Lietuva ir lietuviškumas
20 metų po Atgimimo

Kultūros istorikė habil. dr. doc. Ingė LUKŠAITĖ, kalbinama Liudviko GIEDRAIČIO, aptaria tai, kas svarbiausia, – Lietuvos lietuviškąją būtį.

Raktas į šio pokalbio tikslą, manau, galėtų būti internete įrašytas Jūsų palinkėjimas Lietuvai: „Teišlieka per ateinančius šimtmečius noras būti lietuvių kalbos saistoma bendrija ir likti lietuvių tautos nariais“. Pasirašyčiau tūkstantį kartų. Bet ar toks palinkėjimas – tik jausminis troškimų išsakymo pliūpsnis, ar tie žodžiai iš supratimo, matymo, kad mūsų tautiškumas, lietuvybė skeldėja, eižėja, ir neaišku, kas tą pragarišką vyksmą begalėtų sustabdyt ir kokie šalčiai nežinia iš kur dar gali siūbtelt?..

Pritariu Jūsų interpretacijai. Tas linkėjimas gimė iš suvokimo, pajutimo, kokia dabar yra mūsų tautinės bendrijos situacija. Pasaulis keičiasi nepaprastai greitai. Visiems žinoma tiesa, bet mes realiai nepabandome įvertinti, ką reiškia mūsų likimui, išlikimui tas didelis kaitos tempas, kaip keičiasi didžiulės tautiniais ryšiais saistomos bendruomenės, vadinkim – tautos, ir kokia mūsų situacija tame besikeičiančiame pasaulyje. Ypatingos svarbos viešajame gyvenime šiandien yra spaudos, televizijos vaidmuo. Tai milžiniškas, galingas naujas veiksnys, niekad netylantis, galintis visuomenę išdraikyti arba suburti, sparčiai keičiantis mūsų būtį. Lietuvoje įsigalėjo žmonių sąmonėje buvusios visų ryšių sistemos ardymas. Gyvenam ant keisto klojinio, įvardytino ankstyvuoju nebrandžiu kapitalizmu, tarpstančiu ant galingo viešosios nuomonės formavimo, performavimo pamato. Ir visa tai susiplaka į reiškinį, kurio pagrindinės sudedamosios dalys – pinigo vertės fetišizavimas, verslo ir pinigo sąjungos – absoliučiai viską tvarkančios jėgos iškeliamos į aukščiausią vertybių viršūnę. Sąmonėje ardoma visa, ką jungia ne pinigai. Nemanau, kad taip apibūdindama situaciją itin hiperbolizuoju. Pateiksiu pavyzdžių. Pasibaigus Lietuvos tūkstantmečio renginiams mūsų viešoji didžioji (drįskim taip vadinti, nes eina didžiausiais tiražais) spauda tepajėgė atskleisti iškreiptai pamatytą pinigų pusę: išvardyti tikruosius ar sugalvotus mažyčius ir išpūstus iki milžiniškų dydžių skandalus. Net geriausi žurnalistai nesugebėjo pasakyti nieko daugiau, tik tai, kiek buvo išeikvota pinigų, kiek jų prarasta, pamesta, pavogta. Nieko kito. Spauda nesuvokė pozityviosios renginių reikšmės. O buvo surengta ir didžiulių, milžiniškų parodų, kurios išties keitė, bent galėjo keisti mūsų visuomenės, mūsų tautos požiūrį į Lietuvos valstybę. Juk viskas priklauso nuo požiūrio, supratimo – ar mes ją gerbiame, norim turėti, ar tik atmetam, niekinam, nematom. Tebeeksponuojama puiki baltų meno paroda, Tūkstantmečiui išleistų keturių šimtų knygų paroda, įvyko gražiausias, turiningiausias tos parodos atidarymas, o per televiziją tam skirta – nepilna minutė! Apie išties kas savaitę girdimą Čechovą ir vieną iš jo spektaklių, Tūkstantmečiui atvežtą iš Maskvos, – šnekėta penkias septynias minutes! Tragiška: žiniasklaidai neįdomu, koks turtas slypi tose parodose ar šimtuose knygų! Visai nesvarbu. O tos knygos buvo gal išties svaraus turinio, gal jomis reikšmingai žengta į savęs pažinimą – neįdomu tai masinei žiniasklaidai, ji praeina pro reikšmingiausius dalykus kaip pro visišką nieką (jei nebūta piniginio skandalo). Žiniasklaida nenori, nesugeba suprasti, ką veikia inteligentija. Tada atsitinka baisiausia – pasigirsta net kaltinimas: inteligentija nieko nedaro. Pinigo-fetišo raiška – mūsų dvasinės destrukcijos ženklas. Pridėkim dar puikiai žinomas tiesas apie emigraciją, socialinę atskirtį, skurdą, ,,sukomplektuokim“ viską į viena: jei tauta apibūdintina kaip labai stiprių, galingų ryšių saistoma bendruomenė, kurie gi mūsų ryšiai dar tebeveikia! Nebegelbsti nei kaimo bendruomenės, nei paveldėtas gilusis liaudies kultūros klodas… Nebėra tai tikrieji mūsų inkarai. Jei daugybė žmonių dėl geresnio uždarbio emigruoja, įsiklausykim, gal jie ryšių su savo bendruomene ir nebeturi, nejaučia, arba – nebevertina, nemano, kad jų buvimas Lietuvoje turi vertę, kad ryšys su savaisiais, kalbėjimas savąja kalba, jos perteikimas vaikams yra jų turtas, jų buvimo pasaulyje vertė, būdas. Gyvenam laikus, kai išskirtinai didelės svarbos yra žmogaus sąmonės veikla. Mūsų

ryšius būtina modernizuoti, senuosius nuolat derinti prie besikeičiančių gyvenimo sąlygų, kurti naujus, atitinkančius mūsų situaciją: arba mes imamės naujais pavidalais ryšius kurti, arba...

Ką turit omeny ištardama „mes“? Gal pirmiausia valdančiąją viršūnę?

Ne. Viršūnei aš nedeleguoju visuomenės ryšių formavimo, nors valstybinių institucijų, kurios galėtų turėti įtaką tiems ryšiams, vaidmuo, be abejo, labai svarbus. Kai Lietuva neturėjo valstybės – labai daug praradom, tad dabar, atgavus nepriklausomybę, reikia daryti viską dvigubai greičiau, geriau. Bet aš manau, kad tie ryšiai – ir pačios visuomenės „valdžioje“. Geriausiai pažįstu mokslininkų bendriją. Labiausiai mane domina problema, kiek mes, mokslininkai, pažįstame, galime pažinti savo visuomenę. Labai svarbu, kad suvoktume, kokiu pagrindu galime telktis. Į tai pastoviai turėtume koncentruoti mokslininkų jėgas. Bet mūsų nedaug. Be to, tarp dirbančiųjų palyginti nedaug tikrai talentingų, darbui beveik visada neoptimalios sąlygos, daug energijos išnaudojame vien tam, kad išliktume humanitarais, socialinio mokslo atstovais. Mokslo reguliacija Lietuvoje nepastovi, nuolat keičiasi, nėra galimybės ilgam susikaupti. Iššūkiai kūrybinei veiklai gal ir neišvengiami, bet kai jie nuolatiniai, kaip virve einančiam cirkininkui, darbo vaisiai būtinai menkėja.

Kokį vaidmenį visuomenės ryšių formavimo kely galėjo turėti Jūsų motinos skelbta tautinės mokyklos idėja? Kaip, kodėl ji, atrodo, tarsi išgaravo nei upė dykumoj? Gal net – mūs valdančiųjų dykumoj... Kaip matot?

Neužsibaigė, neišgaravo ta programa. Bet ją įgyvendinant susidurta su kliūtimis. Pirmiausia – su visuomenės pasirengimo lygiu. Antra – taip, – ir su dalies valstybės institucijų nepalankiu požiūriu. Sustyguotai mokyklai staiga atsirado didelis poreikis naujų grandžių, žmonių, kurie galėtų, vadovaudamiesi ta programa, profesionaliai dirbti. Tokių žmonių atsirado, bet stigo, iškilo būtinybė pertvarkyti mokytojų rengimą, tačiau mūsų aukštosios mokyklos iki šiol neišsivaduoja nuo pairimo. Mokytojų rengimas ta kryptimi tik iš dalies įgyvendinamas.

Bet Švietimo ir mokslo ministerijos funkcionieriai kartais net viešai teigia, kad tautinės mokyklos programa esą „transformavosi“, tapo visos Lietuvos švietimo stuburu. Tai Virginijos Būdienės, buvusios viceministrės, teiginys laidoje per LTV (2009-10-23). O Lietuvos, Latvijos, Estijos kultūrininkų konferencijoje jaunimo meninio, kultūrinio ugdymo klausimais ji pati pirmoji ir vienintelė tarp visų net pradiniais savo pasisakymo žodžiais bemat paskubėjo sureikšminti būtent „tarpkultūrinę dimensiją“...

Gerai nepažįstu švietimo sferos, bet stuburas, manau, yra pateiktas. Dabar tegalim klausti: ką gali nuveikti valdininko įsakymas ir ką – bendruomenė? Mano supratimu, dabar pačių mokytojų, tėvų bendruomenės reikalas, kokiu laipsniu ir į kurią pusę ta programa pakryps. Pažįstu mokytoją, kiekvieną šeštadienį vis su kita klase važinėjusią po Lietuvą: didžiųjų rašytojų gimtinės, karų su kryžiuočiais apylinkės, piliakalniai, priešpiliai – daugybė krašto pažinimo temų. Mokiniai lipte lipo prie jos. Argi galima būtų įsakymu nurodyti būtent šitokią dvasią turėti ir taip dirbti!.. Visa liaudies kultūra sukurta ne įsakymu iš viršaus, o žmonių. Taip ir mūsų dabar galimybė išlikti – pačiuose mumyse, pačiuose žmonėse. Kiekvienas teįneša savo dorą darbštumo ir kūrybos indėlį.

Tarkim, jūsų žurnalas („Liaudies kultūra“ – L. G.) išlaiko vieną, sakyčiau, labai svarbią giją – būtent sąryšį su senąja, giliąja patirtimi ir tuo parodo, kas modernioje, besikristalizuojančioje visuomenėje galėtų būti perimta, suvokta, ką svarbu perimti iš daugelį šimtmečių kurtos liaudies kultūros.

Daugiausia galėtų nuveikti, aišku, galingiausieji, viešoji masinė žiniasklaida. Tai būtų didžiausias dalykas: kad suvoktų mūsų išlikimo būtinumą ir vertę.

Buvote ar tebesate projekto „Tarptautinė mokslinė duomenų bazė „Lituanistika“ koordinatorė, gerai žinote, kiek mokslinė lituanistika tapo kompiuterizuota pasaulio žinijos dalimi...

Lituanistinės duomenų bazės sukūrimo tikslas – internete pristatyti aukštos kokybės mokslo darbus apie Lietuvos valstybę, visuomenę, lietuvių tautos ir kalbos praeitį, dabartį. Pristatoma, kai galima, pilnais tekstais, kai ne – santraukomis lietuvių ir anglų kalba. Ta duomenų bazė kuriama Europos Sąjungos lėšomis. Ji nėra baigtinis darbas: kol esam gyvi, rašom mokslinius darbus – svariausieji iš jų turėtų būti pristatomi, kad bet kur pasaulyje Lietuva besidomintys žmonės galėtų surasti įvairiopos informacijos. Pradėta nuo 2005–2006 metų mokslo darbų suregistravimo. Dabar atrinkti straipsniai imtinai iki 2008-ųjų. Ar bus tęsiama, dar neaišku: Mokslo taryba persitvarko, dar nežino, ką daryti...

Ar jau galima tarti, kad lituanistika yra ir pasauliui atvira žinijos dalis?

Taip. Beje, ir „Liaudies kultūros“ moksliniai straipsniai patenka į šią bazę, yra ekspertuojami, jų galima ieškoti per pavadinimą, autoriaus pavardę. Bazės adresas toks: www.minfolit.lt.

Be modernių priemonių dabartinė mūsų bendruomenė, jos ryšiai nebeįmanomi. Reikia, kad visos lituanistikos šakos – literatūra, lietuvių kalba, tautosaka, humanitariniai mokslai, tiriantys Lietuvą, lietuvių tautos, visuomenės, valstybės praeitį, dabartį, lietuvių kalbos situaciją, – būtų sutelkti tarsi į vieną ,,prožektorių“, kuris apšviestų, kas mums svarbiausia. Mokslininkai tą padaro. Lituanistikos duomenų bazėje jau yra sukaupta apie 15 tūkst. pozicijų – ištisinių tekstų, santraukų. Kasdien jų daugėja. Bet pasakykit, kur, kas paskelbė, kad padarytas neregėtas dalykas? Ar Lietuvai pranešama apie tai! Ar bent mokytojai žino? O tie sukaupti lobiai galėtų išties svariai pasitarnauti visuomenės saitų sitprinimui. Juk telkimas turėtų vykti per giluminį savęs suvokimą, per žiniją. Tapatybės išsaugojimo, kūrybos kelyje tai gali būti labai reikšmingas veiksnys: žmogaus domėjimasis jo bendruomenės praeitimi, dabartimi sieja jį su savo bendruomene. Ypač svarbu liaudies kultūros, daugelį šimtmečių kaupto mūsų paveldėto klodo, pažinimas. Pirmiausia turėtume suprasti, kad liaudies kultūros pagrindas yra labai gerai susaistyta visuomenė, kurioje būta gausių bendrijų, susietų kuo įvairiausiais ryšiais, sukūrusių savo estetinę aplinką, savitą vaizdų, saitų su žmonėmis, gyvenimo būdo pasaulį. To nereikia deklaruoti, skelbti, tuo reikia **būti**. Būti savo bendruomenės pasauly. Kas gi atsitikę Lietuvoje? Gerai, kad dar yra dainų šventės, kuriose bendrumo jausmas išties labai galingas ir kurias kuriant tarsi konstruojami mūsų emociniai ryšiai. Tai puiku. Labai daug galime pasisemti iš nueinančio gyvenimo, bandydami apgyvendinti čia ir dabar jo estetikos klodus. Juk mūsų estetinė apsuptis labai įtakinga svetimybėmis – afroamerikiečių, Vakarų Europos tautų... Per Lietuvos radiją lietuviško estetinio komponento jau ir iš viso beveik nėra. Viešoji masinė žiniasklaida galėtų daug labiau vertinti nepaprastai aukšto meninio lygio mūsų liaudies kultūros klasiką. Todėl manau, kad labai reikšminga daugelio kūrėjų iniciatyva šiuolaikine forma perkelti, apgyvendinti dabartyje bent dalį senosios estetikos turto. Tai labai sunkus perkūrimo veiksmas. Turim šitos kūrybos jau ir nemenką klodą. Reikia pamiršti iliuzijas, kad senoji liaudies daina savo senuoju būdu gali gyvuoti dabartinėje visuomenėje. Gyvybinga jos dalimi ji gali tapti tik per perkūrimą, ieškant būdų jos ,,gyvenimui“. Tai vyksta ne tik valstybiniu užsakymu, o būtent iš pačių žmonių, iš apačios – kūrybos, nuojautos, suvokimo jėga.

Kaip Jūs matot, vertinat etnokultūrinio ugdymo mokyklose reikalus? Tarsi nuolatinis muistymasis ten su ta etnine kultūra...

Kultūros istorikė habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ

Manau, taip yra didžiąja dalimi dėl to, kad nelieka popamokinio ugdymo. Etninės kultūros pamokos – tai tik pusė reikalo. Liaudies kultūra liudija labai svarbią tiesą: senoji visuomenė galinga, patvari pirmiausia bendruomeniškumu. Senojoje bendruomenėje buvo sukurta ypatinga, išskirtinė estetinė aplinka, tvyrojo žmonių vieningumo jausmas... Gyventi pagal jos pavyzdį, be abejo, jau negalėtume, bet mažose bendrijose daug kas pritaikytina: mokyklose, kaimuose, daugiabučiuose namuose, kolektyviniuose soduose, ansambliuose... Labai svarbūs gali būti muziejai, bibliotekos... Iš liaudies kultūros pirmiausia turėtume pasimokyti supratimo, kad būtinas bendrumo jausmas, ryšys tarp žmonių, konstruojamas jų pačių noru, buvimu ir reikalo supratimu. Ryšio būtinybės suvokimo mūsų visuomenėje esama, bet šiuo mūsų išbirimo laikotarpiu labai daug ir atvirkštinių dalykų.

Tarp tų ,,atvirkštinių dalykų“ vis matau pirmiausia mūsų ,,viršūnių“ abuojumą lietuvių bendruomeniškumo,

ryšių lietuvybės pagrindu kūrimui. Nuolat jauti: nei pasako savo svaraus žodžio vardan mūsų (turiu omeny – lietuvių), nei ką svaraus nuveikia. Bent jau dvasią turi įžiebti tie aukštieji, kaip kadaise krikščionybę priėmę karaliai…

Sutinku. Nei liaudies kultūros patirties, nei veiksnio formuojant dabartinę visuomenę jie išties nevertina. Be reikalo nevertina, nes tai yra vienas iš reikšmingiausių, galingiausių veiksnių konstruojant visuomenės ryšius. Ne vienintelis, bet be jo – blogai. Turėtų atsirasti šitas suvokimas vyriausybės lygiu, turėtų. Deja, ne mūsų galioje tai įdiegti. Galime nebent garsiai apie tai pasakyti. Vakarų kultūrologinėje literatūroje tapatybės konstravimo, išsaugojimo srityje daug labiau sureikšminamas Jūsų minimo politinio elito, valstybės vaidmuo: būtent jie pirmiausia turi tarti žodį, pasirūpinti. Bet šiandien jiems svarbiausia – tarpkultūrinė, bendraeuropinė dimensija. Ji išties labai svarbi. Bet būtinas tolesnis ieškojimo, pastangų žingsnis, kaip galim tą bendraeuropinę dimensiją, jos pagrindinius principus pritaikyti savo tautos išlaikymui. Tai nuo visų mūsų priklauso. Būdama istorikė, gerai suvokiu: negalime išgyventi be Europos Sąjungos. Politiškai – negalim. Vadinasi, šiomis aplinkybėmis turime aktyviai galvoti, kaip, kokiu būdu, mes, tauta, galime išlikti. Tam reikia milžiniškos kūrybinės jėgos, ji privalo mūmyse atsirasti. Turime ją „paleisti į darbą“, arba – nykstam. O ministrai, viceministrai yra labai svarbūs partijų planų reiškėjai. Partijų, kurių programose, be abejo, turėtų atsirasti ir visuomenės burimo nuostatos, tautos išlikimo kelių, sąlygų ieškojimai, įgyvendinimo būdai. Deja, dar vis to negirdime.

Na, štai – būtent tą ir rūpėjo pasakyti…

Nesu nusiteikusi kritikuoti Lietuvos valstybės pareigūnų. Mes patys juos renkam. Ta prasme pirmiausia visuomenė turėtų savo reikalą gerai padaryti.

Labai rūpi konkreti lietuvybės raiška, kaip mūsų gyvastingumo, išlikimo istorijoje sąlyga, buvimo būdas. Ar pakankamai svariai visuomenė suvokia šitai, ar lietuviškumas tebėra mūsų valstybėje svarbi vertybė, ar pati lietuvių kalba, pagaliau, vertinama kaip gyvybinės svarbos mums dalykas?

Manau, kad dalis mūsų visuomenės to nebelaiko vertybe. Ta dalis jau, matyt, taip ir liks prarasta… Lietuvybės raiška yra ne tik, vadinkim, horizontali, bet ir vertikali, nueinanti į amžių gilumą. Kiekvienas net žodis turi savo istoriją, gilumines prasmes. Su kiekvienu iš jų į mus atplūsta turtingas vaizdinių klodas. Nes savo kalbos žodžius mes perimam su visa jų evoliucija, buvimu kalbos sistemoje. Svetima išmokta kalba žmogui to nesuteikia. Jei gimtosios kalbos skambėjimas žmogui nebėra vertė – jis kažką labai esmingo praradęs. Lietuvybė, tautiškumas, vėl sakau, – didžiulė ryšių sistema, buvimas kartu su savo istorija, jos apmąstymas, suvokimas, mokymasis iš jos, buvimas su savo kraštovaizdžiu, bendrija, perspektyvos įsivaizdavimas, emocinis ryšys su praeitimi, ateitimi, bendrumo, ryšio svarba. Visa tai turi tapti konkretaus žmogaus turiniu, jo turtu, gyvenimu. Kuo žmogus dvasiškai, intelektualiai turtingesnis, tuo ir ta ryšių sistema jame svaresnė, įvairesnė, buvimo su visais patirtis patvaresnė. Tada ir visas pasaulis įvairiaspalviškesnis, daug įdomesnis. O kuo žmogus skurdesnis – tuo ir ta lietuvybė jam paprastesnė. Mūsų kelią į ateitį taip įsivaizduoju: tegalim auginti žmogų, godų pasaulio įvairovės pažinimui, bet gerai suvokiantį savo nepakartojamą vietą: su sava kalba, praeitimi, ateitimi, bendruomene. Taip aš suprantu lietuvybę.

Netikėtas Jūsų požiūris… Tačiau tos „savo nepakartojamos vietos“ suvokimui reikia svarių teorinių darbų, tarkim, apie tapatumą...

Sutinku. Apie tapatybę dabar labai daug darbų, svarstymų. Stengiamasi aprėpti kuo daugiau nuomonių, viską suklasifikuoti ir iš to sukonstruoti… dar vieną popierinę nuomonę. Tai, be abejo, reikalinga. Be visumos supratimo, be pažinimo, kaip pasaulis suvokia tapatybę, mes taip pat negalim išsiversti. Bet jei nori, kad tai taptų svaru visuomenei, – būtinas galingas intelekto, kūrybos veiksmas, atsakant į klausimus, kokia tapatybė mums reikalinga, kaip ji gali veikti vardan mūsų išlikimo, ką daryti, kad ji – **būtų**. Tapatybė – plačiausia prasme kultūros reiškinys, negali būti nagrinėjamas vien „tikiu–netikiu“ kategorijomis ar vieno kurio mokslo instrumentais. Tai sunkiai aprėpiamas visuminės kultūros reiškinys. Daugeliui mokslininkų labai trūksta visuminio suvokimo. Europos Sąjungos mokslo pasaulyje dabar būtent ir skatinama peržengti vienos šakos siaurumo ribas. Visa tai puiku, bet reikia galingo intelekto ir kūrybinės pozicijos, kad suvoktum, kaip europinė nuostata turėtų, galėtų veikti čia, mūsų naudai. Dabartinei moderniai visuomenei būtina nuolat ieškoti ir naujų lietuvybės raiškos būdų. Pasikartosiu: būti lietuviu reiškia būti labai kūrybišku, darbščiu, veikliu, energingu žmogumi, išlaikant, išsaugant savastį. Formulė sudėtinga, bet tokie ir laikai. Kiekviena bendrija turi surasti savo buvimo formas. Humanitarinių, socialinių mokslų žmonės turėtų išlaikyti pagrindinę orientaciją į lietuvių valstybės, visuomenės, kalbos, kultūros pažinimą. Aprėpti, be abejo, reikia daug plačiau, bet mūsų galimybės, ištekliai vis dėlto riboti – turim gerai žinoti tai, nuspręsti, kas yra svarbiausia, ir koncentruoti veiklą būtent į tai.

Kuriuos būtent savo mokslinius darbus laikote reikšmingiausiais?

Du tokie: reformacijos istorija Lietuvoje ir Mažosios Lietuvos istoriografija. Konkrečiai – Pretorijaus raštų lietuvių kalba parengimas: trys tomai jau išleisti, ketvirtas – štai didžiulės lapų kypos pavidalu. Tai milžiniškas kolektyvinis darbas, atskleidžiant iki šiol nepažintą, bet Lietuvai reikšmingą pasaulį.

Kas per paslaptis, kas per klodai reformacijoje, kad tiek daug Jūsų dėmesio jai?

Lietuvos istorijos tėkmėje buvo du labai našūs, kūrybingi laikotarpiai: reformacijos (XVI a. – XVII a. pirmoji pusė) ir tautinio atgimimo (XIX a. antroji pusė). Reformacija Lietuvoje iki tol nebuvo nagrinėta, o jos indėlis mūsų istorijoje – milžiniškas. Rūpėjo nušviesti, kokie tai buvo žmonės, sugebėję idėją subrandinti ir paversti labai reikšmingais kultūros vaisiais. Reformacija – bendraeuropinis reiškinys, bet Lietuvai suteikęs labai reikšmingą kultūrinį postūmį.

Ar tai savotiškas, sakytum, pailiustravimas Jūsų minėto kelio, vedančio nuo bendraeuropinių, pasaulinių vertybių prie kūrybingo, vaisingo jų perteikimo, pritaikymo, praturtinimo jomis – tėvynėje?

Tokiu keliu ėjo ir XIX a. mūsų atgimimo kūrėjai: jie puikiai žinojo, kas pasiekta tautinių judėjimų srityje Europoje ir beatodairiškai mobilizavosi kūrybai, karštligiškai siekė džiovininkų jėgomis tai įgyvendinti Lietuvoje. Brangūs mums tie laikotarpiai: labai stiprių, veiklių asmenybių metas. Žavi tų žmonių mobilizavimasis kultūrinei veiklai. Rūpėjo išsiaiškinti, atrasti raktą, kas juos skatino, kaip tai vyko. Būtina tai suvokti, nes gyvename metą, kai ir mes turime būti tokie.

Ar lietuvių kalba būtų atsilaikiusi prieš lenkinimą, jei ne reformacija?

Mūsų lenkėjimo priežasčių klodas yra daugiaplanis: socialinis, mentaliteto, kūrybinio nepajėgumo... Lietuvių kalbos padėtis senuoju laikotarpiu gerai paliudija, kas atsitinka dėl kūrybinio nepajėgumo, kokios to išdavos. Jei ir šiandien toliau būsim kūrybiškai nepajėgūs – pakartosim tą patį kelią. Verslui jau ir dabar beveik nebereikia lietuvių kalbos. Taip ir senaisiais amžiais buvo pasidarę. Vienareikšmiškai negalėčiau teigti, kad reformacija išgelbėjo lietuvių kalbą, bet jos atsiradimas, buvimas privertė atsižvelgti į lietuvių kalbą. Būtent reformacijos faktas, buvimas. Kita, kontrreformacijos, pusė buvo priversta mobilizuoti jėgas – atsigręžti į lietuvių kalbą. Įdomus lietuvybės kelias: Mažojoje Lietuvoje raštija kuriasi – Didžioji Lietuva nebegali to nedaryti. O pačioje Lietuvoje protestantai per mažai ir per vėlai dirbo šiame bare.. Ėjimas „arkliuku“. Rezultatas: turėjo atsirasti raštija lietuvių kalba. Tai mus gelbėjo.

Šiaip ar taip – esu lituanistas. Studijavau tuos dalykus. Ką nuveikiau, ką laimėjau, pasiekiau, gal tik šnypštą, bet sieloje neišvengiamai gyvas potroškis – vardan lietuvybės, lietuviškumo... Esat istorikė. Koks Jūsų, sakytum, giluminis, dvasinis, intelektinis – svarbiausias tikslas?

Man svarbiausia – atsakyti, kaip išgyvena tauta ir kaip ji gali išgyventi. Kaip vyksta kultūros kaita ir kaip joje gali išgyventi tauta.

Bet mes tirpstame jau tūkstančius metų. Ar nemanot, kad ir toliau taip vyksta?

Manau. Taip.

Ko gi iš to galim pasimokyti vardan mūsų ateities...

(Giliai atsidūsta mano pašnekovė – L. G.)

Mokosi tik tie, kurie nori mokytis. Negali įdiegti išminties, pamokyti žmogaus, kuriam nėra klausimų. Žmogus atsakymo negirdi, jei neturi klausimų. Ir negali pasimokyti tas, kuris nenori mokytis. Tai priklauso nuo visuomenės intelekto, mentaliteto brandos ar tiesiog – būvio. Liūdnesnę ar darganotą dieną aš vis dėlto manau, kad mes esame pasmerkti.

Žvilgtelkit į mano surašytą Jums klausimyną, į vieno jų pluošto įvardijimą: „Lietuvos istorinis pasmerktumas“.

Bet tai – šįkart neaprėpiama tema.

Lithuania and the Lithuanian Character
20 Years on from the *Atgimimas*

In this interview Liudvikas GIEDRAITIS talks to Habil. Dr. Ingė LUKŠAITĖ and discusses the situation of the Lithuanian society 20 years after the restoration of the independence. Lukšaitė believes that at this moment in time the main priority in Lithuania is to develop close community relationships and improving human relationships on the whole. She suggests that deep knowledge in the history of the Lithuanian nation, knowing and using folk culture adapting it to the needs of contemporary society could be instrumental in that endeavour. Lukšaitė is critical of the Lithuanian mass media that has a huge influence on the society and refuses to acknowledge the cultural phenomena that are vital to the sustenance of the Lithuanian nation and thus remains silent about them. Lithuanian media is fixated on financial and other scandals. The money cult is generally potent in the contemporary society, which drives a small nation to nothingness. The social servants do not contribute in helping the nation get together in the name of their cultural and national identity. Nonetheless, Lukšaitė believes that the society itself is to blame for failing to make their elected representatives as well as the state media help them stimulate the most powerful national creativity and intellect, which is what would help Lithuanians keep a strong national character in contemporary world.

Baltai ir slavų etnogenezės sūkurys

Su archeologu, Rusijos etnografijos muziejaus Sankt-Peterburge etnografu Vitalijumi GALIOPA kalbasi Juozas ŠORYS

Ar dažnai lankotės Vilniuje? Kokie ryšiai Jus sieja su Lietuva?

Lietuvoje lankiausi 1982 ir 1984 metais, kai visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas dar tebebuvo sukaustytas sovietinės ideologijos. Buvau dar studentas. Pirmąkart į Vilnių atvykau su tėvu, kuris tada nusipirko pirmąją gyvenime lengvąją mašiną, ją išbandėme per Lietuvą, Latviją ir Estiją grįždami į tuometinį Leningradą. 1984 m. buvome atvykę pas Vilniaus universiteto archeologus į pažintinę praktiką. Vėliau ilgai Lietuvoje nebuvau, tik 2009 m. vasarą, draugų pakviestas, apsilankiau Dainų šventėje, Jolantos Zabulytės globojamas svečiavausi Kaune, gyvenau netoli Anykščių ir Troškūnų kelio, neblogai susipažinau ir su platesnėmis apylinkėmis – nuo Rokiškio, Ukmergės (ypač Šventosios slėnio) iki Kauno ir Vilniaus. Viešėjau ir pas Joną Vaiškūną Kulionyse, lankiausi senąsias baltų tikėjimo tradicijos puoselėjančios Romuvos šventykloje, Molėtuose.

O kai mudu susipažinome, vakare atsisveikindamas paprašėte, kad, nors ir per lietų, palydėčiau prie seniausio ir storiausio Sereikiškių parko (galbūt ir viso Vilniaus?) ąžuolo. Ar lietuvių rodoma pagarba ąžuolams ir Jums padarė įspūdį?

Buvau jį matęs per valstybinę šventę Mindaugo karūnavimo dieną, kai Sereikiškių parke vyko Dainų šventės Folkloro diena. Tąkart stebėjau ritualą, kurį prie Sereikiškių ąžuolo atliko Jono Trinkūno vadovaujamos Romuvos nariai kartu su įvairių Lietuvos regionų folkloro kolektyvais. Jie man priminė tarsi daugelio istorinių Lietuvos genčių paradą. Romuva prie Sereikiškių ąžuolo atliko prasmingą ritualą – genčių palikuonys dainavo dainas išlikusiais savo dialektais, buvo apsirengę būdingais regioniniais tautiniais drabužiais.

Pirmas įspūdis, kad Jūsų įdomiai skambanti pavardė galėtų būti kilusi, tarkim, iš galopo (tarmiškai – galiopo) šokio mėgėjų aplinkos. Kartais sakoma, kad ir arkliai galopu šuoliuoja. Gal esama kokių sąsajų?

Mano motina Jelena Viktorovna Friagina gimė Peterburge, per Antrąjį pasaulinį karą išgyveno vokiečių armijos blokadą. Jos seneliai buvo išeiviai iš Smolensko gubernijos, iš Duchovsčinos valsčiaus. Pagal kalbą, jie buvo rytiniai baltarusiai. Visa ta žemė kažkada buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) dalis. LDK požiūriu, tai buvo rusinai.

Mano pavardė susijusi su tėvo Anatolijaus Andrejevičiaus Galiopos gimtine Galicijoje. Praradusi savarankiškumą, ji su Volyne ir Polese priklausė LDK. Galicijoje jau buvo nutrūkusi iš Danilo Romanovičiaus Galickio kilusi dinastija. Kaip nuniokotas kraštas, karaliaus Kazimiero IV Didžiojo laikais Galicija atiteko Lenkijai. Vėliau Liublino unija LDK sujungė su Lenkija. Taip mano motinos ir tėvo proseneliai atsidūrė Dviejų Tautų Respublikos sudėtyje.

Dėl mano pavardės kilmės yra kiek sudėtingiau… Tėvo protėviai buvo netgi ne iš Galicijos, o iš vakarų Volynės, vakarų Polesės. Ten ilgai žmonių kalboje gyvavo vietinė tarminė leksema „halepa“, arba „galiopa“, reiškusi ritualinių gandro (arba sterko) kojos formos kepinių kepimą. Beje, gandrai yra bendri mūsų, volyniečių, ir jūsų, lietuvių, toteminiai paukščiai, kurie, visuotiniu žmonių įsitikinimu, esą atneša vaikus. Jie ir gyvena lizduose ant sodybų namų stogų, arti žmonių. Laikantis tradicijos buvo manoma, kad kiekvieną pavasarį gandrai grįžta ne šiaip sau iš pietų, bet iš tam tikros nežinomos ir paslaptingos šalies ar netgi pasaulio, kuriame susitelkusios mirusių protėvių sielos. Manoma, kad gandras, kaip vadas, pavasarį paskui save parveda ir didelius kitų paukščių būrius. Gandrai dažniausiai parskrenda apie Blovieščių (Gerosios naujienos šventimo dieną – balandžio 7). Gandrų parskridimas nelaikytas šiaip sau paukščių parskridimu, manyta, jog grįžo pasiuntiniai, nešini mirusių protėvių sielomis. Tam, kad tos sielos vėl įsikūnytų į žmones ir grįžtų į naują gyvenimą. Būtent todėl liaudyje manyta, kad gandras atneša ir naujagimius vaikus. Ne iš tikrųjų snape atneša naujagimius, bet paskui save veda sielų būrius, kad šios rastų vietos tarp žmonių. Todėl gandrai ir žmonės buvo ir tebėra labai artimi.

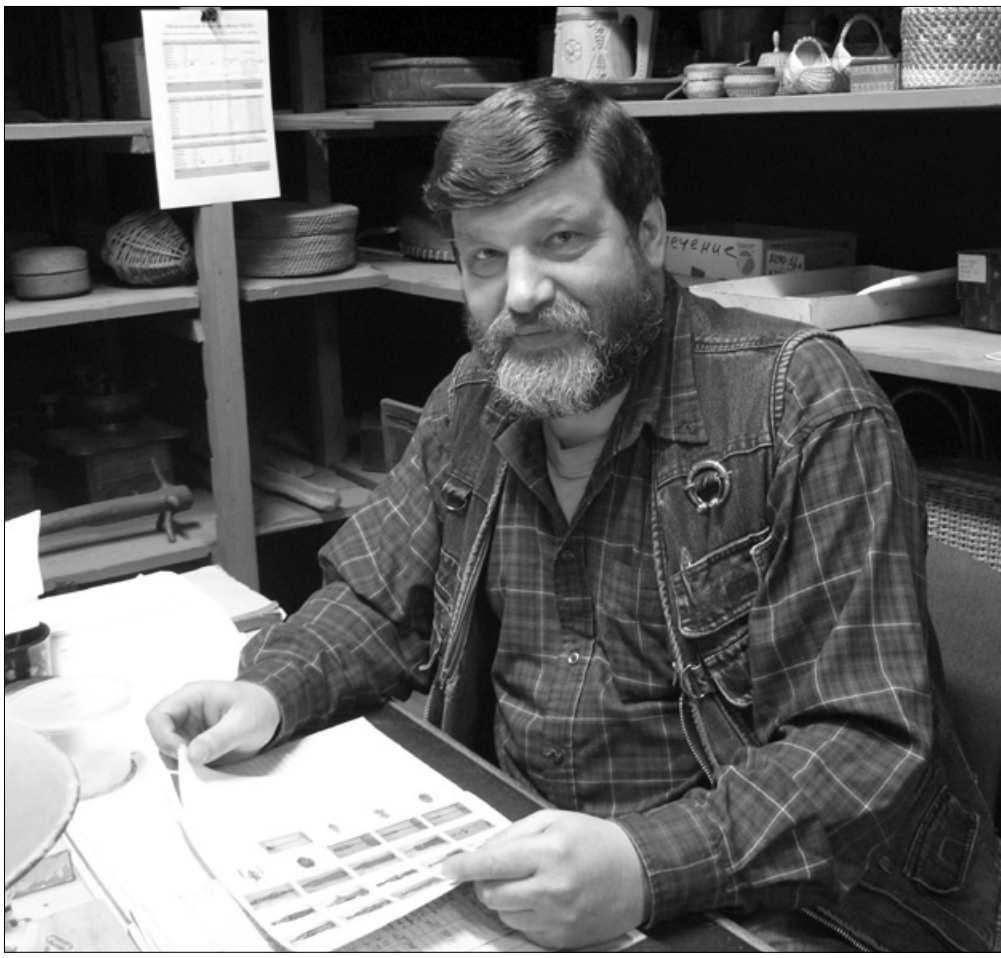
Kaip vietiniai žmonės tuos ritualinius kepinius kepa?

Tai lyg sausainiai, kepiniai, turintys gandro pėdos formą – trys pirštai priekyje, vienas – iš galo. Galicijos, Volynės, Polesės žmonės juos kepa, dalija vaikams, o

šie, įsmeigę į juos medinius pagaliukus, grupėmis, kaip paukščių būriai, laksto po kaimus, nešioja tuos kepinius – galiopas. Ne tik patys valgo, bet ir ant medžių šakelių kabina, kad juos lestų ir paukščiai, išdalija beturčiams ir kt.

Matyt, mūsų šeimos pavardė ir yra kilusi iš to ritualinio pavasarinio kepinio, susijusio su gandro koja. Manyta, kad paukščių vadas gandras, leisdamasis ir koja liesdamasis su žeme, ją laimina. Todėl ir jo koja tapo naujų žemės pasėlių, apskritai derliaus laiminimo simboliu. Galiopa buvo suvokiama kaip žmonėms iš protėvių ateinantis palaiminimo ženklas.

Žinoma, to krašto kaimuose paraidžiui niekas nesakė ,,galiopa“ – taip, kaip parašyta mano pase. Buvo sakoma: galepa, galiopa, halepa ir kt. Polesėje ir toliau į šiaurės vakarus, beveik iki pat Lietuvos dar ir dabar vartojamas šis žodis (iki Gardino, Druskininkų, piečiau Bresto, Volynėje iki Karpatų). Įdomu, kad Slovakijoje, kuri yra jau už Karpatų, 1990 m. vienas iš ministrų buvo mano bendrapavardis Jaroslavas Halepa. Pavardės užrašymas su ,,io“ atsirado per mano senelį, kuris turėjo lenkų valdžios pasą, o lenkai užrašinėjo lotyniškais rašmenimis (,,lotyninka“). Lenkai neturėjo raidės ,,ė“, todėl rašė taip, kaip girdėjo, nors kiti ten girdėjo ir ė, ir e, ir kitus garsus. Pasų įrašus lenkai rašė laikydamiesi sau būdingos tarsenos. Vėliau ,,Galiopa“ buvo užrašyta ir kirilica, bet nepagalvota, kad vėl reikėtų grąžinti senąją formą.

Archeologas, Rusijos etnografijos muziejaus Sankt-Peterburge etnografas Vitalijus GALIOPA.

Jei jau prakalbau apie giminę, turiu pasakyti, kad mano tėvo motina buvo tikra Galicijos rusinė iš Karpatų, Garganų iškyšulio. Rytų Galicijoje, pagal seną lenkišką nomenklatūrą, buvo Stanislavo vaivadija, joje Hodbovniansko pavietas, o jame vienas iš kaimų – Osmoloda. Iš ten kilusi mano bobutės giminė. Ji buvo kilusi iš Osmolodos kaimo kalvio, kurį vadino Rodionu Venediktovičiumi Volovskiu, šeimos, o jo motina buvo Damnichija Justinovna Vachnovskaja… O mano senelis irgi buvo kilęs iš kalvio šeimos, tik iš Volynės, ir, matyt, juos suvedė bendravimas kalvystės reikalais. Po vestuvių senelis mano bobutę iš Osmolodos išsivežė į Kališo miestą, kur gimė mano tėvas. Pasibaigus pokario sunkmečiui, ilgam karui su sukilėliais, ,,miško broliais“, tęsėsi niūrus sovietinis gyvenimas; mano senelis buvo represuotas ir išvežtas į Sibirą, tėvas su motina gyveno baisiomis sąlygomis. Tėvas Lvove įstojo į naftos technikumą, kuris vėliau buvo perkeltas į Ivano-Frankovską. Vėliau Leningrade baigė Kalnų institutą, tapo vienu iš žymiausių Rusijos naftos gręžinių ir kitos geologinės įrangos staklių konstruktorių.

Esate diplomuotas archeologas, bet šiuo metu dirbate etnografu Rusijos etnografijos muziejuje (REM) Sankt-Peterburge?

Tai likimo išdaigos. Baigiau Leningrado universiteto Istorijos fakultetą, mano specializacija buvo archeologija. Po mokslų susidūriau su gana įprasta nemalonia situacija, kai archeologų galimose darbo vietose jau būna perpildyta, todėl dirbti į archeologines institucijas nepatekau. Ilgai dirbau Viešosios bibliotekos Rankraščių ir senųjų knygų skyriuje. Nors bibliotekoje saugoma ne archeologiniai, o rankraštiniai paminklai, bet ir ten buvo labai įdomu. Be bendrų privalomųjų darbų, domėjausi rankraštiniais istoriniais žemėlapiais. Man žemėlapiai nuo tada tapo labai įdomus ir naudingas istorinis šaltinis. Beje, man, kaip asmenybei, daug

gero davė bibliotekoje dirbę Sergejus Žemaitis, lietuvis, Nikolajus Nikolajevas, baltarusis, kilęs iš Naugarduko. Su jais mes kartu sudarėm tarsi kokią vakarų kraštų atstovų sąjungą. Iki šiol su jais draugauju, keičiamės informacija. Vėliau gavau pasiūlymą dirbti REM etnografu, juolab kad nuo archeologijos tada jau buvau nutolęs. Ėmęs dirbti etnografu greit supratau, kad tai archeologijai gana artima disciplina. Net galima taip pasakyti: archeologija yra paleoetnografija, o etnografija yra archeologijos tyrinėjimų tęsinys. Taigi jie kaip brolis su seserimi. „Įsigyvenau" muziejuje šiaurės vakarų Rusijos ir Pabaltijo skyriuje.

Ir pagal pareigas Jūs dabar atvykote į Vilnių, nes Lietuvos nacionaliniame muziejuje teko sutvarkyti parodos iš REM fondų „Senoji Lietuva" užbaigimo formalumus. Ar galima teigti, kad Jums atsivėrė naujos veiklos galimybės ir tarsi pareiga labiau ir giliau įknibti į istorinius etnogenetinius procesus?

Iki tol kaip archeologas specializavausi tyrinėti slavų etnogenezę, anksčiausius jų istorijos ir kultūros raidos tarpsnius. Dalyvavau ekspedicijose, kurios užsiėmė būtent pačiais anksčiausiais slavais. Šioje srityje mano svarbiausia mokytoja – archeologijos profesorė Irina Petrovna Rusanova. Nors ji maskvietė, visada buvo vadinama Peterburgo archeologinės mokyklos statytine... Ji buvo akademiko Boriso Rybakovo priešininkė, o jis savo priešininke esą norėjęs matyti bet ką, tik ne ją, nes ji – moteris... Kitus jis greit „suvirškindavo". Minėtose jos vadovautose Mokslų akademijos ekspedicijose vakarų Ukrainoje – Volynėje ir Priekarpatėje – teko ir man dirbti. Kadangi tai mano gimtosios vietos, įsitraukiau į kasinėjimus keliems sezonams ir atidirbau kaip reikiant, nes sutapo ir interesai, ir žemės šauksmas. Kasinėjome VII a. Prahos – Korčako tipo gyvenvietes – pačią pirmąją autentiškai identifikuotą archeologinę slavų kultūrą. Kitas, vėlesnis, iš jos gelmių po VII a. išsivystęs etapas tęsėsi iki senųjų rusų įsigalėjimo laikmečio.

Prie ekspedicijos prisijungiau, kai jie dirbo Priekarpatėje Bukovinoje. Kasinėjau Kadine, Magaloje, Ruchate ir dar gal 40 kasinėjimų vietų. Ekspedicijose kasinėjo ir Bukovinos bei Černovicų universitetų archeologai – Borisas Temaščiukas, Liubomira Michailija, iš Lvovo istorijos instituto – Raško, Baranas ir kiti (vardų nebeatsimenu).

Subyrėjus TSRS kasinėjimus Ukrainoje perėmė vietinė Mokslų akademija, I. P. Rusanovą jie pasitelkdavo kaip kviestinę užsienio konsultantę, aišku, kitiems rusams vietos pas juos neatsirasdavo. Vėliau dirbau Rusijos MA vadovaujamose ekspedicijose. Pavyzdžiui, 1999–2000 m. tris sezonus dirbau senosios Rusios specialistams gerai žinomo istorinio centro Senosios Ladogos kasinėjimuose, kuriems vadovavo Anatolijus Nikolajevičius Kirpičnikovas. Galiu teigti, kad esu buvęs paniręs tiek į vakarų regionų, tiek į šiaurės vakarų Rusijos archeologiją. Kaip svečias archeologas pabuvojau ir Novgorodo, ir Smolensko (Gniozdovo) kasinėjimuose, o kaip studentas archeologinę praktiką atlikau Polocke.

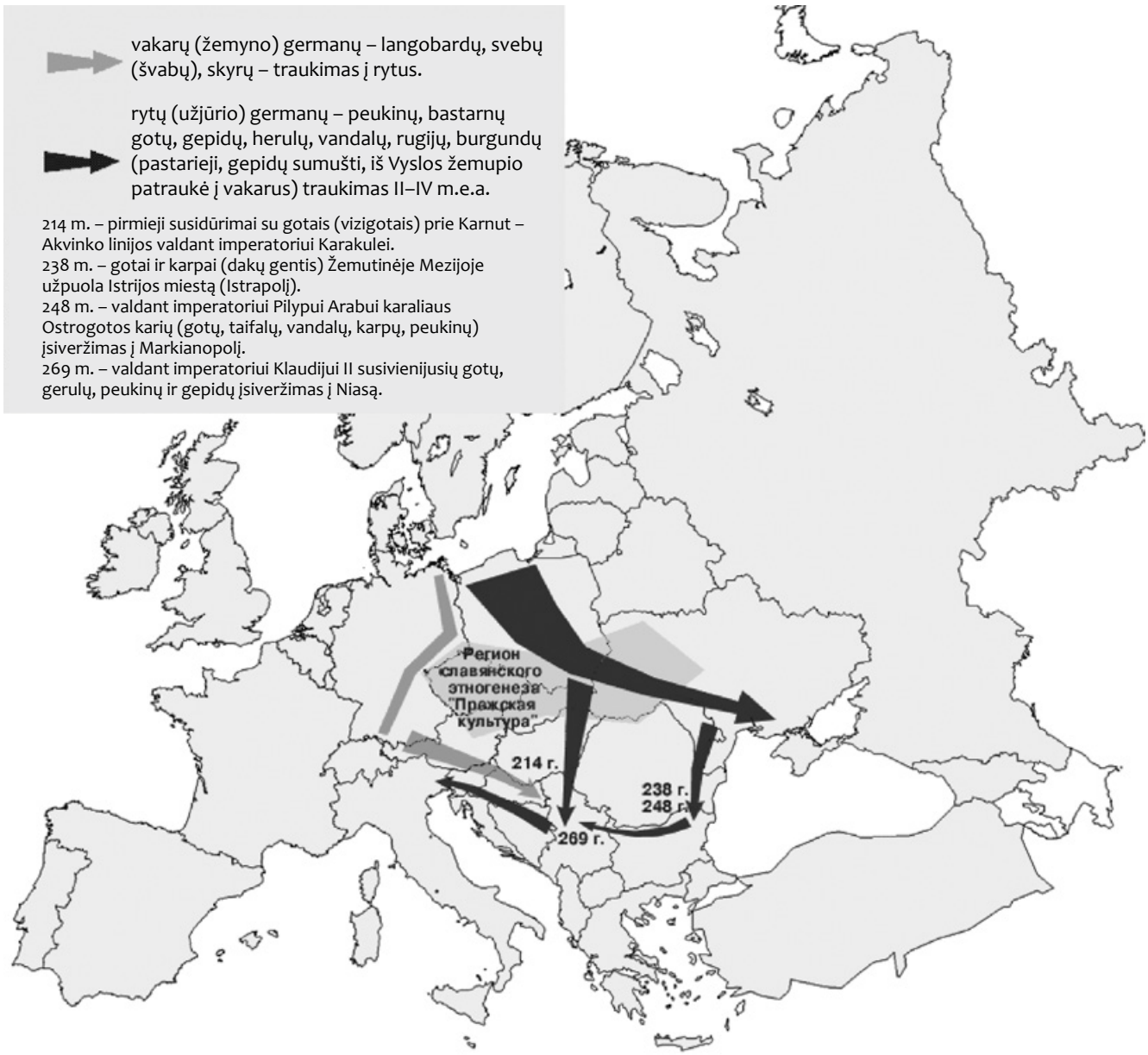
Visada domėjausi archeologine literatūra ir apskritai archeologinių kasinėjimų problematika, susijusia su slavų ir baltų etnogeneze; jos, mano manymu, labai glaudžiai susijusios.

Kodėl minėtų gausių ekspedicijų kasinėjimų ir apskritai Jūsų etnogenetinių tyrimų centre – slavai, jų susiformavimas ir raida?

Tyrinėjom slavus, bet buvo ir kitas svarbus momentas. Kuo daugiau ir nuodugniau tyrinėjom slavų pasirodymo istorijoje etnogenetinius klausimus, tuo vis labiau supratom jų pačius glaudžiausius ryšius su baltais, jų istoriniu likimu. Kai kurie rusai ir kiti slavų tyrinėtojai yra įsitikinę, kad slavai išsivystė iš baltų genčių gilumos. Juos baltai ir „pagimdė". Dėl įvairių istorinių aplinkybių mūsų eros pradžioje.

Anksčiau tyrinėjant slavų etnogenezę nuolat iškildavo problemų, nes mokslininkai stengdavosi atrasti retas specifines gentis, kurios tarsi vestų prie atskiro slavų raidos kelio. Tik slavų – ir nieko daugiau. Ir kiekvieną kartą atsidurdavome akligatvyje. Pasirodė, kad tokios išskirtinės, slavus į platesnį pasaulį išvedusios kultūros nebuvo. Tiriama, tarkim, viena kultūra, bet ji galiausiai pasirodo besanti iranėniška, tiriama kita kultūra, bet ji pasirodo besanti gotų, gepidų su iranėnų priemaišomis paveikta etc. „Ikislavų" vis nepavykdavo surasti. Užburtas ratas, ir net tarp archeologų imta juokauti, kad slavai kaip parašiutininkų desantas nusileido tiesiai iš dangaus. O esmė labai paprasta, kad jokio atskiro savarankiško slavų radimosi kelio istorijoje nebuvo. Slavai tiesiog natūraliai „išniro" iš baltų etninio masyvo gelmių. Pirmiausia – iš vakarų baltų. Manoma, kad teritorija, kurioje jie, matyt, pirmiausia ėmė vystytis, buvo žemės, kurios vėliau buvo priskiriamos jotvingiams ir galindams. Tai dabartinė vakarų Baltarusija ir pati rytinė Lenkijos dalis. Tai žemės aplinkui Belovežo girią iki Pripetės ir Karpatų.

Paaiškėjo, kad tų vietų gentys buvo tiek artimos pagal kilmę, kad sunku jas ir atskirti. Lyg būtų tikros seserys. Iškildavo sunkumų – sakykim, visa serija archeologinių kompleksų, kurie, deja, nekalba ir negali pasakyti, kokia kalba mūsų atkasti mirusieji kalbėjo, pagal materialinę kultūrą artimi ir baltams, ir slavams.

Arba ir prūsams, ir galindams, ir jotvingiams, ir aukščiausiems slavams.

Ką bendrame kontekste panaudojote iš Vladimiro Toporovo darbų, susijusių su baltų ir slavų lingvistiniais santykiais ir pasaulėjauta? Juk būtent jis pirmasis, remdamasis įvairiais lyginamaisiais kalbiniais duomenimis, iškėlė mintį, kad kalbos ir kitais lygmenimis slavai išsivystė iš baltų?

Norėjau dar pabrėžti, kad toli gražu nesu aptariamos požiūrių sistemos autorius, tik toliau vystau pirminį jos lygmenį. Šiek tiek šiuo klausimu man užbėgote už akių, o aš tik norėjau pridėti, kad, V. Toporovo įsitikinimu, slavų izoglosos išsikristalizuoja iš vakarų baltų kalbinio junginio. Aš ir daugybė kitų archeologų, kurie tuo domėjosi, manome, kad siekiant parodyti visapusišką slavų virsmą iš baltų svarbūs yra ir lingvistiniai, ir kultūrologiniai, ir archeologiniai duomenys, kurie kiek iš kitos pusės, tačiau kalba apie tą patį procesą. Jis apčiuopiamas remiantis ir lingvistine, ir archeologine medžiaga. Šiuos duomenis derinant ir supriešinant galima sumodeliuoti išsamų proceso vaizdą. Dar daug ką mums teks ištirti ir patikslinti, bet dabartiniu metu bendras teorijos paveikslas baigia susilipdyti. Vis labiau įsitikiname (gaudami daugiau naujos informacijos), kad procesas vyko būtent taip, kaip mes nustatėme. Ne iš kažkur stebuklingai atėjo, ne iš dangaus nusileido slavai, o išsirutuliojo iš vakarų baltų genčių gilumų. O kaip tai esą galėjo įvykti? Nuolat būna tokių klausimų „į kaktą“ – ką, ar galėjo taip atsitikti, kad va – nuolat buvo baltai, baltai, baltai ir staiga vieną rytą jie tapo slavais ir ilgainiui jų pasidarė daug daug? Tai buvo gana ilgas procesas, kuris daliai

baltų pasitarnavo kaip postūmis išsiskirti į etninę grupę, kuri vėliau ėmė vadintis slavais.

Tik priminsiu vieną iš V. Toporovo išvadų, kad iš duomenų apie etnogenetinius genčių kontaktus matyti, jog slavų kaip savitos etninės populiacijos istorijos arenoje pasirodymas, palyginti su baltų gentimis, buvo labai vėlyvas. Su tuo istoriniu faktu nė aršiausi panslavizmo adeptai nepasiskeryčios.

Taip ir buvo, bet pirmiausia apie slavus sužinojome kitais vardais – slovinai, slovėnie… Tais vardais jie užfiksuoti ne anksčiau IV a. pabaigos ir V a. pradžios, iš esmės nuo V a. O iki tol slavų pavadinimo iš viso nebuvo, nors, aišku, jų protėviai fiziškai žemėje gyveno. Kuo jie iki tol buvo ir kaip jie tapo slavais?

Manau, kad mūsų pokalbis – tik gyvas apsikeitimas nuomonėmis, todėl mano teiginiai visai nepretenduoja į akademinio lygmens pranešimą. Pateiksiu schemą proceso, kuris padėjo išsivystyti slavams ir tame procese išryškino istorinį baltų vaidmenį.

Nuo pirmojo mūsų eros amžiaus jokių atskirų slavų, aišku, nebuvo, bet buvo didžiulis baltų masyvas, kuris tuo metu jau buvo išsiskyręs į kelis didelius gentinius baltų junginius. Buvo rytų baltai, vakarų baltai, pavyzdžiui, prūsai, galindai, jotvingiai ir kt.

Ir kai kurie kiti vakarų baltai, kurie kai kuriuo gyvenimo tarpsniu už nugarų buvo palikę ir Vyslą?

Taip, iš esmės vakarų baltai gyveno iki Vistulos, arba Vyslos, upės. Palaipsniui ankstesnės epochos gyventojai – pagudėnai, arba pajūriečiai, – imami suvokti kaip vakarų baltai, tik vėliau jų žemes užvaldė germanų gentys lugiai, vandalai ir kt. Vėliau prie Vyslos žiočių atėjo gotai, bet iki tol ten gyveno baltai pajūriečiai. Juk turim jų archeologinius duomenis, tik nežinome kalbinių faktų. Kai kurie lenkų ir rusų archeologai mano, kad baltų gentys užėmė žemes ne tik iki Vyslos, bet ir iki Odros (Oderio). Visoje dabartinėje šiaurės Lenkijoje iki pat Ščecino ir Oderio upės mūsų eros pradžioje gyveno vakarų baltai. Vėlesniais laikais baltų valdytos žemės buvo prarastos, tie baltai pirmiausia buvo asimiliuoti germanų, o jau vėliau šie – slavų. Vėliau baltų ir slavų siena buvo ties Vysla, Būgu, Vepšu, Narevu. Ten formavosi prūsai, bartai, galindai, jotvingiai ir visi kiti vakarų baltai. Toliau į rytus – jau lietuviai. O dar toliau į rytus, iki Tverės gyveno rytų baltai, kurie priklausė vadinamajai Dniepro ir Dvinos kultūrai. Jie, aišku, kalbėjosi baltų genčių kalbomis ir vėliau tapo senovinio slavų ir baltų kalbinio mišinio protėviais. Ilgai jie išliko rytuose tarp Maskvos ir Tverės, matyt, ten buvo rytinė rytų baltų ir slavų riba. Manoma, kad Maskva yra finougriškos kilmės upės pavadinimas, kilęs nuo patogios „karvių brastos“ Maskvos upėje. Manoma, kad upės Moskva vardas susidarė iš suomiškų žodžių *mosk* „karvė, telyčia“ + va „upė, vanduo“. Žinoma, esama ir kitų jos kilmės versijų, pavyzdžiui, skitų žodis mask reiškia galviją, o marių kalboje *maska* – lokys +ava – motina, patelė. Panašiai Anglijoje Oksfordas buvo žinomas kaip „jaučių brasta“. Žodžiu, ten, kur dabar Maskva, iki slavų jau buvo įsikūrę finougrai, o kita aiški etninė atrama buvo Tverė – aiškiai rytų baltų pavadinimas (tai, kas aptverta, su tvoromis). Netgi iki XIV a. prie Protvos upės, netoli nuo Maskvos, buvo įsikūrusi stipri vadinamųjų goliadų grupuotė, apie juos rašė rusų metraščiai. Goliadai – tai kažkokia istorinė rytų galindų bendruomenė, gyvavusi iki XIV a., vėliau jie buvo asimiliuoti žemės plotuose tarp Možaisko ir Smolensko.

Iki pirmojo mūsų eros amžiaus buvo vientisas baltų masyvas, pasidalijęs į rytų ir vakarų baltus. O apskritai indoeuropiečių formavimosi ir vystymosi procesą įsivaizduoju kaip didelio kopūsto su daug lapų skleidimąsi. Išoriniai lapai, pirmieji nukritę į šonus, – tai kai kurios kraštinės grupės, tarkim, arijai, keltai ir kiti. Jie nuo pagrindinio branduolio pasitraukė anksčiau, juos dabar turime suvokti kaip dar labiau už baltus ir juolab slavus nutolusius. Bet išliko vadinamasis indoeuropiečių nuklijus, arba esminis pagrindas, kuris niekur neiškeliavo, liko savo vietoje. Jie iš esmės ir yra baltai, nes jiems jais visai nereikėjo tapti, – jie buvo pagrindiniai, pamatiniai genetiniai indoeuropiečių vienetai… Aišku, anksčiau atsiskyrusieji labiau nutolo. O baltai būtent šioje miškų zonoje vystėsi toliau ir jų kultūra vis labiau keitėsi bei modernizavosi. Baltai – miškų žmonės. Paskutiniai nuo jų atskilo slavai. Prieš slavus nuo baltų pasitraukė germanai. O germanai, baltai ir slavai sudarė tą indoeuropiečių grupę, kuri tyrinėtojų vadinama „Circum Baltica“ – indoeuropiečių genčių bendrystė, kuri vystėsi apie Baltijos jūrą. Tie indoeuropiečiai, kurie buvo apsigyvenę palei vakarinį Baltijos krantą, tapo germanais: tai skandinavai, vokiečiai, būsimieji olandai. Žinoma, tokiomis tautomis jie tapo tik viduriniaisiais amžiais, o čia turiu omenyje daug ankstesnius jų protėvius. Vartebo kultūra ir patys germanai susiformavo išilgai vakarinės Baltijos jūros pakrantės ir prie Šiaurės jūros, o tie, kurie formavosi palei pietinį ir rytinį Baltijos krantą, davė pradžią baltų branduoliui, visoms jų gentims. O iš baltų vėliau susiformavo slavai.

Kaip vyko slavų etnosų formavimosi procesas?

I a. pabaigoje iš pietų Skandinavijos – iš teritorijos, kuri ir dabar Švedijoje vadinama Giotelanda (Vertergiotlandija – vakarų Gotlandija), prie jos yra ir Gotlando sala (o tarp jos ir žemyno dar yra Elando

Archeologas Vitalijus GALIOPA prie A. J. Štakenšneiderio kapo.

sala), emigravo didelės germanų grupės, priklausiusios Velbarsko-Cecarsko kultūrai. Jie laivais atplaukė į kitą Baltijos jūros krantą. Gotų istorikas Jordanas (teisingai jo pavardę reikėtų tarti Jorland) aprašė, kaip karaliaus Verygo laikais keliais laivais gotai, taip pat jų giminaičiai gepidai iš Skandinavijos laivais perplaukė Baltijos jūrą ir atsidūrė pietinėje jos pakrantėje, būsimosios Lenkijos teritorijoje – ten, kur dabar gyvena kašubai, prie Vyslos žiočių, netoli dabartinio Gdansko. Ten apie pusantro šimto metų toliau vystėsi Velbarko-Cecarsko kultūra. Ten iš esmės ir buvo Gotija, ją patys gotai vadino Gotiskanza. Vėliau jie, nors kai kurie liko gyventi prie Vyslos žiočių, traukėsi prieš tėkmę į Vyslos aukštupį, taip pat keliavo į Būgo, Narevo, Vepšo aukštupius. Jie užėmė tenykštes baltų genčių žemes ir ėjo toliau į Pripetės upės juosiamą Polesę. Pripetę jie vadino ,,vandens žeme“ (Jordano lotyniško posakio vertimas), arba pelkėmis. Persikėlę per Pripetę, jie galop atsidūrė ant tvirtos žemės – dabartinėje Volynėje, Ukrainoje. Ten ir nuėjo pagrindinės gotų, gepidų žmonių grupės. Po jų panašiu maršrutu patraukė ir gerulai bei taifalai. Iš viso ten susitelkė kelių germanų genčių žmonės. Jie organizavo ne tik gentinį susivienijimą, bet ir ankstyvosios barbarų valstybės prototipą – karalystę. Gotų karalius buvo garsusis Germanarikas. Vėliau jie skilo į vizigotus (vestgotus) ir ostgotus… Tiesa, save jie vadino kitaip: vizigotai (vestgotai) save vadino tervingais, o ostgotai vadinosi griutingais. Kitaip sakant, vieni save suvokė kaip miškų ir laukų, o kiti – kaip stepių žmones. Tai buvo gotų valstybė, kuri apytikriai atitinka Černiachovsko archeologinę kultūrą – ji atspindi Germanariko valstybės formavimosi procesą. Be minėtų germanų genčių, į tą valstybinį darinį įėjo ir jų sąjungininkės iranėnų gentys, paprastai vadinamos sarmatų alanais. Jie buvo puikūs raiteliai, todėl sudarė pagrindinę smogiamąją gotų kavalerijos dalį. Gotai buvo labiau įpratę kariauti pėsčiomis bei mėgo antpuoliams naudoti laivus.

Specialiai nupasakojau gotų ėjimo nuo Baltijos jūros iki Volynės maršrutą. Akivaizdu, kad jis ėjo būtent vakarų baltų žemėmis. Gotai, kildami Vysla ir kitomis upėmis į jų aukštupius, kaip pleištas įsikirto į natūraliai susiformavusią baltų bendruomeninę sanklodą ir palaipsniui ėmė ją skelti į dvi dalis. Vakarinė baltų dalis buvo nustumta toliau į šoną, į dabartinės Lenkijos gilumą (į Mažąją Lenkiją, ten, kur dabar Brestas, Liublinas, Sandomiras, Krokuva – iki Karpatų). Matyt, būtent ta archeologinė grupė buvo susijusi su brūkšniuotosios keramikos kultūra. Pagal klasikinę archeologiją priimta manyti, kad brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės buvo lietuvių protėviai. Bet vienas senelis

buvo kelių vaikaičių protėvis. Gali būti, kad ir lietuvių, ir galbūt jotvingių, ir slavų pirminė archeologinė medžiaga buvo visiškai panaši – brūkšniuotoji keramika. Tik ta dalis, kuri per tris šimtmečius gotų buvo atskirta nuo viso baltų masyvo, nutolo. Kuo labiau tą vakarų baltų dalį spaudė dabartinės Lenkijos link, tuo labiau ji traukėsi į naujas žemes – iki jų ten gyveno germanai vandalai, lugai, rugijai, kvadai ir keltų bojų Karpatuose likučiai. Vakarų baltų apsuptis iš esmės buvo germaniška; viršutinėje Silezijoje, Karpatuose dar būta keltų bojų liekanų. Ir žemės, ir gentinė apsuptis jiems buvo susijusios su naujais potyriais. Žodžiu, dalis brūkšniuotosios keramikos žmonių turėjo prisitaikyti prie naujos aplinkos, kuri juos, žinoma, savaip veikė. Šis procesas vyko tarp I a. pabaigos ir to laiko, kai gotai išėjo ir slavai imti fiksuoti savo vardu, kai jie, kaip tokie, tapo žinomi tarp kitų genčių – iki V a. Per tą laiką, nutolę nuo savo giminaičių baltų, būdami sukaustyti germanų genčių ir keltų bojų likučių žiede arba „katile“, jie iš naujo „pervirė“ ir tarsi įgavo naujų impulsų toliau genetiškai ir kultūriškai vystytis. Jie modernizavosi ir atsinaujino kaip nauja etninė bendrija – slavai. Atskirai nuo baltų giminaičių, germanų „katile“ jie patyrė egzistencinę metamorfozę. Iš baltiškojo etnoso jie transformavosi į naujoviškesnį etnosą.

O kaip jie jautėsi ir kaip psichologiškai buvo primami? Suprantama, kad jie ir aplinkiniai etnosai buvo panašios kilmės, panaši buvo ir jų kalba arba dialektų grupė. Tai buvo vienas į kitą panašių ir lengvai susikalbančių žmonių bendruomenė. Vidinės naujosios gentys ėmė save suvokti pagal savo kalbą. Jie ėmė save vadinti slovėnais, arba žodžių žmonėmis. Ne nuo žodžio „slava“ – šlovė, pagarba, bet nuo žodžio „slovo“ – žodis, kalba. Tai esą žmonės, suprantantys savo kalbą. Vienos kalbos, vieno žodžio žmonės. Todėl jie slovene (sklovene – kitos etnolingvistinės modifikacijos).

O kaip jie suvokė ir vadino aplinkinius?

Manyta, kad jie, tie, kurie suvokė save tarsi iš vidaus, yra žodžio, kalbos žmonės – slovėnai, o tie, kurie juos supo, – gotai, gepidai, taifalai, rugijai, vandalai, bojai – yra nebyliai. Manyta, kad jie „tikrąja“ kalba nekalba, todėl yra nebyliai, arba *немые,* arba *немцы* (lietuviškai vokiečiai). Beje, jokie germanai pagal analogiją savęs nemcais nevadino, jie pagal kitokią etninę modifikaciją sakydavo – esam teiče, douče.

Naujoji grupė save ėmė suvokti kaip savarankišką etninį darinį sloviene, o kitus kaimynus vadino nebyliais. Nuo tų laikų tik slavų kalbose ta praktika ir dabar paplitusi. Visos 15 dabartinių gyvųjų slavų tautų (serbai, germanų apsupti lužitėnai, sorbai, rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir kt.) vokiečius vadina tik nemcais (nebyliais). Ir ne tik germanus taip vadino. Viduriniais amžiais gyvavo ir tokia rašto tradicija – bet koks žmogus, kuris kalba ne slavų kalba (reiškia, jis slavams nesuprantamas) – ar jis būtų iš Anglijos, ar iš Švedijos, jį vis dar pagal seną papratimą vadindavo *nemcu*. Anglijos nemcai, Švedijos nemcai…, žodžiu, užsieniečiai…

Kai kurios dabartinės slavų valstybės tiesiogiai į pavadinimus įterpė žodį „slovo“ – Slovėnija, Slovakija…

Tai tiesiog panašios tos pačios sampratos modifikacijos. Buvo slovėnai, slovakai, slovinai, slavoncai ir kt. – visi tie, kurie kalba „mūsų kalba“, kurie „mums suprantami“. Būtent V. Toporovas tą senąją kalbinę raišką giliausiai etnolingvistiškai ir ištyrė. Ir pagal hidronimus, ir pagal kitus toponimus, ir pagal leksikos resursus bei žodyno sudėtį, ir pagal gramatikos vystymąsi, sandarą… Visa tai veda prie pačių bendriausių šaknų ir sampratų. Jis įrodė, kad artimiausios etninės kalbinės grupės – baltų ir slavų kalbos. Ieškant pavyzdžių daug užtrukti nereikia. Pavyzdžiui, aš lietuviškai nemoku, bet per ilgoką bendravimo laiką supratau, kad, pavyzdžiui, pačios seniausios valstiečių sampratos yra bendros. Palyginkime – *рожь* ir rugiai, *лён* ir linas (ir su germanais yra bendra žodžio šaknis), r. *палец*, sen. rus. *перстъ* – pirštas, r. *глаз*, sen. sl. *око* – akis, r. *борода* – barzda, r. *рука*, lenk. *ręka* – ranka. Visa tai kreipia į buvusį bendrą suvokimą.

Žinoma, senosios slavų kalbos formos buvo maksimaliai artimos baltiškosioms, tik viduramžiais šios tautos ir jų kalbos pradėjo sparčiai tolti. Be to, žinoma, prisidėjo ir papildomų įtakų. Pavyzdžiui, Lietuvą stipriai veikė Lenkija, nes su ja buvo ir valstybinių, ir sąjungininkiškų ryšių, be to, juk lenkai buvo atsivedę su savim lietuvius Jogailą ir Vytautą, kartu su jais lietuvius ir žemaičius krikštijo.

O Rusiją labiau veikė krikščioniškos stačiatikybės bangos iš Bulgarijos, Bizantijos. Juk senoji Rusia per krikštą gavo gatavą maldynų literatūrą. Būtent iš Bulgarijos, kuri buvo apkrikštyta anksčiau. Kodėl senoji rusų cerkvinė kalba iš tikrųjų nėra tikroji rusų kalba? Todėl, kad senoji cerkvinė kalba yra kilusi iš stipriai graikų paveiktų bulgarų arba net traktuotina kaip Dunojaus slavų sukurta kalba. Jie iš graikų anksčiau išsivertė šventąsias knygas, turėjo iš Tesalonikų kilusius graikus Kirilą ir Metodijų, mokėjusius slavų kalbas, bei jų mokinius. Vladimiras net kelis amžius Rusią krikštijo, tai buvo ilgas ir sudėtingas procesas.

Mokėdami slavų kalbas, bulgarai lengvai vertė graikiškas krikščioniškas knygas, be to, pažinojo makedonišką dialektą, vyko ir pas Moravijos kunigaikštį

Rostislawą, ten, žinoma, irgi suprato jų slavų kalbą… O graikai iš Tesalonikų gebėjo kalbėti pusiau slaviškai makedoniškai, tai buvo taip artima, kad nereikėjo versti, todėl tą kalbą jie perdavė ir į Didžiąją Moraviją, o jų mokiniai – į Bulgariją, o šie – į Rusią. Procesas vyko gana lengvai. Ta kalba greitai tapo rašto kalba. Ji buvo kilusi ne iš senųjų rusų kalbinio pagrindo, o iš senojo bulgariškojo ir dunojiškojo slaviškojo substrato. Tik vėliau, viduriniais amžiais, senoji cerkvinė rašto kalba ėmė adaptuotis prie vietinių dialektų, taip pat ir prie senųjų rusų kalbos, beje, taip pat ir prie senojo baltarusių rašto, kuriuo, kaip žinia, buvo parašytas Lietuvos Statutas. Tai iš esmės buvo tos senosios rusų kalbos vakarų rusų kalbinė forma, kuri buvo būdinga kunigaikščiams, perėjusiems į LDK jurisdikciją XIV–XV a.

Kaip vyko tolesnis slavų vystymasis po jų etninio išsiskyrimo V a.? Kokie pirmaisiais amžiais po atsiskyrimo išliko ryšiai su „motininiais“ baltais?

Pagal daugelį šaltinių (ne tik pagal archeologinius duomenis) akivaizdu, kaip aiškiai yra atpažįstama ankstyvoji slavų kultūra. Archeologijoje tai – Prahos tipo archeologija. Ji nustatyta pagal pirmuosius radinius Prahoje apie 1930 m., be to, šiame areale buvo rasta daug kitų panašių paminklų – pavyzdžiui, Ukrainoje vienas svarbiausių paminklų buvo aptiktas prie Korčako kaimo. Todėl ir tą kultūrą dabar priimta vadinti Prahos – Korčako kultūra. Greta dar yra vadinamoji Prahos – Pinkovkos kultūra (labiau paveikta sarmatų genčių alanų, nors iš esmės tai tie patys slavai, tik patyrę stipresnį iranėnų poveikį; tie, kurie išvengė šios įtakos, buvo artimesni baltams).

Kodėl slavams pavyko taip plačiai pasklisti?

Iki IV a. kai kurie baltai „išvirė“ germanų „katile“ ir tapo slavais. Toliau savo darbą padarė rytiniai klajokliai hunai. 375 m. įvyko baisiausias smūgis – hunai galingai smogė Germanariko gotų kariaunai ir valstybei. Gotams tada išties labai nepasisekė, nes jų valstybė buvo bekylanti, besivystanti… Pats Germanarikas toje kovoje su hunais žuvo. Gotai vėliau skilo į vakarinę ir rytinę valstybės dalį. Vestgotai iškart išėjo „ieškoti laimės“ į Romos imperijos teritoriją – ieškoti globos ir gyvenimo šaltinių, tiesa, vėliau patys su ta imperija ėmė kovoti – Roma neapsidžiaugė tokiais kaimynais ir sąjungininkais. Ostgotai ilgokai buvo kontroliuojami hunų. Net Katalauno laukuose (Šampanėje), dabartinėje Pranzūcijoje, kur įvyko svarbiausias mūšis tarp romėnų valdytojo Siagrės ir Atilos hunų armijų, abiejose armijose dominavo gotai. Siagrės armiją daugiausia sudarė vestgotai, o Atilos armiją, be jo raitelių ir kitų mažesnių dalinių, sudarė didžiulis ostgotų būrys. Iš esmės Katalauno laukuose įvyko pilietinis gotų karas. Atila ten buvo sumuštas, jis nesugebėjo tęsti didžiojo puolimo į Europą, todėl su ostgotų likučiais atsitraukė, bet šie vėliau nuo jo visiškai pasitraukė. 455 m. mūšyje prie Midau hunai buvo galutinai sumušti, jų likučiai grįžo atgal į stepes – iš jų vėliau formavosi turkų kilmės tautos chazarai, avarai, bulgarai (yra ir tiurkų kilmės bulgarų).

Dėl šių kovų ir susiklosčiusių aplinkybių germanai iš dabartinės Ukrainos ir kitų vakarų kraštų turėjo išsinešdinti, jie iškeliavo į Bizantiją, į Romos imperiją. Kariaudami jie atlaisvino teritoriją – slavai anksčiau buvo iš visų pusių suspausti, o dabar jiems atsivėrė gyvybinė erdvė. Lyg statinės šulai būtų nulakstę – žiedas nebeveržė, jį tarsi kažkas nuėmė. Slavai pasijautė laisvi eiti kur tik nori. Tais laikais dauguma barbarų traukdavo į Romą, nes visas barbarų pasaulis tada sutartinai žvelgė į pietus. Slavai, būdami miško žmonės, naudodami partizaninio karo būdus, ėmė pasiekti Dunojų ir eiti toliau. Jie įsiveržė į Balkanus, kurie tada priklausė Bizantijos imperijai. Žinoma, kad pirmąkart prie Dunojaus sienos slavai pasirodė 517 m. Tai jau buvo VI a., o tik V a. jie buvo užfiksuoti kaip slavai. Iš pradžių jie, kaip ir visi barbarai, į Balkanus ėjo plėšikauti, bet vėliau ėmė ten ir sėsliai įsikurti. Įdomu, kad slavų tada jau buvo gana daug, o Balkanuose žemių, tinkamų arti, buvo nedaug, nes ten esama daug uolomis nusėtų kalnų. Pavyzdžiui, graikai daugiau augino alyvuoges, vynuoges, tai, kas auga akmenuotose dirvose, o slavai vis vien atkakliai sėjo avižas, rugius, kviečius – tai, kas uolėtose vietovėse paprastai neauga. Nenuostabu, kad slavus Balkanuose ilgainiui ištiko agrarinė krizė. Atėję didelėmis bendruomenėmis, ne visi sugebėjo įsitvirtinti derlingose žemėse. Daug kam teko likti miškingoje kalnų juostoje arba kalnuose, kur nebuvo įmanoma nieko rimtesnio išauginti. Todėl vėliau jie iš dalies paskui ostgotus bandė patekti į Italiją (per gotų karą šaltiniuose yra užrašyta, kad kovose buvo panaudoti antai ir slavinai). Vis dėlto daug slavų ten neprasiskverbė.

Daug lėmė ir tai, kad per maždaug 150 m. trukusius Bizantijos armijos karus su slavais Balkanuose bizantiečiai išmoko su jais kariauti. Juk slavų kariavimo stilius buvo miško žmonių (kaip, beje, ir lietuvių) stilius, todėl kovoti su reguliaria armija į atvirą lauką jie nėjo. Miško partizanai juk nepakariaus su Romos kohortomis ir legionais. Slavai, pamatę susikaupusius priešus, niekada tiesiai jų nepuldavo, stengdavosi juos apeiti miškais, pelkėmis, raistais, kalnais. Užpuldavo iš užnugario, iš šono, bet niekada iš priekio. Koks tokio karo pobūdis? Galima apibendrintai pasakyti, kad jūs ir mes – geriausi pasaulyje partizanai. Iki šiol. Ir šiaurėje, ir pietuose (pavyzdžiui, jugoslavų

partizanai Antrajame pasauliniame kare). Ir lietuviai, ir baltarusiai… Gal reguliarios armijos ir nelabai kovingos, bet mūsų partizanai yra patys geriausi.

Slavai kurdavosi ne pavienėmis trobomis, bet ištisais jų lizdais, giminėmis, gentimis. Paprastai jie apsistodavo ne prie pagrindinės upės, tarkim, Dunojaus, o prie jos intakų, pasitraukę toliau į kalnus ir miškus. Ten priešų laivai juk neatplauks. O kai pastebėdavo prie gyvenvietės artėjančią bizantišką kohortą – perspėti švilpimo ar kitko, slavai susirinkdavo savo karves, vaikus, darbo įrankius, ginklus, visa, ką buvo įmanoma panešti, ir pasitraukdavo. Grūdai, aišku, likdavo duobėse. Visa, ką pasiėmę, jie nešdavo į kitą gyvenamąjį lizdą, bet ir ten nesustodavo, eidavo vis toliau. Taip eidami jie dažnai atsidurdavo užpuolikų užnugaryje ir neretai galėdavo juos užpulti iš pasalų, sunaikindami visą kohortą. Nes ką – manyta – žmonės pabėgo, reikia grobti turtą… O godiems – mirtis. Juolab kad armija būdavo samdyta (pavyzdžiui, saurai, armėnai).

Imperatoriaus Maurikijaus laikais, VII a. viduryje, Bizantijoje gyveno strategas, kuris parašė traktatą, arba mokomąją priemonę, kaip kovos lauke kautis su slavais. Kitaip sakant, kokios strategijos ir taktikos laikytis kovojant su miško partizanais. To stratego vardo iki šiol nežinome, jis pasirašė paties Maurikijaus vardu, todėl jį priimta vadinti Pseudomaurikijumi. Jo traktatas vadinasi „Apie karą su slavais“. Jame rašoma, kad, kai kohorta užeina į gyvenvietę (kuri paprastai būdavo įrengta miške, po didžiuliais medžiais – slavai nepjaudavo medžių, žemines įrengdavo su pusiau uždengtu stogu, su krosnimis, įkastomis į žemę, dūmų beveik nesimatė, nes jie išsisklaidydavo tarp medžių šakų. Jei iš reikiamos pusės pūsdavo vėjas, dūmus kohorta užuosdavo), jokiu būdu negalima iškart pradėti plėšti, nes būtina kohortą padalyti į dvi dalis – mažoji dalis turi likti vietoje ir, apsisukusi aplink, tapti pasala, o didžioji jos dalis turi toliau vytis slavus, kol aptiks visas jų lizdo gyvenvietes. Galiausiai ne slavai netikėtai iš nugaros juos užpuldavo, o patys bizantiečiai juos iš dviejų pusių sugniaužtdavo lyg į reples. Patys slavai taip papuldavo į pasalą. Tas bizantiečių išrastas kovos būdas su slavais pasirodė esąs itin efektyvus. Dėl jo VII a. antrojoje pusėje, kai iširo jų sąjunga su klajokliais avarais ir jų raiteliais ir kai bulgarai jau tapo beveik sėslūs, slavai, kurie kovos lauke kovėsi kaip pėstininkai, patyrė rimtų pralaimėjimų. Bizantiečiai juos ėmė stumti iš Balkanų. Iš statistikos matyti, kad didžioji dalis slavų, anksčiau atsikrausčiusių prie Dunojaus, buvo priversti iš ten pasitraukti. Pirmiausia, žinoma, jie nesugebėjo prisitaikyti prie uolėtos žemės sąlygų. Kita vertus, po 20–30 m. protingo bizantiečių karo jie po truputį buvo išstūmiami iš anksčiau užgrobtų žemių. Kol galiausiai slavus visiškai išstūmė atgal už Dunojaus. Dabartiniai pietų slavai yra vos apie 20–30 proc. slavų palikuoniai, nes likusieji pasitraukė.

Bet į Balkanus jie brovėsi siauru keliu, o atgal ėjo išsiskleidę plačiu dideliu ruožu – nuo Elbės vakaruose iki Volgos rytuose, iki čekų, slovakų, lenkų, volyniečių centre, iki pačių rytinių slavų, kurie vėliau tapo Maskvos ir Kijevo Rusios rusais. Tas jų žygis vyko VII a. viduryje – VIII a. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad Novgorodo slavai tose vietose pasirodė ne anksčiau kaip VIII a. viduryje – iki tol jų ten nebuvo, ten gyventa finougrų genčių. O vėlesnis vadinamasis vidurinis rusiškasis plotas anksčiau buvo užimtas rytų baltų. Susidarė įdomi situacija – slavai, ne taip seniai patys buvę baltai, modifikavęsi grįžo į seniau užgyventą baltų teritoriją. Bet jie jau susitiko ne kaip tie patys etnosai, jie jau buvo kitokie. Gal tolimą giminystę ir jautė, nes kalbos perdaug nebuvo nutolusios, net šiek tiek suprasti vieni kitus galėjo. Žinoma, pavyzdžiui, kad XI a. lenkų pomorų kunigaikščiai (Sviatoslavas ir kt.) su prūsais ir kitais vakarų baltais derėjosi be vertėjų, vadinasi, gerai vieni kitus suprato.

Žodžiu, buvę artimi broliai tapo tolimi broliai. Be to, slavai į naujas žemes atėjo turėdami daug kovinės patirties, be to, jie krauju susimaišė su daugeliu Balkanuose sutiktų tautų – ilirais, dakais, graikais, Malanijos saurais. Barbarų karuose buvo įprasta nugalėjusiai genčiai nužudyti tik vyrus, o moteris pasiimti sau į žmonas ar kaip verges. Per jas atsirasdavo nauja genties karta, kurios tik tėvai buvo slavai, o realiai naujieji genties nariai būdavo pusiau graikai, ilirai, saurai ar alanai. Tik pagal atneštą kultūrą ir kalbą jie likdavo slavai.

Tai kaip tada trumpai ir drūtai galėtume slavus apibūdinti?

Štai mes! Jūs, matyti, esate aiškios baltiškos kilmės, gal net su kai kuriomis skandinaviškomis „citatomis“, o mano protėviai prieš keliolika šimtų metų buvo gryni baltai, bet vėliau „pririnko“ ir ilirų, ir saurų, ir alanų kraujo, ir dabar turbūt Jums atrodau gana keistas – lyg savas, lyg ir nelabai… Slavai į baltų žemes sugrįžo jau gerokai pasikeitę, atsinaujinę. Jie tiesiog ėmė skverbtis į baltų žemes, bandyti juos asimiliuoti. Susitikimas įvyko maždaug vakarų Polesėje – prie Bresto, dar apie 1950 m. archeologai ten yra iškasinėję Chotomelio piliakalnį, kuris su kitais greta esančiais piliakalniais užfiksavo tą laiką, kai slavai atėjo iš Dunojaus apylinkių.

Brestas ilgai buvo vadintas Lietuvos Brasta. Taip, matyt, vadinta didelė migracinė brasta per Būgą?

Greičiausiai taip ir buvo, nes ir baltai prie Pinsko ir

Chotomelio buvo toliau pasislinkę į pietus. Slavai grįždami „užgulė“ baltus ir ėmė juos asimiliuoti.

Smolensko rajone buvo paveikta visa baltų linija – rytuose liko tik nedidelis galindų ruoželis iki Okos ir Tverės, Protvos krašte. Senasis baltų ruožas buvo pralaužtas, slavai nuėjo toliau. Viduryje, ten, kur Smolenskas, – įsitvirtino slavai, o į vakarus nuo Polocko buvo įsitvirtinęs baltų masyvas, kuriame ir funkcionavo LDK. Vis dėlto artimumas ir giminystė jautėsi ir vėliau – ir per kalbą, ir kultūros, ir bendro istorinio etninio paveldo pagrindu.

Kas lėmė, kad baltiškasis masyvas visąlaik traukėsi, o slaviškasis pūtėsi?

Įdomu, kad viduramžiais kalbiniu ir kultūriniu pagrindu slavai perėjo į puolimą, o politiniu lygmeniu, ypač po mongolų-totorių antpuolio, vadelės buvo atiduodamos lietuviams. Patys slavų kunigaikščiai ateidavo pas LDK kunigaikščius prašytis paimami į globą. Ir tai buvo visiškai savarankiški jų apsisprendimai. Juk iš esmės jiems ir pasirinkimo nebuvo – arba kartu su Maskvos kunigaikščiais turėjo tarnauti totoriams, arba privalėjo kreiptis į LDK. Daugelis slavų žemių kunigaikščių LDK gaudavo gerą tarnybą, palaikė senus gerus ryšius su Lietuvos valdovais. Jie buvo savi. Todėl eiti tarnauti lietuviams buvo tikras gėris palyginti su tuo, ką darė totoriai ir maskvėnai. Visa vakarinė slavų žemių dalis su Kijevu, Volyne ir Galicija, Algirdui valdant, įstojo į LDK. Tai buvo abipusis slavų ir baltų bendradarbiavimas – ir kalbiniu bei kultūriniu, ir politiniu lygmeniu. Beje, Maskvos valdymo būdo kitos rusų kunigaikštijos – Tverė, Riazanė, Novgorodas ir kt. – labai nemėgo, nes ir Ivanas Kalita, ir jo palikuonys Kalitovičiai (kilę iš Riuriko) visąlaik buvo susitarę veikti kartu su totorių Aukso Orda, gaudavo iš jų vadinamąjį jarlyką būti Maskvos kunigaikščiais, o I. Kalita dar iš totorių išsireikalavo teisę iš kitų jam pavaldžių slavų kunigaikštysčių rinkti duoklę totoriams. Maskviečiai buvo tapę lyg svetimos valstybės valdininkais arba baskakais – pinigų rinkėjais totoriams, žinoma, pro savo kišenes savosios dalies jie irgi nepramesdavo. Tokia grobikiška išdavikiška sistema tada buvo sukurta Maskvoje, ir dabar iš esmės ji tokia liko! Kunigaikštijos, kurios jau buvo įdiegusios pirmuosius demokratinius valdymo principus, kuriose veikė renkamosios liaudies večės, kuriose net buvo renkami kunigaikščiai, jautė pyktį ir giežė apmaudą dėl maskvėnų elgesio. Na, tolesnė istorija daugmaž visiems geriau žinoma.

Kaip Jūsų ir kitų tyrinėtojų slavų etnogenezės ir tolesnės istorinės bei kultūrinės raidos koncepcija atrodo daugelio kitų greta gyvuojančių teorijų ir svarstymų panašiomis temomis kontekste?

Intelektualų sluoksniuose ko tik nevyksta, ko tik „neverda“ – daug kuo įvairiausių krypčių ir nuomonių išryškėja. Nesakau, kad čia išdėsčiau gryną ir visai neabejotiną tiesą, bet dabar tuo, ką sakau, esu įsitikinęs, nors gali būti oponentų, kurie mąstys visai kitaip. Teigiu tai, ką pats ištyrinėjau, kas atrodo įrodyta ir teisinga. Dabar kai kurios etnogenezės kryptys ir teorijos yra įklimpusios vien į, tarkim, rusiškos cerkvės istorijos nagrinėjimus. Požiūrių, žinoma, gali būti įvairių – yra neogamtameldžių požiūris, yra tie, kurie tik slavų stačiatikių etnogenezės formas temato… Kiekvienas mąstantis žmogus tuos procesus suvokia savaip, vienintelio būdo, juolab recepto nėra. Akivaizdu, kad iki šiol jokio oficialiu valstybiniu lygmeniu patvirtinto ir privalomo slavų etnogenezės modelio nėra priimta, nors valstybinėse institucijose gal kai kurių nuostatų ir laikomasi, bet tai nereiškia, kad privaloma tvarka taip mąsto ir kiti, juk yra ir daugybė kitų nuomonių. Išreiškiu vadinamosios Peterburgo mokyklos nuostatas, kurios su maskviškėmis ne itin dera. Panašiai, beje, mąsto ir Lvovo bei Kijevo mokslo centrų tyrinėtojai, ypač po nepriklausomybės atgavimo. Yra panašiai galvojančių ir Baltarusijoje, ir kitur. Tiesa, kartais diskusijos šiomis temomis įgauna aštrias polemikos formas, išaugančias vos ne iki intelektualinio „pilietinio karo“. Galiu tik konstatuoti, kad apie tai, ką Jums išsakiau, panašiai mąsto gana didelis ir įtakingas tyrinėtojų būrys.

The Balts and the Whirlpool of Slavic Ethno-genesis

This is Juozas Šorys' exhaustive interview with Vitalij Galiopa, St Petersburg (Russia) archaeologist about the early relationships between the Balts and the Slavs and the origins of the latter in the pre-historic ethnic lands of the Balts. The interlocutors also discuss the Slavic migrations in Europe, especially the Balkans before they settled in the East. In this context, the parallels between Galiopa's origins and ethno-cultural experiences seem interesting.

It is believed that the main generators of Slavic ethno-genesis are Western Balts who during the first centuries of our present era lived in the Southwest of contemporary Poland and beyond. A Germanic tribe, the Goths who had previously moved to the Eastern Baltic sea coast from Scandinavia, participated in the process of segmentation of the new ethnos. In his consistent theory of some Balts turning into Slavs (the latter considered themselves "the holders of the word" and others to be mute, as they could not be communicated with properly) Galiopa draws on the data from archaeological expeditions held by leaders of St Petersburg school of archaeology and works in ethno-genesis by the linguist and mythologist, Vladimir Toporov.

Pasaulietinis ir šventinis laikas Lietuvos kaime: ištakos, suvokimo formos ir raiška XX a.

Jonas MARDOSA

Objektas: straipsnyje nagrinėjama laiko skirstymo į pasaulietinį ir šventinį atsiradimas ir tokio skirstymo supratimas bei raiškos formos Lietuvos kaime XX a. Tikslas: remiantis lauko tyrimų medžiaga, istoriniais duomenimis, nusakyti laiko skirstymo į pasaulietinį ir šventinį supratimą ir atsiradimo aplinkybes, aptarti tradicinio pasaulietinio ir šventinio laiko suvokimo formas ir raišką, nustatyti sovietmečiu įvykusius pasaulietinio ir šventinio laiko supratimo, sandaros ir funkcionavimo pokyčius ir tolesnę raidą XX a. pabaigoje Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę. Metodai: istorinis, lyginamasis, analitinis, aprašomasis. Išvados: tyrimo metu nustatyta, kad krikščioniškame pasaulyje funkcionavęs laiko supratimas po krikšto priėmimo Lietuvoje tapo esmine valstiečių laiko struktūros suvokimo bei raiškos prielaida ir gyvavo iki XX a. vidurio. Kolektyvizavus žemės ūkį buvo įvesta krikščioniška sampratą atitinkanti, tačiau sekuliari darbo ir poilsio dienų savaitės struktūra. Posovietiniu laikotarpiu išliko sovietinio laiko santykio samprata, tačiau oficialiai grįžo ir jame įsitvirtino sakralus sekmadienio ir religinių švenčių laikas.

Prasminiai žodžiai: šventinis, pasaulietinis, sakralus laikas, savaitė, laiko struktūra.

Įvadas

Liturgijos reglamentuotas ir jau šimtmečius krikščioniškame pasaulyje gyvavęs pasaulietinis ir religinis kalendoriai po krikščionybės įvedimo Lietuvoje tapo lietuvių gyvenimo pagrindu.[1] Atkurti ikikrikščionišką pasaulietinio ir šventinio laiko sampratą ir struktūrą galime tik hipotetiškai. Į katalikiškas šventes perėję kai kurie esą pagonybės elementai taip pat neleidžia spręsti apie buvusį jų dažnumą, kaip ir apie ikikrikščioniškų laikų darbo ir nedarbo dienų santykį ir jį lėmusius veiksnius. Neabejotina, kad ir Lietuvoje ankstesnis kalendorius darė poveikį naujojo liturginio laiko skaičiavimui ir jo suvokimui. Prie krikščioniško kalendoriaus įtvirtinimo eita ilgą laiką – žmonėms pirmiausia reikėjo suvokti ideologinį naujojo modelio pagrindimą, o ne patį modelį. Tik taip žmonėms savaime suprantama ir akivaizdi galėjo tapti krikščioniškų švenčių prasmė, ir tik tada visuomenės nariai galėjo pradėti siekti įtvirtinti naujųjų švenčių kalendorių. Ilgainiui įsitvirtino ir dar XX a. išliko darbų orientavimas pagal švenčių laiką, nors agrarinėje praktikoje rikiuojant darbus ir žmonių veiklą šventos dienos yra daugiau simbolinės datos.[2] Ir nors, pasak A. Gurevičiaus, agrarinėje visuomenėje kalendorinio laiko derinimas su praktine žmonių veikla ir pirmiausia su žemės ūkio darbais yra gana nekonkretus ir apibendrintas,[3] tačiau krikščionių liturgija įteisino reglamentuotą švento ir pasaulietinio laiko supratimą ir jų santykį. Neatsitiktinai krikščionių liturgijoje „laikas, per kurį Bažnyčia vaizduoja liturgijoje arba pamaldose svarbesniuosius įvykius iš išganymo istorijos, vadinamas bažnytiniais metais. Bažnytiniai metai prasideda adventu ir susideda iš švenčių“. Šventėmis vadinamos dienos, kuriomis Bažnyčia „laiko iškilmingas pamaldas ir draudžia sunkius darbus dirbti. Tokios dienos vadinamos *šventomis, šventėmis, bažnytinėmis iškilmėmis*“.[4] Pirmoji Dievo vardu reglamentuota šventė yra sekmadienis. Senajame Testamente Dievas įsakė švęsti septintą dieną.[5] Be sekmadienio šventimo, krikščionių Bažnyčia turi keletą švenčių, kurios patenka į darbui skirtas savaitės dienas. Sekmadienių ir švenčių, kurios taip pat yra privalomos tikintiesiems, kiekis nėra pastovus. Praeityje liturgijoje jų būta daugiau, bet vienos buvo panaikintos, kitos perkeltos į sekmadienius tam, kad žmonės galėtų daugiau dirbti. Išnykusias šventes vadina bažnytinėmis, ir jos paminimos tik bažnyčiose.[6] Būtent tokį sekmadienių ir švenčių laiką vadinsime šventiniu (sakraliu). Šventiniam laikui priskirtinas ir valstybinių švenčių laikas, tačiau jis nėra sakralus, kaip ir sekmadienis sekuliariai visuomenės daliai nėra šventadienis krikščioniškąja prasme. Visą kitą laiką vadiname pasaulietiniu, skirtu darbui ir poilsiui. Tokia šventinio ir pasaulietinio laiko samprata kaimo gyventojų mąstysenoje ir praktinėje veikloje iš esmės išliko per visą XX a. Kita vertus, modernizacija, politiniai ir gyvenimo būdo pokyčiai XX a. neišvengiamai lėmė permainas. Todėl atkurti XX a. buvusią švento ir pasaulietinio laiko situaciją ir nustatyti suvokimo formas bei raiškos būdus yra įdomi ir vertinga liaudies kultūros ir žmonių gyvensenos pažinimo mokslinė užduotis. Dėl šios priežasties pasaulietinio ir šventinio laiko struktūros formavimasis, supratimas ir raiškos formos Lietuvos kaime XX a. buvo pasirinkti kaip šio straipsnio objektas.

Straipsnio tikslas – apibūdinti laiko skirstymo į pasaulietinį ir šventinį laiką supratimo ir atsiradimo aplinkybes; aptarti tradicinio pasaulietinio ir šventinio laiko suvokimo

formas ir raišką; nustatyti sovietmečiu įvykusius pasaulietinio ir šventinio laiko supratimo, sandaros ir funkcionavimo pokyčius; atskleisti pasaulietinio ir šventinio laiko struktūros bei supratimo būklę XX a. pabaigoje Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę.

Tyrinėjimų pasirinkta tema nedaug. Sekmadieninio laiko valdymą XIX–XX a. pirmosios pusės katekizmuose nagrinėjo Danguolė Svidinskaitė. Remdamasi 89 katekizmais, ji išnagrinėjo Bažnyčios poziciją dėl socialinės veiklos šventą dieną. Etnologė tyrė požiūrį į darbą, šviečiamąją veiklą, poilsį bei kitas sekmadieninio laiko formas ir priėjo prie išvados, kad didžioji sekmadienio laiko dalis privalėjo apimti religinio pobūdžio arba tokius reikalavimus atitinkančią veiklą.[7] Šiuos dalykus nagrinėjančiuose darbuose pateikiamos tik fragmentiškos žinios apie tradicinę lietuvių kultūrą ir atskirus jos elementus.[8] Laisvalaikio sampratos esmę, taip pat ir krikščioniškąjį liaudiškojo laisvalaikio pobūdį XIX a., yra tyrinėjęs Vladas Sirutavičius.[9] Tokie pat duomenys yra ir apie istorines šio laiko santykio bei sampratos formavimosi aplinkybes. Todėl straipsnyje keliamus uždavinius bandysiu realizuoti remdamasis ne istorine medžiaga, o pirmiausia lauko tyrimų duomenimis. Medžiaga šia tema buvo rinkta pagal klausimyną, skirtą tirti šiuolaikinį liaudies pamaldumą.[10] Duomenys buvo sukaupti XX a. paskutinio dešimtmečio viduryje įvairiose Lietuvos vietose. VPU studentų istorikų etnografinių praktikų metu buvo apklausti 25–35, 45–55 ir daugiau nei 65 m. sulaukę asmenys – iš viso daugiau kaip 300 kaimo gyventojų. Medžiaga saugoma asmeniniame Jono Mardosos archyve.

Pasaulietinio ir šventinio laiko supratimo ištakos

XX a. nusistovėjęs pasaulietinio ir šventinio laiko suvokimas ir realus jo funkcionavimas yra ilgo proceso (kaip ir religinio gyvenimo sistemos apskritai) rezultatas. Metinis kalendorinio laiko balansas, metus dalijantis į savaitinius tarpsnius, savaitę smulkina į darbui ir dvasiniams poreikiams tenkinti skirtas dienas. Tačiau toks laiko tinklelis suvoktinas kaip formali galimybė, tik prielaida motyvuotam žmonių elgesio modeliui atsirasti. Kadangi XX a. funkcionavęs pasaulietinis ir šventinis laikas ir jo samprata susiformavo veikiami krikščionybės, pradžioje netgi remiantis voliuntaristiniais sprendimais (nesvetimais ir vėlesniais laikais), būtina trumpai aptarti šios laiko sistemos formavimosi aplinkybes.

Pirmosios istorinės žinios apie pasaulietinį ir šventinį laiką, privalomą žmonių elgesį tuo metu ir jo įdiegimo į gyvenimą kelius mus yra pasiekusios iš *prūsų–lietuvių* gyvento arealo. Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake (1426?) nurodoma, kad prūsai „kiekvienas žmogus, vyras ar moteris, sulaukęs sąmoningų metų arba tinkamo amžiaus, būtent dvylikos metų, šventomis dienomis, o ypač sekmadieniais, telanko savo parapijos bažnyčią, teisklauso ten iki galo šventas mišias ir taip tešvenčia šventes". Taip pat įsakoma: „Bažnyčios nustatytas šventes tegu jie gerbia, švenčia ir per jas nedirba; nusidedantieji baustini smarkiu išplakimu arba vieno akmens vaško bauda; [vaškas] paskirtinas bažnyčiai".[11] Duomenų apie reikalavimą eiti į bažnyčią šventadieniais, melstis ir nedirbti, užtinkame ir kituose dokumentuose, pavyzdžiui, Elblinge išleistame naujame krašto luomų potvarkyje (1434 m. sausio 24 d.) bei Žemutinės Prūsijos krašto potvarkyje 1444 m. Įdomu, kad antai Žemutinės Prūsijos krašto potvarkyje tarnautojams liepiama paraginti eiti į bažnyčią prūsų ir vokiečių kaimų žmones ir už šių reikalavimų nevykdymą pilnamečiams numatoma šilingo bauda. Netgi skatinama valstiečių savikontrolė, nes „už paslaugą" skundikui atiduodama pusė baudos.[12] Tai dėmesio verti duomenys, nes iš jų matyti, kad prisilaikyti šventadienio tvarkos buvo sunku ne tik neseniai apkrikštytiems prūsams, bet ir daug anksčiau krikščionybę priėmusiems vokiečiams. Religinei žmonių elgsenai įsitvirtinti kasdienybėje buvo svarbi pavaldinių dvasinė globa, vadinamasis patronatas, Katalikų bažnyčioje žinomas nuo XII a. Ši globos forma Lietuvoje paminėta 1447 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje: už baudžiauninkų religinį gyvenimą atsakomybė prieš Dievą buvo patikėta bajorams.[13]

Sekmadienio ir įvairių religinių švenčių šventimo įtvirtinimas į valstiečių sąmonę, be abejo, buvo priklausomas nuo krikščioniškojo tikėjimo inkorporavimo į praktinę žmonių veiklą gilumo ir sąmoningumo laipsnio. Kad šeimyna ir šeimininkai nešvenčia sekmadienio ir švenčių bei jas niekina, užfiksuota Martyno Mažvydo skunde kunigaikščiui Albrechtui. Laiške rašoma, kad dirbama sekmadieniais, ypač vasarą, neatliekama kitokių krikščionio pareigų. Kita vertus, uolus atlaidų Lietuvos katalikų bažnyčiose lankymas[14] liudija apie šių švenčių prasmės supratimą. M. Mažvydas, stabmeldiškumu ir krikščioniškų pareigų neatlikimu sekmadieniais kaltindamas protestantais paverstus būrus, liudija ir liuteronybės, kuri tuo metu pralaimėdavo anksčiau Rytprūsiuose įsitvirtinusiai katalikybei, silpnumą. Taigi darbai ir krikščioniškų priedermių neatlikimas to meto visuomenėje gali būti suprasti ir kaip katalikiškos visuomenės pasipriešinimas liuteronybei. XVI a. pabaigos dokumentuose taip pat fiksuojami nurodymai gyventojams lankyti bažnyčią šventadieniais, prižiūrėti valstiečius, kad jie nedirbtų sekmadieniais, kiti nurodymai, baudos už konkrečius nusižengimus. Tokie reikalavimai būdingi ne tik katalikams, bet ir reformatams.[15] Lietuvoje netgi XVII a. žinomi valstybės ir Bažnyčios vadovų bei įvairių pareigūnų reikalavimai gyventojams sekmadieniais

ir šventomis dienomis lankytis bažnyčiose.[16] Tiesa, galima manyti, kad realios žmonių elgsenos neatitikimas reikalavimams reiškėsi ne tiek dėl nepakankamo krikščionybės pozicijų tvirtumo, kiek dėl ūkinių aplinkybių.

Religinis imperatyvas taikytas ne tik valstiečiams, bet ir darbdaviams, turėjusiems užtikrinti tų reikalavimų laikymąsi. Antai Valakų reformos įstatymo 19 straipsnis vaitams leido valdiniams skirti darbą sekmadieniais, o darbo dienomis jau nurodomas darbo ir poilsio santykis. „….Stoti į darbą valdiniai privalo saulei tekant, o išeiti leidžiantis; o poilsio tiems, kurie dirba su gyvuliais, prieš pietus valanda, pusiaudienyje valanda, pavakare valanda; o kurie dirba pėsti, tiems poilsis taip pat tomis valandomis, tačiau turi būti tik po pusvalandį; toks poilsis yra vasarą, kai diena ilga; o kas anksti nevyksta į darbą dėl apsileidimo, tas kitą dieną turi atidirbti tiek laiko, kiek buvo pasivėlinęs“.[17] Bet, remdamiesi Mečislovu Juču, teigusiu, kad XVIII a. dauguma gyventojų buvo pamaldūs, galime tvirtinti, kad žemaičiai gausiai rinkosi bažnyčioje ne tik šventomis, bet ir laisvomis nuo lažo dienomis. Be to, tokie reikalavimai, galima manyti, valstiečiams buvo priimtini dėl tikėjimo bei gyvenimiškų priežasčių (sunkus darbas reikalavo poilsio), todėl ir reikalavimų nesilaikančiųjų, matyt, nėra buvę daug, nes minėtasis istorikas konstatuoja, jog absoliuti dauguma žmonių, kaip ir jų ponai, buvo giliai religingi, pamaldūs, todėl „religinė prievarta buvo taikoma žmonių mažumai, apsileidusiai, linkusiai į raganavimą ar net saugojusiai pagoniškus reliktus“.[18] Vadinasi, tokie reikalavimai valstiečiams buvo priimtini tiek dėl darbo trukmės reguliavimo, tiek dėl religinių motyvų, todėl neatsitiktinai žinomi atvejai, kai jie netgi skundėsi tokios tvarkos nesilaikančiais darbdaviais. Antai 1839 m. 98 Valkininkų valstiečiai Rusijos V imperatoriškos kanceliarijos skyriaus revizoriui apskundė dvarininką Kvintą už tai, kad šeštadienį baudžiavoje buvusį valstietį Eržį Belką ten laikė dar ir visą sekmadienį.[19] Akivaizdu, kad skunde nuskamba ne vien dvarininko įgaliojimų viršijimo motyvas, bet ir nepasitenkinimas sekmadieniniu darbu. Visos šios priemonės, be krikščionių priedermių vykdymo, turėjo padėti žmonėms ne tik sėkmingai dirbti, bet ir nenuvargti, nenualinti gyvulių ir neapsunkinti darbų eigos. Tokiu būdu ilgalaikės ir įvairiatikslės Bažnyčios ir įvairių valdžios institucijų priemonės suformavo pasaulietinio ir šventinio laiko sampratą ir realųjį jo funkcionavimo modelį.

Realusis pasaulietinio ir šventojo laiko funkcionavimas XX a. pirmojoje pusėje

Šventas laikas darbo savaitės metu. Įsiterpdama į kasdienio laiko balanso tvarkymą, Bažnyčia veikė ne vien kaip religinė institucija, bet ir kaip svarbus socialinį bei ūkinį valstiečių gyvenimą tvarkantis administracinis veiksnys. Taip valdžios ir religinių institucijų, darbdavių reikalavimai ilgainiui tapo savaime suprantamu imperatyvu kaimo bendruomenei, kuri pusiau savarankiškai prisiėmė švento laiko kontrolės funkcijas. Darbo ir poilsio kaitaliojimas sunkiai dirbantiems žmonėms leido išlaikyti darbingumą, nors dar po Pirmojo pasaulinio karo apibūdindamas Lazūnų (Baltarusija) kaimo gyventojus Juozas Maceika vaizdžiai rašė: „… ne vienas pačioje jaunystėje nuo per sunkių darbų sunkiai susirgdavo, ne vienas ir mirė prieš laiką. Neretai 50 metų vyras atrodė kaip tikras senukas. Retas sulaukdavo gilios senatvės“.[20] Todėl rėmimasis natūraliais žmogaus organizmo poreikiais, rūpinimasis darbo ir poilsio santykiu individualiuose ūkiuose buvo aktualus. Žinoma, kiekviename ūkyje, priklausomai nuo darbų, sezono ir kitų objektyvaus ir subjektyvaus pobūdžio (pavyzdžiui, žmogaus amžiaus ir sveikatos būklės) veiksnių, laiko sąnaudos darbui ir poilsiui buvo nevienodos. Remiantis J. Navickaitės paskaičiavimais, XIX–XX a. pradžioje valstiečiai dirbdavo nuo 4 valandos ryto iki 24 valandos nakties. Įskaičiavus trumpą poilsį, higienai skirtą laiką, pietus vasaros darbymečiu namuose, 1–2 valandų pertrauką miegui, valstiečiams tada kasdien tekdavo dirbti maždaug po 14 val.[21]

Didžioji savaitės dalis buvo skirta darbui, tačiau dėl į šiokiadienius įsiterpiančių metinių religinių švenčių šis laikas sutrumpėdavo. Tai Kalėdos, antroji Velykų diena ir metinių švenčių – Kryžiavų, Žolinės ir Visų šventųjų – dienos; jų nomenklatūra laikui bėgant kito. Į darbo dienas patekdavo ir kitokio turinio šventas (sakralus) laikas. Sakralumo elementų kasdienybėje atsirasdavo tada, kai darbo dienomis gyventojai namuose skirdavo laiko aktyviam dvasiniam veikimui. Tokių kasdienybę sakralizuojančių ir pasaulietinį laiką trumpinančių apeigų ištakos siejasi su viduramžiais ir su tam tikrais liturginiais metų periodais. Tradicija nėra vienodai ilgalaikė – ji buvo pagrįsta Lietuvoje buvusių maldingumo periodų samprata ir realiu funkcionavimu. Pirmiausia tai visoje Lietuvoje paplitęs vakarinių gegužinių litanijų giedojimas, vietomis išlikęs iki XX a. šeštojo dešimtmečio. Nuosekli ir ganėtinai Bažnyčios reglamentuota gegužinių litanijų giedojimo bažnyčiose tradicija Lietuvoje atsirado XIX a. Marijos garbei skirtus atlaidus popiežius įvedė 1822 m., o katalikiškame pasaulyje tokio pobūdžio apeigos visuotinai pradėtos atlikinėti nuo 1859 m. Lietuvoje jos iš pradžių atsirado bažnyčiose, o Žemaitijoje imtos švęsti paskatinus vyskupui Motiejui Valančiui; Vilniaus katedroje jos vyko nuo 1884 m.[22] Gegužinių litanijų giedojimas kaimuose, matyt, buvo lemtas ne Bažnyčios pastangų, nes gegužės mėnesį ji reglamentavo vakarinį bažnytinį litanijų giedojimą. Toks giedojimo įteisinimas buvo esminė apeigų

tradicijos atsiradimo kaimuose priežastis. Dėl darbų ir atstumų bažnytiniame giedojime kaimuose gyvenantys žmonės negalėjo dalyvauti arba į jį įsijungdavo tik retkarčiais. Todėl kaimuose didesniuose namuose (kartais ir prie kryžių) buvo įrengiami altorėliai ir visą gegužės mėnesį kaimynai tapdavo litanijų giedojimo apeigos dalyviais. Ši giedojimu paremta apeiga, viena iš liaudiškojo pamaldumo raiškos formų, buvo ir yra svarbi tiek patiems jos dalyviams, tiek Bažnyčiai, nes, kaip pažymima Bažnyčios dokumentuose, „giesmė, būdama kiekvienos tautos sielos natūrali išraiška, liaudiškam pamaldumui yra labai reikšminga“.[23]

Be gegužinių litanijų giedojimo visoje Lietuvoje, XX a. dar buvo dažnos birželio mėnesį namuose arba bažnyčioje giedamos vadinamosios birželinės maldos, skirtos Kristaus atminimui. Šių tradicijų tarpusavio ryšys ir abipusė priklausomybė nekelia abejonių. Antai Viduklės apylinkėse birželines litanijas giedojo tik tose vietose, kuriose giedodavo ir gegužines giesmes. Abiejoms apeigoms būdavo įrengiami altorėliai, tik pagal intenciją giedojimas vykdavo prie atitinkamų paveikslų: gegužinės – prie Šv. Marijos širdies, o birželinės – prie Šventos Jėzaus širdies.[24] Birželinės maldos namuose arba bažnyčioje dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo dažnos visoje Lietuvoje.[25] Advento ir gavėnios metu kolektyviai ar individualiai šeimose buvo giedamos šiems laikotarpiams skirtos arba bendros šventos giesmės. Žmonės dalyvaudavo ir spalio mėnesį bažnyčiose giedamose rožančiaus apeigose už mirusiuosius. Dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais spalio mėnuo žinotas kaip rožančiaus (arba „rožancavos“) mėnuo. Suklaupusi prieš kryžių šeima namuose kalbėjo rožinį, giedojo giesmes bei litanijas, o pabaigoje ir giesmę, pavyzdžiui, „Sveika, rytų žvaigžde“. Po maldų ir giesmių namuose vieni eidavo melstis į bažnyčią, o pasilikę namuose mišių laiku kalbėdavo „mišių maldas namie pasilikusiems“, rožinį (Kalvių, Rokiškės k., Kaišiadorių r.). Nuo XVII a. Švč. M. Marijos valandos advento metu visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose giedamos namų aplinkoje.[26] Pasak V. Kvasaitės, Lietuvoje žinomas ir „Valandų“ giedojimas prieš ir po gegužinių pamaldų,[27] tačiau straipsnio autorė tikriausiai turėjo galvoje bažnytines apeigas, nes kaimuose tokios tradicijos užfiksuoti nepavyko.

Be šių apeigų, dzūkės advento vakarais verpdavo ir giedodavo „Karunką“, „Kryžiaus kelius“ ir įvairias kitas šventas giesmes.[28] Gavėnios metu kalbėjo maldas, advento bei gavėnios metu namuose kalbėdavo rožinį (Surviliškio vls.). Žinoma, kad vidurio Lietuvoje, kaip ir Žemaitijoje, gavėnios metu žmonės kasdien meldėsi giedodami „Kalvarijas“.[29] „Kalnus“ kolektyviai galėjo giedoti kelios šeimos, apeigas papildydamos giesmėmis, psalmėmis – tai trukdavo 2–3 valandas, o negalintys giedoti tuo metu kalbėdavo *pravadyriaus* užduotus poterius.[30] XX a. ketvirtajame dešimtmetyje vietomis penktadieniais bendrai giesmei susirinkdavo kaimynės (Šiaulių r., Felicinavos k.). Panašios liaudiškojo pamaldumo formos būdingos ir liuteronams, kurie penktadieniais namuose giedodavo ir skaitydavo maldas (Tauragės r., Trūkiškių k.). Be religinio turinio, kolektyvinės maldos ir giesmės buvo ir svarbi visuomeninio gyvenimo forma, grįsta religingumu ir visoms gyventojų grupėms patrauklia bendravimo forma, todėl šiais atvejais visuomenės ir Bažnyčios interesai sutapo. Deja, po Pirmojo pasaulinio karo litanijų giedojimo tradicija pradėjo silpti. Neabejotinai šiam reiškiniui įtaką turėjo visuomenės modernėjimas, netgi atsirandančios sekuliarėjimo tendencijos. Aleksandro Pakalniškio teigimu, XIX–XX a. sandūroje gegužės (kaip ir spalio) mėnesį maldos ir giesmės buvo praktikuojamos beveik visuose namuose, o apie 1930 m. namuose meldėsi jau tik apie pusė kaimiečių, daugiau stambesniuose ūkiuose.[31] Nors formavosi naujos tendencijos, bet darbo dienomis kaime individualios ir kolektyvinės sakralumo formos išliko svarbios iki pat XX a.vidurio.

Bendros kaimo žmonių maldos per adventą, gavėnią pirmiausia išreiškė religines žmonių aspiracijas, nes tai – susikaupimo ir ramybės laikas. Toks pat motyvas vyravo ir individualiose religingumo apraiškose, nes maldos pirmiausia turėjo reikšmę formuojant šeimos narių religingumą. Plačiai praktikuotas kasdienis vakarinis meldimasis – tada tėvai ar seneliai su vaikais melsdavosi, giedodavo (kaip ir per bendruomenines apeigas) giesmes. Tačiau tai buvo trumpalaikis veiksmas, kaip ir rečiau pasitaikančios rytmetinės maldos, nes darbo dienomis svarbiausia buvo pasirūpinti ūkio reikalais. Iš pateiktos medžiagos matyti, kad vakarinis laisvalaikis, kaip ir rytinės maldos, aktyvias žmogaus dienas pavesdavo Dievo globai, praplėsdavo sakralaus laiko veikimo ribas ir apimtį bei sakralizavo kasdienybę. Tokių apeigų ir maldingumo apraiškų atsiradimo laikas nevienodas, bet galime konstatuoti keletą pastarųjų šimtmečių gyvavusį ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais funkcionavusį šventinį laiką darbo dienomis.

Sekmadienio laikas. Kaip matėme, Bažnyčia, valdžios institucijos ir darbdaviai daug dėmesio skyrė sekmadieninio laiko sampratai ir realiai elgsenai. Sekmadienio laikas skirtas dvasiniam gyvenimui, pasyviai veiklai, nes šią dieną žmonės būna laisvi nuo darbų. Gana vaizdžiai sekmadieninę situaciją, Baltarusijos lietuvių Lazūnų apylinkių gyventojų apeiginius principus aprašė J. Maceika: „Kadangi šventė skiriama poilsiui ir maldai, tai žmonės sunkesnius darbus stengiasi atlikti prieš sekmadienį, pavyzdžiui: pripjauti malkų, paruošti gyvuliams pašaro, apšvarinti kiemą ir gatvę, nekalbant jau apie lauko darbus, šienavimą ir pan.

Einant sekmadienio rytą kaimo gatve, tai vienoje, tai kitoje troboje būdavo girdėti valandų giedojimai. Gieda susėdę prie stalo visi šeimos nariai. Po pusryčių kas tik gali eina į bažnyčią. Namie lieka tik patys būtiniausi žmonės. Labai gražus reginys, kai užsėtų laukų ežiomis pavieniui ar būreliais traukia bažnyčios link. Šventiškai pasipuošę, su batais rankose. Likusieji namie mišių metu klaupdavosi ant suolo arba ant žemės ir kalbėdavo rožančių arba melsdavosi iš maldaknygės“.[32] Panašiai teigė ir B. Antanaitis. „Kiekvieną sekmadienį anksti rytą tėtė su mama giedodavo giesmę „Adynas“.[33] Panašiai ir Lietuvoje, ypač Žemaitijoje, per adventą ryte, o kartais grįžus iš bažnyčios, vadovaujant tėvui ar motinai prie kryžiaus ar šventų paveikslų giedotos ir Marijos nekalto prasidėjimo valandos.[34] Taigi, sekmadieniai pirmiausia buvo suvokiami kaip šventa diena ir ypač žiūrėta, kad nebūtų nusižengiama jo reikalavimams (kaip ir ne per sekmadienius pasitaikančias šventas dienas). Toks požiūris suformuotas ir įtvirtintas religinio mokymo metu, nes, kaip matyti iš D. Svidinskaitės tyrimų, XIX a.–XX a. pirmosios pusės katekizmuose gana išsamiai ir nuosekliai išdėstytos sekmadieniais leistinos ir draudžiamos veiklos formos.[35] XIX a. antrojoje pusėje religingumu grįstą liaudiškojo pamaldumo pobūdį su pasilinksminimo elementais sekmadienį konstatavo ir V. Sirutavičius.[36] Tokių reglamentacijų turinys neabejotinai veikė ir liaudiškojo pamaldumo reiškiniais fiksuotus tikėjimus. Antai sakyta, kad sekmadienį dirbančiam žmogui Dievas ledus pritrauks (Veiveriai), toks žmogus vadintas bedieviu, jis esą palengvinąs velnio kančias (Liškiavos apyl.).[37] Nešvenčiantys švenčių ir šventadienių žmonės būdavo svarstomi kaimo sueigose, dėl kaimui daromos gėdos prieš tokius asmenis kartais imdavosi prievartos.[38] Nors, pasak Vitalio Morkūno, tik mažiau kaip pusė samdinių šventadienį buvo laisvi, o piemenys laisvadienių iš esmės visai neturėjo,[39] bet tai nereiškia, kad samdiniai visą dieną dirbo (išskyrus piemenis). Jų veikla įstatymų numatyta tvarka buvo susijusi su neatidėliotinais namų ruošos ir gyvulių priežiūros darbais – tokiais, kokius tekdavo dirbti samdytos šeimynos neturintiems valstiečiams.

Bažnyčia, katekizmuose įtvirtindama imperatyvų sekmadienių šventimą, numatė ir išimtis, kai, esant būtinumui, ypač per šienapjūtę ar rugiapjūtę gelbstint išdžiūvusį pašarą ar derlių, kunigas iš sakyklos duodavo leidimą po pamaldų vežti šieną ar javus. Ypatingu atveju valstiečiai darbuodavosi ištisą dieną, darydami pertrauką mišių metu, nes apskritai bet koks, net ir nedidelis, darbas, prasidėjus sumai, senesnių žmonių tikėjimu ir XX a. pabaigos tyrimo duomenimis, vertintas kaip neleistinas, gėdą šeimai kaimynų akyse darantis veiksmas. Taigi individualus žmogaus elgesys buvo kaimo viešosios nuomonės sankcionuotas. Tikėtina, kad įvairūs draudimai ir tikėjimai dėl ūkinių nesėkmių (nesiejant to su Dievu) dirbant antrosiomis ar trečiosiomis bažnytinių švenčių dienomis (apskritai per šventes) atsirado taip pat ir kaimo bendruomenės iniciatyva – siekiant sudrausminti bendruomenės narius pagal kaime egzistuojančias socialinio ir religinio gyvenimo normas. Kita vertus, anot Irenos Reginos Merkienės lauko tyrimų duomenų, teigiama, kad XX a. pabaigoje buvo švenčiamos tik tos šventųjų dienos, kurioms skirti jų parapijoje vykę atlaidai.[40]

Šalia religinio pobūdžio švenčių ir sakralizuoto darbo dienų laiko Nepriklausomoje Lietuvoje susiformavo ir valstybinių švenčių kalendorius. Apklausų metu pastebėta, kad šios šventės į šventinio laiko supratimą nebuvo ženkliau įsitvirtinę (matyt, panašiai buvo atsitikę ir su carinės Rusijos šventėmis, nors apie tą laikotarpį objektyvių duomenų neturime), todėl neturėjo įtakos valstiečių pasaulietinio ir šventojo laiko struktūrai bei jo raiškai. Esminis XX a. pirmosios pusės pasaulietinio ir šventinio laiko modelis buvo krikščioniška samprata grįstas šešių darbo dienų laikas, sakralizuotas kasdienėmis maldomis ir apeigomis. Sekmadienis, kaip ir į darbo dienas įsiterpiančios religinės šventės, žmonių supratimu ir realia jų elgsena, buvo sakralus laikas (2 pav. 1).

Sovietmečio pasaulietinio ir švento laiko samprata ir realybės bruožai

Racionalus tradicinis savaitės darbo dienų ir šventadienių ritmas sovietmečiu buvo prarastas. Pirmiausia todėl, kad XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje pradėjus kolektyvizuoti kaimą žemės ūkio darbininku paverstas buvęs ūkininkas tapo besiformuojančios daugiasluoksnės socialinės struktūros dalimi, o kiekvienos socialinės grupės savaitinę laiko struktūrą pradėjo veikti politinė sistema, ideologiniai motyvai bei gamybiniai poreikiai. Todėl gyventojų kasdienio, ypač šventinio, laiko suvokimas ir praktinis realizavimas, be iki tol vyravusių bendruomeninių dėsningumų, įgavo ir grupinį bei individualizuotą pavidalą. Darbo laiko modelis suskilo į formaliai normuotą laiką, skirtą dirbti visuomeniniame ūkyje, ir nenormuotą rytinį bei vakarinį triūsą asmeniniame ūkyje (1 pav. 2). Nustatyta šešių darbo dienų savaitė iš esmės atitiko krikščioniškojo laiko modelį, tačiau kai kurioms gyventojų kategorijoms, priklausomai nuo darbo pobūdžio ir sezono, privaloma tapo slenkančiu grafiku grįsta normuota ar net septynių darbo dienų savaitė. Septintame dešimtmetyje perėjus prie penkių dienų darbo savaitės šeštadienis ir sekmadienis buvo skiriami poilsiui, tačiau individualų ūkį turintiems gyventojams, priklausomai nuo sezono, šios dienos galėjo įgauti nenormuoto darbo dienų pavidalą.

Dirbančiųjų kasdienybė buvo veikiama ir kitokio pobūdžio

veiksnių. Kaime išliko pagalbinis ūkis (žemės plotas svyravo nuo 15 iki 60 arų), kurio galimybėmis XX a. 8–9 dešimtmečiais nesinaudojo tik dalis kaimuose gyvenusios ir žemės ūkyje nedirbusios inteligentijos, pavyzdžiui, mokytojai, gydytojai ir jaunesnio amžiaus, pirmiausia neturintys šeimos žemės ūkio specialistai. Tokiam darbui buvo skiriamas laisvas nuo veiklos visuomeniniame ūkyje laikas, t.y. prieš darbą ir po darbo. Taigi šiokiadieniai suskilo į tris dalis. Be to, į šiokiadienius patenkančios sovietinės šventės taip pat buvo naudojamos dirbti pagalbiniame ūkyje.

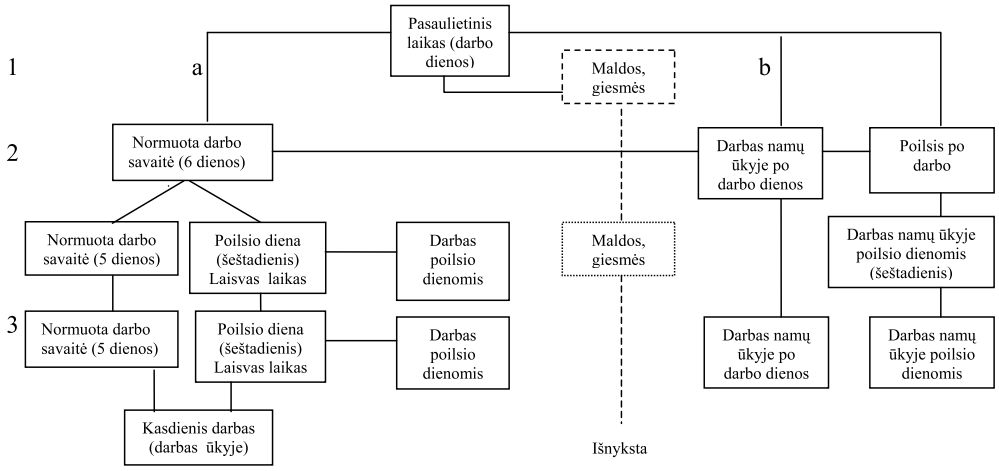
Įvedus terminuotą atostogų laiką, darbo ir poilsio laiką reglamentuojant įstatymais ar gamybiniais poreikiais, buvo siekta sekuliarizuoti laiko suvokimą, nes tai atitiko sovietinės visuomenės kūrimo principus. Užbaigus sovietinę žemės ūkio kolektyvizaciją Lietuvoje kaimo žmonės pradėjo gyventi pagal nustatytą šešių dienų po aštuonias valandas darbo savaitę, kurioje nebuvo vietos šventadieniams, tačiau atsirado naujos sovietinės šventės, kurių sistemos diegimas prieštaravo ne tik tradicijai, bet ir žmonių pasaulėžiūrai. Šventinis (sakralus) laikas iš viešojo gyvenimo palaipsniui buvo išstumtas, tačiau toks jo suvokimas išliko ir buvo tęsiamas kaimo tikinčiųjų gyventojų (tų, kurių negalėjo įveikti ideologiniai suvaržymai). Tikintieji į darbo dienas patenkančią pirmąją Kalėdų bei antrąją Velykų dieną suvokdavo kaip šventines dienas, nors jų metu galėjo ir dirbti (2 pav. b. 2).

Taigi tik sekmadienis galėjo būti suvokiamas ir realiai išgyvenamas kaip šventadienis. Ilgainiui ir sekmadienio turinys kito, nes septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais visi jaunuoliai turėjo būti komjaunuoliai, be to, didelė dalis žmonių pateko į gyventojų tarpą, kurie, netgi nebūdami komunistų partijos nariais bei komjaunuoliais, negalėjo lankyti bažnyčios, nes tai tapo pavojinga, ir ji iškrito iš šių žmonių šventadienių turinio. Tik dalis vyresnės kartos žmonių tęsė sekmadienių šventimą. Jie ir eilinėmis savaitės dienomis stengėsi prisilaikyti šventų dienų šventimo ir tęsė įprastą šventadienių ir šiokiadienių supratimo ir realaus funkcionavimo tradiciją bei modelį ir išliko vieninteliais XX a. pirmojoje pusėje gyvavusios tradicinės gyvensenos tęsėjais. Tradicinio pasaulietinio ir šventinio laiko suvokimo ir jo santykio modelį iš dalies realizavo sovietmečiu atsiradęs kaimo pensininkų sluoksnis. Todėl, be pokyčių visuomenės pasaulėžiūroje, galimybės darbo dienomis pratęsti sakralizuoto laiko funkcionavimą sumenko, nors iki XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos kaimuose kartais vis dar būdavo atliekamos gegužinės apeigos.

Kita padėtis susiklostė sekmadieniais. Nors tai ir buvo nedarbo diena, tačiau, pirmiausia dėl gamybinių priežasčių, darbymečiu geriausiu atveju sakralų pavidalą ji išlaikė tik supratimo, bet ne realios raiškos prasme. Vieniems darbymečiu arba, pavyzdžiui, dirbantiems fermose, tai buvo darbo diena, kitiems laikas, skirtas dirbti pagalbiniame ūkyje. Tik daliai jaunimo arba vidutinio amžiaus asmenims, dirbusiems kolūkių ir tarybinių ūkių kontorose, mokyklose ir pan. bei neturėjusiems pagalbinių ūkių, sekmadieniai buvo poilsio diena. Kai buvo pereita prie penkių darbo dienų savaitės ir kai šeštadieniai tapo nedarbo diena, abiejų poilsio dienų samprata ir laiko realizavimas supanašėjo. Taigi kasdienybė suskilo į dvi dalis – penkios darbo dienos ir šeštadienis, tampantis laisvadieniu, kurį vieni skyrė poilsiui, kiti poilsį derino su darbu namų ūkyje. Dėl ideologinių ir sekuliarizacijos procesų sekmadienis taip pat įgavo du pavidalus – sakralųjį, skirtą tenkinti religinius poreikius, ir laisvadienį, kurį dauguma skyrė darbui ūkyje. Bažnyčios lankymas liko tik tų tikinčiųjų, kurių nelietė politinė sistema, prerogatyva.

Vietoje šiokiadieniais, darbo dienomis tapusių religinių švenčių atsirado sovietinis švenčių kalendorius, grįstas politiniais ir ideologiniais motyvais. Nors sovietinės šventės tapo oficialiomis poilsio dienomis, tačiau kaime jų laikas, ypač darbymečiu, daugiausia buvo skiriamas dirbti individualiame ir netgi visuomeniniame ūkyje (2 pav. b. 2). Tokiai padėčiai įtakos turėjo ir sovietinio žemės ūkio tendencijos, kai dėl gamybos pobūdžio ar socialinių bei demografinių problemų didelė dalis žmonių savo laiko negalėjo tvarkyti savarankiškai, – tekdavo dirbti ilgiau nei tai nustatydavo įstatymai. Demografiniai procesai objektyviai koregavo sovietinės ūkio sistemos funkcionavimą. Ypač veikė jaunų žmonių migracija. Iki 1965 m. natūralus prieaugis dar kompensavo išvykimą, o 1978 m. migracijos saldo 8,5 karto viršijo natūralųjį prieaugį ir iš 100 kolūkiečių tik 40 buvo darbingo amžiaus.[41] 1980 m. žemės ūkiui Lietuvoje trūko apie 50 tūkst. žmonių, todėl, jei gyvulininkystės darbuotojai būtų dirbę penkias dienas per savaitę, būtų reikėję dar 15 tūkstančių žmonių. Antai melžėjos vietoje 230–240[42] darbo dienų dirbo 268 darbo dienas, todėl, kaip sociologinių tyrimų metu nustatyta, tik 53 proc. melžėjų turėjo dvi poilsio dienas ir atostogas,[43] o iš tų metų spaudos matyti, kad buvo ir tokių šios profesijos žmonių, kurie be išeiginių dienų ir atostogų dirbo visus metus. Tokių duomenų neturime iš devintojo dešimtmečio, bet artėjant Nepriklausomybės atkūrimui pagal minėtas tendencijas padėtis turėjo dar labiau pakisti žmonių nenaudai. Dėl jaunimo migracijos ir nenoro rinktis neprestižines specialybes, taip pat dėl vyresnio amžiaus žmonių išėjimo į pensiją sovietinei sistemai svarbių specialybių žmonių stygius tik didėjo. Žmones veikė natūralūs urbanizacijos procesai, žemės ūkio darbų sezoniškumas, taip pat ir sovietinio ūkio sunkumai, o tai neišvengiamai lėmė gyventojų laiko biudžetą ir jo sandarą. Kaimo gyventojus šie procesai veikė nevienodai, nes, pavyzdžiui, melžėjos,

1 pav. Pasaulietinio laiko struktūra XX a. (a – darbo savaitės laikas; b – laiko po darbo dienos struktūra)

pradėjusios dirbti 4–5 valandą ryte, dieną galėjo skirti laiką poilsiui, tačiau namų ir individualus ūkis darė savas korektyvas. Todėl kalbėti apie poilsio dienas, šventadienių ir švenčių šventimo galimybes yra ganėtinai sudėtinga. Esant tokiai padėčiai, netgi tikintiesiems šios dienos neišvengiamai tapdavo darbo dienomis.

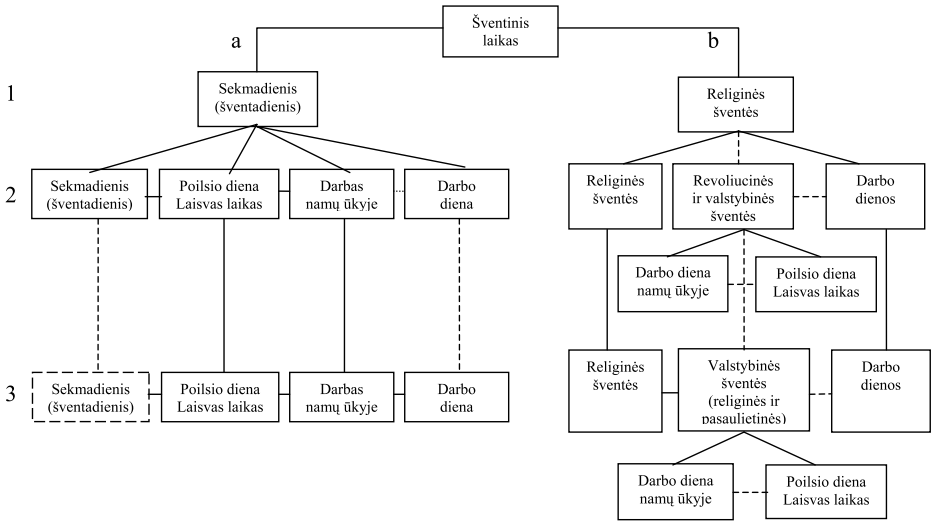
Taigi netgi esant oficialiai įteisintai darbo savaitei ir apibrėžtam jos laikui susiformavo nauja realybė, kai visus metus fermose dirbantys žmonės, mechanizatoriai darbymečiu buvo priversti septynias dienas dirbti be laisvalaikio ir šventadienių. Todėl tam tikra kategorija žmonių šventadieniais realiai galėjo naudotis ribotai arba netgi visiškai negalėjo skirti laiko dvasiniams poreikiams realizuoti. Žinoma, priklausomai nuo metų laiko ir kitų aplinkybių nuo tokio modelio galėjo būti nukrypimų, tačiau iš lauko tyrimų matyti būtent tokia vyraujanti tendencija. Tokia realybė „išplovė“ sekmadienio laiko sąvoką, supaprastino ir desakralizavo netgi tradicinę elgseną siekiančios išlaikyti visuomenės dalį, kadangi jų savaitės struktūroje neliko vietos šventiniam laikui ir netgi laisvalaikiui. Gamybinė realybė prieštaravo netgi sovietmečio švenčių sistemai ir jos funkcionavimo logikai. Todėl esant gamybiniams poreikiams revoliucinių ir panašaus pobūdžio valstybinių švenčių šventimo nebuvo paisoma, buvo dirbama ir namų ūkyje. Tik neturintys pagalbinio ūkio žmonės laisvalaikį skirdavo poilsiui, tik nedidelė kaimo inteligentijos dalis, atsisakiusi individualaus ūkio, galėjo prisilaikyti normuotos darbo savaitės ir panaudoti poilsiui skirtą sovietinį šventinį laiką.

XX a. pabaigos pokyčiai

Nepriklausomoje Lietuvoje suirus kolūkinei santvarkai kolūkių ir tarybinių ūkių dirbantieji atsidūrė ne tik naujoje gamybinėje realybėje. Dalis fizinį darbą dirbančiųjų tapo fermerinių ūkių savininkais ar kooperatinių bendrovių darbuotojais, kiti pradėjo dirbti nedideliuose ūkeliuose (vadinamieji trihektarininkai), atsirado bedarbių sluoksnis. Kasdienio laiko struktūra neišvengiamai patyrė permainų. Tačiau visuomeniniame ūkyje ir infrastruktūroje dirbusių žmonių prarastos pozicijos nereiškė esminių jų laiko supratimo ir realios struktūros permainų. Tiems, kurie liko samdomais darbuotojais, darbo savaitė ir toliau prilygo valstybės nustatytai darbo savaitei, o po darbo tekdavo dirbti savame ūkyje. Taigi iš esmės pakito tik savininkai, iš dalies darbo turinys, tačiau kasdienis kaime dirbančių ir pagalbinį ūkį turinčių valstybės tarnautojų laikas išlaikė principinę schemą. Išliko ir darbas namų ūkyje poilsio dienomis. Neįgijusiems ūkio šeštadienis tapo poilsio diena. Daugiau permainų įvyko ūkių savininkų kasdienio darbo struktūroje ir jo organizavime. Tapę laisvais savo savaitės laiko tvarkytojais, jie dienos (kaip ir savaitės) darbo trukmę tvarkė priklausomai nuo gamybinių poreikių, sezono, gamtinių sąlygų ir kitų aplinkybių. Todėl šių kategorijų žmonių darbo dienos ar, tiksliau sakant, pasaulietinio laiko samprata ir struktūra nepatyrė kardinalių pokyčių.

Tokiam sovietmečio modeliui gana artima buvo ir šventinio laiko situacija. Nors buvusi sovietinė sistema sugriuvo ir ideologiniai veiksniai prarado galią, tačiau kasdienybėje sakralaus laiko intarpai (vakarinių ar rytinių maldų, giesmių pavidalu) kintančioje ir sekuliarėjančioje XX a. antrosios pusės visuomenėje iš esmės išnyko arba liko vienetiniai. Dažniausiai buvo apsiribojama rytiniu bei vakariniu žegnojimusi – tik dalis artimesnėje bažnyčios aplinkoje gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų į savo kasdienybę įterpdavo bažnyčios lankymą. Bandymai atgaivinti gegužinių giedojimą kaimuose, taip pat kitas bendruomeninio pobūdžio religines apeigas, dėl poreikį praradusios ar tradicijos nejaučiančios jaunosios ir viduriniosios kartos pasyvumo nebuvo sėkmingi. Todėl kartais pasitaikę ir XXI a. pradžioje dar išlikę negausūs šios apeigos atlikimo atvejai neleidžia kalbėti apie sakralaus laiko buvimą darbo savaitės metu.[44] XX a. pabaigoje kasdienes maldas (kaip ir penktadieninį giedojimą namuose) vietomis buvo atgaivinę katalikai, o maldų skaitymą – liuteronai (Tauragės r., Trūkiškių k.), tačiau apeigos neįgavo tęsinio ir beveik visur išnyko (1 pav. 3).

2 pav. Šventinio laiko struktūra XX a. (a – sekmadienio laiko struktūra; b – religinių švenčių sekmadieniais ir darbo dienomis laiko struktūra)

Iš esmės nepakito ir šventinio laiko struktūra. Sakralusis laikas ryškiau buvo aktualizuojamas Nepriklausomybės pradžioje, kai bažnyčios lankymas ir religinės apeigos tam tikrai gyventojų daliai tapo fasadinės kultūros išraiška, tradicijos pabrėžimu ar siekiu susitapatinti su religija kaip kultūros reiškiniu. Tačiau ilgainiui orientavimasis į formą, bet ne į turinį, religinėje elgsenoje išblėso ir faktinis šventadienio laiko struktūros modelis prilygo sovietmečio pavidalui. Skirtumų gali būti tik žvelgiant į atskirų struktūrinių šio laiko vienetų dydžius ir ypač į švenčiančių šią dieną asmenų kiekį pagal atskiras socialines bei demografines grupes. Religinę elgseną derinę pagal ideologinius reikalavimus ir turėję slėpti dalyvavimą mišiose arba vengti jose dalyvauti dirbantieji (ne pensininkai) galėjo laisvai reikšti savo įsitikinimus, tačiau turimas namų ūkis ir priklausymas nuo techninio kaimo aprūpinimo lygio (ir meteorologinių sąlygų) neleido jiems darbymečiu laisvai pasirinkti veiklos formos. Taip neišvengiamai darbas namų ūkyje įsiterpdavo į šventadienio laiko struktūrą ir neleisdavo dalyvauti apeigose bažnyčioje. Tiesa, apklausų metu buvęs žmonių amžius ir eventualios sveikatos problemos taip pat ribojo bažnyčių lankomumą. Apskritai netgi vyriausieji amžiumi asmenys, apklausiant turėję daugiau nei 65 m., dabartiniais laikais bažnyčią lankė mažiau nei sovietmečiu (plg. paskutinio amžiaus dešimtmečiu bažnyčią lankė 80 proc.). Tokie asmenys dažniausiai buvo nekvalifikuotą darbą dirbę žmonės, kuriems atvira ir pozityvi laikysena bažnyčios atžvilgiu sovietmečiu nebuvo socialiai pavojinga ir todėl jie nevengė lankytis bažnyčioje. Palyginimui: iš 25–35 m. amžiaus asmenų sovietmečiu bent kartą per metus į bažnyčią eidavo 28,5 proc., po Nepriklausomybės atkūrimo jau 78,3 proc., nors jų sekuliarumo laipsnis neabejotinai buvo didesnis. Velykas ir Kūčias vyriausieji amžiumi respondentai atvirai šventė visi. 45–55 m. amžiaus grupėje Kūčias slaptai šventė atitinkamai pusė, 28,5 proc. šventė ir Velykas. Iš jauniausiųjų (25–35 m.) sovietmečiu Kūčias slaptai šventė 35,7 proc., 7,1 proc. šventė Velykas. Šie duomenys gana įdomūs, nes Kūčios netgi sovietmečiu traktuotos kaip etnokultūrinis reiškinys ir jų šventimas namų erdvėje vakare (dažnai darbo dieną) negalėjo būti kontroliuojamas. Nesiteiravome apie Kalėdas, nes darbo dieną jos negalėjo būti šventė. Kas kita pirmoji sekmadieninė Velykų diena. Ją deklaruoti baiminosi tik su ideologine veikla susiję asmenys. Klausimas apie darbą antrosiomis Kalėdų ir Velykų dienomis pasirodė nerezultatyvus jaunesniojo amžiaus žmonėms, t.y. turintiems galvoje postsovietinį metą, taip pat ir tarp vyresnių kaip 65 m. amžiaus žmonių, tarp kurių dauguma buvo pensininkai.

Atkūrus nepriklausomybę pirmiausia išnyko revoliucinės ir sovietinės valstybinės švenčių dienos. Jas pakeitė valstybinės šventės, susidedančios iš religinės kilmės ir pasaulietinio pobūdžio šventinių dienų (2 pav. b. 3). Sekuliari gyventojų dalis jų laiką suprato adekvačiai sovietmečio švenčių laikui ir jį dažniausiai skirdavo darbui namų ūkyje arba poilsiui (aktyviam ar pasyviam). Postsovietiniu laikotarpiu, pasak R. Žiliukaitės, „religingume stipresnis kultūrinis, ne religinis aspektas, kitaip tariant, religija yra vienas iš būdų išreikšti savo priklausomybę tam tikrai kultūrinei bendrijai, tačiau religijos prasmių ir vertybių sistemos kasdieniame gyvenime menkai paisoma. Tai savo ruožtu rodo visuomenės sekuliarizaciją“.[45] Taigi valstybinių švenčių sistemoje esančios religinės kilmės šventės gyventojų gali būti suprantamos tiek kaip sakralios, tiek ir kaip sekuliarios. Pavyzdžiui, Valstybės diena ar kita politinio pobūdžio valstybinė šventė dažnai tampa laisvadieniu, skirtu dirbti namų ūkyje. Tokia gyventojų laikysena jų metu prilygsta religinių švenčių dienų minėjimui. Sovietmečiu dėl gamybinių poreikių atsiradusi būtinybė dirbti religinių švenčių dienomis išlieka ir Nepriklausomoje Lietuvoje, tik pakinta jos traktuotė – vietoje sekuliarios laikysenos demonstravimo tikintieji tokį darbą priima kaip neišvengiamybę, nors ir prieštaraujančią jų įsitikinimams. Žinoma, tai ne masinis reiškinys, tačiau kai kuriems žmonėms sudarantis kliūtis grįžti prie sakralaus šventinio laiko suvokimo.

Išvados

1. XX a. pirmojoje pusėje egzistavo krikščioniškas laiko suvokimo ir praktinio realizavimo modelis, paremtas šešių darbo dienų ir septintos šventos dienos ciklu. Pradėjęs formuotis po krikšto priėmimo krikščioniškas laiko modelis, kuris Lietuvoje neretai buvo diegiamas voluntaristiniais valdžios ir Bažnyčios sprendimais, ilgainiui įsitvirtino kaimo gyvenime ir tapo esmine praktinio laiko realizavimo norma. Pasaulietinis laikas buvo skirtas darbui, tačiau papildomai sakralizuojamas kasdienėmis maldomis ir apeigomis. Sekmadienis, taip pat ir įsiterpiančios į darbo dienas religinės šventės, žmonių supratimu ir realia elgsena, buvo sakralus laikas. Toks kasdienio ir šventinio laiko skirstymas turėjo nežymius, Bažnyčios sankcionuotus nukrypimus, kada į šventadienių poilsį įsiterpdavo būtinų (išskyrus namų ruošos darbus) sezoninių ūkio darbų atlikimas. Be Bažnyčios, tokio laiko realizavimo garantu buvo kaimo bendruomenė, kurios sueigų sprendimai ir viešosios nuomonės spaudimas užtikrindavo konkretų krikščioniško laiko sampratos realizavimą.

2. Sovietmečiu susiformavo laiko skirstymas į normuotą darbo savaitę ir papildomą darbą pagalbiniame ūkyje, kuriam buvo skiriamas sekmadienis ir naujai atsiradusi poilsio diena šeštadienis. Darbui ir poilsiui skirto laiko santykis priklausė nuo žmonių gamybinės veiklos pobūdžio. Visuomenėje vykstančių socialinių, ekonominių bei ideologinių procesų rezultatu tapo palaipsnis pasaulietinio laiko desakralizavimas bei švento laiko sampratos bei struktūros kaita. Viešajame gyvenime šventų dienų ir sekmadienių sakralumas išliko realiai su politine sistema nesusijusių gyventojų elgsenoje. XX a. antrosios pusės politinė valstybės raida ir ideologinės nuostatos formavo pasaulietinio laiko atsiradimą šventomis dienomis (tarp tokių dienų – religinės ir sovietinės šventinės dienos) ir šių dienų prilyginimą laisvadieniams, skirtiems poilsiui ir darbui. Tai veikė kaimiečių gyvenimo būdą ir kasdienio bei šventinio laiko suvokimo ir realizavimo įvairovę.

3. XX a. pabaigoje išliko sovietmečiu susiformavusi sekuliari pasaulietinio ir šventinio laiko samprata bei raiška. Atsikūręs ūkininkų sluoksnis, kaip ir su žemės ūkiu nesusiję asmenys, tęsė tradicinio XX a. pirmosios pusės laiko sampratą ir raiškos formas, kuriose nebuvo aiškios ribos tarp pasaulietinio ir šventinio (sakralaus) laiko. Sukurta nauja valstybinių švenčių sistema su politinio ir religinio pobūdžio šventėmis lėmė pliuralistinį šventinio laiko, priklausančio nuo žmonių pasaulėžiūros ir veiklos formų, realizavimą. Per XX a. pasaulietinio ir šventinio laiko supratimas ir raiška išgyveno perėjimo iš krikščioniška samprata grįsto tradicinio pasaulietinio ir šventinio laiko realizavimo prie desakralizuoto (šventinio su didėjančiu darbui ir poilsiui skirto laiko vaidmeniu jo struktūroje) modelio.

NUORODOS:

1. Sekmadieniai ir bažnytinės šventės minimi jau pirmuosiuose po krikščionybės priėmimo išleistuose Jogailos raštuose 1387–1389 metais. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. T. I. Vilnius, 1955, p. 58–60. Gana įdomu, kad kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose (1384–1402 m.) konkretaus kelio aprašymo diena siejama su šventųjų dienomis, religinėmis šventėmis ir tik skliausteliuose ir šalia aprašo fiksuojama data. Žr. *Lietuvos kelių aprašymai*. 1384–1402. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* T. 1. Vilnius, 1996, p. 437–444.
2. MARDOSA, J. Ikikrikščioniškosios kultūros interpretacijos lietuvių etnologijoje. Iš: *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos,* 2001, Nr. 1(10), p. 131.
3. GUREVIČIUS, A. *Viduramžių kultūros kategorijos*. Vilnius, 1989, p. 87.
4. ČIBIRAS, K. *Liturgika*. Trečias pataisytas ir pritaikytas programai leidimas. Kaunas, 1942, p. 100.
5. „Ir Dievas septintą dieną pabaigė savo darbą, kurį buvo padaręs; ir ilsėjosi septintą dieną po viso savo darbo, kurį buvo atlikęs. Ir jis palaimino septintąją dieną ir ją pašventino, nes joje ilsėjos po viso darbo, kurį tverdamas Dievas buvo atlikęs“. Žr.: *Šventasis raštas. Senasis testamentas. Pradžios knyga* (2.2,3). Vilnius, 1990, p. 8.
6. Žydai septintą dieną vadino subata. Krikščionys, pakeitę šios dienos šventimą, jos vietoje įvedė sekmadienį, nes šią dieną Kristus prisikėlė ir nužengė šv. Dvasia; tokia diena reiškia, kad krikščionių religija skiriasi nuo žydų. ČIBIRAS, K. Min. veik., p. 101–102.
7. SVIDINSKAITĖ, D. Sekmadieninio laiko valdymas XIX–XX a. I pusės katalikų katekizmuose. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai.* T. XVIII. Vilnius, 2003, p. 279–316.
8. MERKIENĖ, I. R. Papročiai ir laiko dimensijos. Iš: *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*. Vilnius, 1999, p. 42–56. МАРДОСА, Й. Светское и святое время в жизни литовского села второй половины XX века: изменения в восприятии и структуре. Iš: *Этнопсихологические и социокультурные процессы в современном обществе: материалы второй международной конференции 22–24 сентября 2005 г*. Балашов, 2005, с. 322–326.
9. SIRUTAVIČIUS, V. Laisvalaikis XIX a. Lietuvos kultūroje. Iš: *Praeitis baruose*. Vilnius, 1999, p. 233–234.
10. MARDOSA, J. Tradicinis pamaldumas XX amžiuje. Iš: *Apie metodiką ir metodinės priemonės:medžiaga etnografinei praktikai*. Vilnius, 2002, p. 86–88.
11. Sembos vyskupo Michaelio Junge’s įsakas. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* T. 1, p. 483–484.
12. Ten pat, p. 496; 502.
13. JUČAS, M. Dvasinė žmonių globa ir kova dėl religijos Lietuvoje XVII–XVIII a.. Iš: *Naujasis židinys-Aidai*, 2004, Nr. 4, p. 188.
14. MAŽVYDAS, M. *Pirmoji lietuviška knyga*. Vilnius, 1974, p. 278–279.
15. Įsakau visiems, kad eitumėte į savo Klovainių bažnyčią, tie, kurie gyvenate per mylią atstumo, kiekvieną šventadienį ir sekmadienį, kurie esate per 2 mylias atstumo – bent kas antrą savaitę, kurie esate per 3 mylias atstumo – kas trečią savaitę, išskyrus tą laiką, kada kelias yra labai pabjuręs arba yra užėję kareiviai arba dėl kurios kitos rimtos priežasties, bet ir tada turite išsiųsti po kelis iš kiekvieno kaimo, tiek tam, kad pasakytų, kodėl ne visi ateis, tiek ir tam, kad žinotumėte kiekvienos savaitės pasninkus ir šventes. O jeigu kuris mano tenutos valdinys, nepaisydamas to įsakymo, nešvęstų sekmadienių ir švenčių, neitų į bažnyčią pagal

tą mano patvarkymą, neklausytų šventųjų mišių ir pamokslo arba, nežiūrėdamas į bažnyčios draudimą, dirbtų šventadieniais arba sekmadieniais, kiekvienam tokiam nustatau tokią pabaudą, kad už kiekvieną kartą, kai bus nebuvęs bažnyčioje be rimtos priežasties, taip pat bus dirbęs nustatytą šventadienį arba sekmadienį, turi duoti į bažnyčios dėžutę po 3 liet. grašius; o jeigu dažnai būtų tuo kaltinamas, tada, įmokėjęs pabaudą tiek už savo nebuvimą bažnyčioje, tiek už darbą šventadieniais stovėti kengėse, pradedant nuo skambinimo didžiosioms mišioms iki pusdienio, arba jis turi būti gerai išplaktas žmonių akivaizdoje. Žr: Upytės valsčiaus laikytojo taisyklės Klovainių parapijos valstiečiams. Iš: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.* T. 1, p. 246; LEBEDYS, J. *Mikalojus Daukša: Monografija*. Vilnius, 1963, p. 39.

16. JUČAS, M. Min. veik., p. 188–189.
17. 1557 m. įstatymas dėl žemės išmatavimo valakais ir valstiečių prievolių nustatymo. 19 straipsnis. Iš: *Lietuvos istorijos šaltiniai.* T. 1, p. 172–173.
18. JUČAS, M. Min. veik., p. 188; 191.
19. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys. III dalis* (1795–1844). Sudarė M. JUČAS ir R. JASAS. Spaudai parengė M. JUČAS. Vilnius, 1968, p. 282. 166 dokumentas.
20. MACEIKA, J. *Lazūnai.* Vilnius, 1998, p. 25.
21. NAVICKAITĖ, J. Valstiečių darbo diena ir mitybos režimas. Iš: *Kraštotyra.,* Vilnius, 1966, p. 112–113. MILIUS, V. Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1959, T. II, p. 267.
22. Žr.: VAIŠNORA, J. Mic. *Marijos garbinimas Lietuvoje,* Roma, 1956, p. 6.
23. Liaudiško pamaldumo ir liturgijos vadovas. Iš: *Bažnyčios žinios*, 2003, Nr. 11, p. 19.
24. URBONIENĖ, S. Kalendorinės šventės. Iš: *Vīduklė*. Kaunas, 2002, p. 1048.
25. Burokaraistyje, Varėnos r., nors į birželines mažiau lankytasi, jos vyko tuose pačiuose namuose, kur ir gegužinės apeigos. VAŠKELEVIČIŪTĖ-ZAKARAUSKIENĖ, O. *Burokaraistis*. Vilnius, 2003, p. 231.
26. Bažnyčiose giedojimo tradicija kūrėsi XVII a., XX a. 8 dešimtmečiu rožinio kalbėjimo arba giedojimo laiką popiežius nustatė nuo spalio 1 iki lapkričio 1 dienos. Žr.: MOTUZAS, A. Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje: Švč. M. Marijos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000. Nr. 5, p. 7. MOTUZAS, A. Švč. M. Marijos valandų maldų ir giesmių lietuviškieji ypatumai. Iš: *Liaudies kultūra,* 1998, Nr. 2, p. 13; 19.
27. KVASAITĖ, V. „Marijos nekalto prasidėjimo valandų“ kulto istorija Lietuvoje. Iš: *Soter,* 2003, Nr. 9 (937), p. 166.
28. MARCINKEVIČIENĖ, N. *Pavarėnis*. Vilnius, 1998, p. 75–76. „Karunka“, „Godzinkos“ ir kt. giesmės rašytiniuose šaltiniuose minimos kaip giedamos bažnyčioje XVIII a. Žr.: JUČAS, M. Min. veik., p. 191. PETRULIS, J. Ir kaimų turime įdomios praeities. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1939, Nr. 1 (21), p. 555; VYŠNIAUSKAITĖ, A. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas, 1993, p. 130; KATKUS, M. *Raštai.* Vilnius, 1959, p. 75, 114, 210–211; Lietuvių mokslo draugija: LMD I 660 (204).
29. Pavyzdžiui, Seredžiaus apyl. trečiadieniais, penktadieniais ir sekmadieniais. KEMZŪRIENĖ, A. Armeniškių kaimo istorija. Iš: *Seredžius*. Vilnius, 2003, p. 416. PUZINIENĖ, V. Šilaitynės kaimas. Ten pat., p. 434.
30. ŪKSAS, D. *Užkalnės kaimo istorija*. Klaipėda, 2000, p. 93.
31. PAKALNIŠKIS, A. *Žemaičiai: Etnografija*. Chicago, 1977, p. 157.
32. MACEIKA, J. *Lazūnai*. Vilnius, 1998, p. 49–50.
33. ANTANAITIS, B. *Vaikystė Oreliuose*. Vilnius, 1992, p. 118.
34. KVASAITĖ, V. „Marijos nekalto prasidėjimo valandų“ kulto istorija Lietuvoje. Iš: *Soter*, 2003. Nr. 9 (937), p. 166.
35. SVIDINSKAITĖ, D. Sekmadieninio laiko valdymas XIX–XX., p. 283–316.
36. SIRUTAVIČIUS, V. Laisvalaikis XIX a. Lietuvos kultūroje, p. 233–234.
37. Lietuvių tautosakos rankraštynas: LTR 381 (1459); LTR 344c (1572).
38. MAČIEKUS, V. Kaimo savivalda ir dorovė. Iš: *Etninė kultūra ir atgimimas.* Vilnius, 1994, p. 125
39. MORKŪNAS, V. *Nuo tamsos ligi tamsos.* Vilnius, 1977, p. 174–175.
40. MERKIENĖ, I. R. Papročiai ir laiko dimensijos. Iš: *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška,* p. 54.
41. PETKEVIČIŪTĖ, A. Kaimo demografinė struktūra. Iš: *Žemės ūkis*, 1980, Nr. 9, p. 20.
42. Ar jaunės mūsų kaimas. Iš: *Švyturys,* 1981, Nr. 2, p. 8–9.
43. BLEBIENĖ, A. Kaimo ir miesto gyventojų bendrojo išsilavinimo ir profesinio techninio lygių suartėjimas. Iš: *Liaudies ūkis*, 1982, Nr. 1, p. 20.
44. MARDOSA, J. Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje. Iš: *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška,* p. 141.
45. ŽILIUKAITĖ, R. Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais. Iš*: Kultūrologija*, t. 6. Vilnius, 2000, p. 241.

Secular and Holy Times in Rural Lithuania: Origins, Perceptions and Manifestations in the 20th Century

Jonas MARDOSA

The paper looks into the origins, perceptions and manifestations of secular and holy times in rural Lithuania in the 20th century. Drawing on field research data and historical sources Mardosa traces down the changes in understanding, structure and functioning of traditional secular and holy time that took place during the soviet period. He also discusses further developments that followed at the end of the 20th century, after the restoration of independence. The research revealed that after Lithuania's christening the perception of secular and holy time characteristic of the Christian World determined the temporal structure and its manifestations in peasant communities in Lithuania. The Christian system of secular and holy days gradually settled into a norm and operated all throughout the 20th century. The system saw a strict separation of holidays (religious festivals and Sundays) and secular working days.

After the collectivisation of agriculture a secular week of working and days off that corresponded to Christian attitudes was put in place. In this structure devoid of officially religious time, the sacredness of the day off survived in believers' minds and real behaviour (i.e. not working on Sundays). The Soviet holiday system made Sunday a day off adding the Saturday to it. This made the structure of the week multifaceted. In the post-Soviet period, the same essential distribution of working and days off remained, except that the official sacred meaning of Sundays and religious holidays was reinstated. However, the secularisation of the society deprives the holiday time of much of its holiness and essentially stays at the same symbolical level as it used to be during the Soviet times.

Vilniaus pedagoginis universitetas,
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius, el. p. mardosa@gmail.com

Gauta 2009 06 29, įteikta spaudai 2010-02-12

Žemaičių etniškumo sampratos XIX a. šaltiniuose.
1. Žemaičiai ne žemaičių akimis: XIX a. pradžia

Petras KALNIUS

Sąvoka „Žemaičiai“ XIX a. pirmojoje pusėje anaiptol neatitiko XX a. įsigalėjusios ir mūsų dienomis egzistuojančios žemaičių sampratos. Dabar tradiciškai kaip lietuvių etnografinės grupės suvokiami dzūkai ar suvalkiečiai tada net negalėjo būti įsivaizduojami kaip žemaičiams tolygios bendruomenės. Netgi mokslo visuomenėje dabar gaji nuomonė, kad XIX a. žodžiai „Žemaičiai“, „Žemaičiuose“[1] vartoti tik kaip Žemaitijos sinonimai, t. y. skirti geografinei jų priklausomybei pabrėžti ir niekaip kitaip. Iš tikrųjų žodis „Žemaičiai“ ne tik XIX a., bet ir XX a. pradžioje gana dažnai buvo vartojamas būtent tokia prasme. Tačiau gana dažnai jis buvo pavartojamas ir siekiant pabrėžti kultūrinį išskirtinumą, netgi etniškumą. Nuodugnesnė XIX a. šaltinių analizė leidžia teigti, kad žemaičiai tuo metu buvo įsivaizduojami keturių skirtingų būvių: 1) kaip lietuviai, gyvenantys žemumoje, tai yra taip jie apibūdinami siekiant pabrėžti tik geografinę tam tikros Lietuvos dalies vietinių gyventojų padėtį (samprata, ateinanti iš ankstesnių amžių); 2) kaip lietuvių sinonimas, etninių lietuvių visuma (samprata, daugiausia gyvavusi kai kurių lenkų autorių galvose); 3) žemaičiai kaip viena iš „lietuvių genties“ arba „lietuvių giminės“ tautybių, atskira savita etninė bendruomenė šalia prūsų, latvių ir lietuvių (kai kada šalia šių bendruomenių nurodomi dar ir latgaliai, žiemgaliai, kuršiai, Gardino gubernijoje išlikę jotvingiai – samprata, išplatinta Rusijos mokslininkų ir administracijos); 4) žemaičiai kaip integrali, bet labai savita etninės lietuvių tautos dalis (samprata, diegta lietuvių tautinio atgimimo veikėjų).

Straipsnio objektas – žemaičių bendruomenė. Tikslas – išsiaiškinti XIX a. šaltiniuose aptinkamų žemaičių sampratų turinį ir žemaičių bendruomenės suvokimo kaitą XIX a. Metodai – lyginamoji ir tekstų analizė. Kalbėdami apie žemaičių santykį su lietuviais, pastaruosius suprantame tik etnine prasme, lyginimui pasitelkdami tik vadinamuosius etninius lietuvius, tai yra tuos vietinius Lietuvos gyventojus, kurie laikė save lietuviais (aukštaičiais, dzūkais, Užnemunės lietuviais ar kitaip) ir kalbėjo bei rašė aukštaičių tarmėmis arba bendrine lietuvių kalba.

Prasminiai žodžiai: žemaičiai, etniškumas, tradicinė kultūra, regionas, etnografinės grupės.

Įvadas

Etniškumą įvairių etnologijos ir antropologijos mokyklų autoriai suvokia nevienodai, ir tai kyla iš jų nevienodo požiūrio į etninių bendruomenių esmę ir jų kilmę. Etniškumo klausimą nagrinėjant bet kuriuo aspektu labai svarbus yra primordialistų požiūris. Mokslinėje literatūroje vieningai sutariama, kad primordialistams etniškumas atsiranda iš žmonių bendros kilmės ir bendrų protėvių pripažinimo, suvokiant, kad bendruomenė turi homogenišką kultūrą, kalba viena kalba.[2] Pačios bendruomenės savo etniškumą realiai suvokia kaip esminį, fundamentalų, kultūrinį savitumą, sukuriantį ribas tarp *mūsiškių* ir *svetimųjų*. Rytų ir centrinės Europos visuomenėse kultūrinės grupės, susivienijančios po savojo etniškumo vėliava ir simboliais, įvardija save kaip atskirą nuo kitų tautybę ir dažniausiai kelia eventualiai iš tokio suvokimo kylančius politinius siekius. Dėl to daug kur „savojo etniškumo“ ieškojimą lydi būgštavimai dėl šiuolaikinių nacijų vienybės ir valstybių teritorinio vientisumo. Pastarąjį dešimtmetį daugiau politinėje sferoje pradėtas kelti žemaičių etniškumo klausimas panašius būgštavimus sukelia ir Lietuvoje. Tačiau galima sakyti, kad, suvokiant tai kaip tautybės fenomeną, atsirandantį pačių žemaičių galvosenoje, klausimas yra visai naujas, nors jo ištakas galima aptikti XIX a., kai imtos svarstyti etnokultūrinės ribos tarp lietuvių ir žemaičių. Šiame straipsnyje kaip tik ir pabandysiu apžvelgti žemaičių etniškumo klausimo interpretacijas XIX a. šaltiniuose, kur vienaip ar kitaip, dažniausiai skirtingai, buvo įžvelgiama tam tikra kultūrinė riba tarp žemaičių ir likusių lietuvių.

Dabartinių žemaičių etniškumo klausimą šiuo metu jau bando gvildenti etnologai, apie tai užsimena archeologai, kalbininkai. Nors į šį klausimą bandoma žvelgti naujai, o patį žemaičių etniškumą – gaivinti, labai mažai istoriografijoje turime nuomonių apie tai, ar žemaičiai visą laiką buvo tokie, kokie yra dabar, ar jų etniškumas kitėjo. Šiuo metu netgi absoliuti dauguma pačių žemaičių mano, kad jie nėra atskira tauta, o tik vieni iš lietuvių – vieniems jie atrodo labai išsiskiriantys iš kitų lietuvių, kiti tokį jų išskirtinumą bando visai sumenkinti, laikyti išgalvotu,

nepagrindžiamu svariais argumentais. Todėl sprendžiant žemaičių etniškumo klausimą labai svarbu yra pažvelgti, kaip žemaičius vertino kiti ir jie patys save prieš įsigalint nuomonei apie žemaičių kaip lietuvių etnografinės grupės statusą. Tuo požiūriu labai svarbūs yra XIX a. duomenys.

Nagrinėjamas klausimas, jeigu turėsime galvoje XIX a. raštijoje aptinkamas žemaičių etniškumo traktuotes, yra iš esmės netirtas, tačiau istorikai ir kalbininkai tą klausimą jau yra apžvelgę. Istorikas Egidijus Aleksandravičius XIX a. Žemaitijos istorijos studijoje[3] atkreipė dėmesį į tai, kad XIX a. ypač komplikuotą žemaičių etniškumo (žemaitiškumo) suvokimą lėmė du veiksniai: besikeičiantys etninės identifikacijos kriterijai ir vykdoma rusifikacijos politika.[4] Minimame darbe jis panagrinėjo, kaip XIX a. penktajame dešimtmetyje carinei administracijai galutinai apsisprendus netoleruoti Žemaičių kunigaikštystės termino, tarp pačių žemaičių ėmė nykti geografinė (kaip Žemaičių kunigaikštystės gyventojų) samprata ir ėmė formuotis etnografinė žemaičių sąvoka.[5] E. Aleksandravičius bene pirmasis atkreipė dėmesį į tai, kad ir žemaitiškumo suvokimas per visą XIX a. buvo miglotas ir nuolat kintantis. „Etninių“ žemaičių mąstymą ir jų pastangas kurti bendrinę rašomąją kalbą žemaičių tarme ir tai, kodėl, bandydami kurti bendrinę kalbą, XIX a. pirmosios pusės žemaičių šviesuomenės atstovai rašė taip nevienodai, plačiai nagrinėjo kalbininkas ir literatūrologas Giedrius Subačius.[6] Tiesa, jis dėmesį labiau sutelkė į lingvistinius, filologinius tyrimo aspektus, pačių žemaičių etniškumo klausimo nagrinėjimas nebuvo autoriaus tikslas, todėl ir veikale pateikiami duomenys gali būti naudingi pirmiausia iškelti hipotezėms nagrinėjant žemaičių etniškumo klausimą. Istorikė Zita Medišauskienė nagrinėjo klausimą, kaip XIX a. pirmojoje pusėje sąvoka „Lietuva“ buvo suvokiama keliomis prasmėmis. Kartu ji atkreipė dėmesį į tai, kad tuo metu nevienodai buvo suvokiama ir Žemaitija.[7] Tai akivaizdžiai parodė minėtos istorikės surinkta ir apibendrinta medžiaga. Šio straipsnio autorius bando XIX a. žemaičių etniškumo klausimą panagrinėti truputį plačiau, atsižvelgdamas į tai, kaip XIX a. šaltinių duomenys, istoriografijos teiginiai ir stereotipai turėjo įtakos vėlesnei žemaičių sampratai. Vien todėl, kad to laikotarpio šaltiniai ir darbai apie žemaičius yra labai gausūs, nekeliamas tikslas aprėpti visus šaltinius, be to, straipsnyje tai padaryti ir nebūtų įmanoma. Apžvelgiant žemaičių etniškumo klausimą XIX a. šaltiniuose, iš daugybės darbų apie žemaičių istoriją, tarmę ir kultūrą dėl vietos stokos teko atrinkti tik tuos, kuriuose yra svarstytas arba kaip nors komentuotas būtent žemaičių etniškumo klausimas. Todėl analizei pasitelkiau būdingiausius ir informatyviausius darbus, stengdamasis esamas nuomones grupuoti.

Paveldėtos žemaičių sampratos (XIX a. pradžia)

Žemaičių etniškumo ir tapatumo su lietuviais dilemos pradžia chronologiškai laikytini jau viduramžiai. Dilema, kaip praktinis politinis klausimas, iškilo XV a. pradžioje sprendžiant Žemaitijos valstybinės priklausomybės klausimą. Vytautas dar iki šio susirinkimo ir po jo, įrodinėdamas savo teises į Žemaitiją, kaip vieną svarbiausių argumentų kėlė lietuvių ir žemaičių tapatumą, teigdamas, jog „Žemaičiai ir Lietuva visuomet sudarė nedalomą vienetą ir turi bendrą kalbą ir vienodus žmones. Žemaičiai vadinami atskiru vardu vien dėl to, kad kraštas esąs žemiau jūros paviršiaus negu Lietuva, žemuma pavadinta žemaičiais, priešingai – aukštuma – aukštaičiais. Žemaičiai jau nuo nebeatmenamų laikų vadinasi lietuviais, o ne žemaičiais. Ir Vytautas dėl to vienodumo niekados savo titule neminėjęs Žemaičių. Bendra kalba, kilmė ir žemė buvo jo argumentai“.[8] Vytauto nevienkartinius tvirtinimus apie lietuvių ir žemaičių tapatybę bei pačių žemaičių delegacijos tokius pačius tvirtinimus Konstancos bažnytiniame susirinkime, atrodo, pirmiausia lėmė pragmatiniai politiniai motyvai: žūtbūt laimėti Žemaitijos suvereno teises. Savo ruožtu žemaičiai matė labai didelę savo ir Ordino brolių kalbinę bei kultūrinę distanciją. Daug mažesnę distanciją jie matė tarp jų ir lietuvių, todėl ir žemaičių pasirinkimo motyvacija, kam geriau priklausyti, kai pasirinkimo galimybės jau buvo tik tokios, buvo visiškai suprantama.

LDK, kurioje egzistavo ne etninė, o luominė tautos samprata, žinoma, teoriniai klausimai apie tai, ar kuri nors regioninė lietuviškai kalbančių gyventojų (valstiečių) bendruomenė viena kitos atžvilgiu yra „kita padermė“, galėjo kilti tik kokiu nors šnekėjimo, o ne mokslinių svarstymų lygmeniu, nes tuo metu nebuvo ir etninės tautos sąvokos, nors pačios etninės bendruomenės egzistavo jau daug šimtmečių.

Tačiau XIX a. pradžioje Europoje prasidėjus tautinių sąjūdžių epochai, kultūriškai labai giminingoms lokalinėms bendruomenėms konsoliduojantis į nacijas, tai negalėjo nepalikti jokių pėdsakų ir ideologinėse lokalinių bendruomenių interpretacijose bei jų pačių savivokoje. Apskritai naujai buvo „atrastos“ tradicinės kultūros, o jas „atrandant“ negalėjo būti neįžvelgti ir lokaliniai tų kultūrų savitumai: naujai pažvelgta ne vien į kalbas, tarmes, bet ir į „savų“ bei „kitų“ gyvenimo būdą, mentalitetą. Kitą svorį ir kitas prasmes įgijo autostereotipai ir heterostereotipai. Ne be Johano G. Herderio teorinių nuopelnų tautinėms ideologijoms, kalbos imtos laikyti susivienijusių nacijų, o tarmės – jų lokalinių bendruomenių ribų pagrindu. Kaip tik nuo to laiko ir pačios regioninės bendruomenės daug kur „apsikasė“ kokybiškai (kultūriškai) ir geografiškai

naujose, sukonkretintose ribose. Tai pasakytina ir apie lietuvių regionines bendruomenes, pirmiausia žemaičius. Būtent nuo lietuvių nacijos išėjimo į Europos areną naujaip (pagal kultūrinius požymius) save ima identifikuoti ir jos regioninės bendruomenės, nors kokio nors griežto chronologinio virsmo šiame procese ir negalėtume įžvelgti.

Yra pagrindas manyti, kad tradicija žemaičius suvokti tik kaip geografinę sąvoką tęsėsi nuo didžiojo kunigaikščio Vytauto laikų iki XIX a. pradžios ir net vėliau. Pavyzdžiui, viename iš pačių ankstyviausių XIX a. pradžios mokslinių darbų, kuriame sustojama prie lietuvių (taip pat ir žemaičių) etniškumo temos, kunigas Ksaveras Bogušas įrodinėja, kad tik taip ir tegalima suprasti žemaičių ir Žemaitijos prasmę – tai žemesnė, žemesnėje vietoje esanti Lietuvos teritorija, o joje gyvenantys žmonės esą tik tos žemumos gyventojai. Būtent tokią argumentaciją tarptautiniuose ginčuose dėl Žemaitijos priklausomybės vartojo Vytautas Didysis. K. Bogušas taip pat aiškino, kad Žemaitijos etimologija vestina ne nuo žodžio žemė, o nuo žemas, žemuma (*žemia* po Litewsku nie samą znaczy ziemię, ale też niskość, pochyłość, *žemiausis* znaczy poziomy, niski).[9] Argumentacijai sustiprinti jis pateikė pavyzdį, kaip prancūzai vieną Vakarų Europos šalį vadina Pays-Bas (tai prancūzų kalba reiškia žema šalis – Olandija). Todėl ir žemaičių etniškumo klausimas jam yra lyg ir abejonių nekeliantis, nes teigiama: „Žemaičių kalba yra visiškai tas pats, kas lietuvių kalba“.[10]

Etnonimas žemaičiai lietuvių sinonimo reikšme daugiau buvo vartojamas tik XIX a. pirmojoje pusėje ir, atrodo, tik kai kurių lenkų autorių. Taip galima manyti kad ir iš 1829 m. iš Kauno į Karaliaučių Nemunu plaukusio nežinomo keliautojo, lenkiškai aprašiusio savo kelionės įspūdžius, užrašų. Juos vėliau redagavo ir savo knygoje paskelbė Vladislovas Sirokomlė.[11] Įspūdžius, patirtus Jurbarko bažnyčioje, minėtas keliautojas aprašo taip: „... Pamaldos jau buvo prasidėjusios. Per pirmas mišias žmonės giedojo žemaitiškai, tąja pačia kalba pamokslas ir kitos giesmės per antrąsias mišias, tik per Pakylėjimą pasigirdo giesmė, kurios mane dar namie motina išmokė: „Prieš Tavo angą stoviu, Viešpatie!“ Čionykštės parapijos dauguma – žemaičiai, mažuma – lenkų kilmės žmonės. Čionykščiai žemaičiai man labai patiko. Daugiau žemo nei aukšto stogo, jų fizionomijos nepasižymi inteligencija, bet jų veidų padorumas, bažnyčioje jų pamaldumas, drabužių švarumas stipriai mano širdį palenkė“.[12] Taigi keliautojui Jurbarko gyventojai – tik žemaičiai ir lenkai: pirmųjų dauguma, antrųjų – mažuma. Skirtingai negu rašoma to meto rusų istoriografijoje, nei „tikrieji lietuviai“ (*obstvenno litovcy*), nei apskritai lietuviai neminimi… Žemaičiai keliautojui jie buvo paprasčiausiai todėl, kad gyveno buvusioje Žemaičių kunigaikštystėje. Tai, kad žemaičių tarmės plotas tuo metu būtų siekęs Jurbarką ir kad lenkiškai rašęs autorius lyg koks lietuvių tarmių tyrinėjimo pirmeivis būtų sugebėjęs atskirti žemaitišką tarmę ir pagal tai būtų juos žemaičiais vadinęs, visiškai nerealu. Juk ir truputį vėliau Jurbarkui artimose apylinkėse medžiagą apie lietuvių tarmes rinkęs Jonas Juška Jurbarko žemaičių tarmės plotui nepriskyrė. Tad akivaizdu, kad aprašinėdamas bet kuria lietuvių tarme kalbėjusius žmones keliautojas apibendrino juos kaip žemaičius. Galėjo būti, kad šiame aukštaičių ir žemaičių tarmių paribyje tarp čionykščių aukštaičių pamaldose buvo ir lingvistinių ar etnografinių žemaičių, bet lenkų autoriui koks nors vietinių gyventojų skirstymas į etnografines ar tarmines bendruomenes, matyt, buvo dar negirdėtas ir nepriimtinas: bažnyčioje buvę katalikai, kurie buvo ne lenkai, jam buvo žemaičiai.

Žemaičių etniškumo klausimas XIX a. pradžioje iškilo ir didiesiems Europos pertvarkymo sumanytojams. Dėmesį nukreipę į tą centrinės Europos dalį, kurioje dar taip neseniai buvo Abiejų Tautų Respublika, ir konkrečiai į buvusios LDK teritoriją, jie neišvengiamai susidurdavo su žemaičių klausimu: kas jie tokie? Napoleonui Bonapartui pradėjus Europos užkariavimą, jo aplinkoje buvo sparčiai kaupiami, sisteminami duomenys ir spausdinami darbai apie visus Europos kraštus, taip pat ir apie dar visai neseniai nustojusią egzistuoti Abiejų Tautų Respubliką, vadinasi, ir apie LDK. Antai politiko, geografo ir publicisto Conrado Malte-Brun knygoje „Senosios ir moderniosios Lenkijos valstybės vaizdas“,[13] pirmą kartą išleistoje 1807 m. Paryžiuje, daug vietos buvo skirta ir Žemaitijai. Nors jis, kaip ir K. Bogušas, teigia, kad Lietuvos vardas reiškia Pays-bas (žema šalis),[14] vis dėlto šis autorius žemaičius traktuoja kaip didelės metaetninės bendrijos sudėtinę dalį, savitą bendruomenę, vadindamas ją viena iš genčių, kartu su kitomis baltų tautomis sudarančią „šalutinę šaką“, išore, kalba ir būdu besiskiriančią nuo suomių ir slavų.[15] Taigi laikė ją tokio paties lygmens bendruomene kaip ir lietuvius, latvius, prūsus, kuršius. Kitoje vietoje jau kalbėta konkrečiau – sakoma, kad „Lietuviai savo gyvenimo būdu panašūs į žemaičius, – tai tiesiog kitaip vadinama ta pati tauta“,[16] o žemaičių kalba yra tik lietuvių kalbos dialektas. Beje, C. Malte-Brun vieną iš savo traktato skyrių taip ir pavadino: „Apie žemaičių kalbą ir ypač apie žemaičių dialektą).“[17]

Žemaičiai Rusijos imperijos etninių bendruomenių klasifikacijoje. Naujas žemaičių vertinimas

Patiems žemaičiams ir kitiems lietuviams akstiną apmąstyti žemaičių etniškumą, jų santykį su lietuviais, žemaičių atskiros kalbos buvimą veikiausiai suteikė ir

carinės Rusijos istoriografija. Imperijos administracijai buvo svarbu išsiaiškinti naujai vakaruose užimtų žemių gyventojų etninės priklausomybės klausimus. Pagal tada turimus duomenis tie mėginimai nebuvo sėkmingi – ne veltui istorikas Vaclovas Biržiška to meto rusų mokslininkų žinias apie lietuvių kalbą vertino kaip apgailėtinas.[18] Galima pasakyti, kad dar menkiau Rusijos mokslininkai suvokė rytinės Baltijos tautų etnines kultūras, todėl kalbos ir etnografijos klausimais jie ieškojo patarėjų tarp vietinių apsišvietusių žmonių. Tačiau oficialioji valdžios samprata turėjo įtakos ir vietinei šviesuomenei. Todėl galima sakyti, kad netrukus po Lietuvos prijungimo prie Rusijos prasidėjęs žemaičių kultūrinis sąjūdis blaškėsi tarp rusiškojo, lenkiškojo ir savojo žemaitiškojo „gentinio išskirtinumo“ (etniškumo) supratimo.

Žemaičių etniškumo išskyrimo ir sureikšminimo XIX a. autorystę veikiausiai turėtume priskirti carinės Rusijos statistui ir etnografui akademikui Piotrui Kepenui (1793–1864), kuris bene pirmasis Rusijos imperijoje pasiūlė etninių bendruomenių, kurias šiuo metu vadiname baltų tautomis, klasifikaciją. Ji Rusijos moksle ir statistikoje su nežymiomis pataisomis egzistavo beveik per visą XIX a. XIX a. trečiajame dešimtmetyje P. Kepenas viename svarbiausių savo veikalų šias bendruomenes apibūdino ir suskirstė taip: „Senieji Prūsijos, Semigalijos, Kurliandijos (Kuršo – *P.K.*), dalies Lifliandijos (pietų Estijos ir šiaurės Latvijos – *P.K.*) ir Vitebsko gubernijos, Lietuvos ir Lenkijos karalystės dalies, žinomos kaip Užgirio traktas (Augustavo vaivadijoje), gyventojai sudaro vieną bendrą gentį, dažniausiai vadinamą Lietuvių tauta. Ši gentis pagal savo kalbą dalijasi į tris šakas: latvius, prūsus-lietuvius, žemaičius“.[19] Lygindami šį P. Kepeno pasakymą su jo knygos pavadinimu, matome, kad P. Kepenui „lietuviška tauta“ jau yra ne viena, o kelios (kaip matome iš cituoto teksto – trys). Veikiausiai dėl dar ir rusų moksle gerai nenusistovėjusios terminijos, tik genties terminą šios stovyklos šalininkai dažniausiai vartojo viena prasme (mūsų dienų supratimu – kaip metaetninę bendriją), o atskirai etninei bendruomenei įvardyti vartojo terminą *narod*, kartais – šaka (genties).

Tačiau atkreipkime dėmesį, kad P. Kepeno teikiamoje „lietuvių genties“ struktūroje žemaičių šaka yra visiškai savita ir nuo lietuvių skiriasi daugiau negu lietuviai nuo prūsų. Turime progą įsitikinti, kad toks P. Kepeno požiūris buvo labai paviršutiniškas ir neturėjo realaus pagrindo, netgi jeigu atskirumo kriterijus būtų vien bendruomenės kalba – būtent pagal tokį kriterijų P. Kepenas etnines bendruomenes suskirstė į šakas. XIX a. trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiais daugeliui užsienio autorių jau buvo aišku, kad prūsų kalba lietuvių kalbai buvo tolimesnė negu lietuvių kalba žemaičių kalbai. Veikiausiai todėl kai kurie vėlesni XIX a. rusų autoriai, pavyzdžiui, Antonas Koreva, nors ir laikėsi nuomonės, kad „lietuviai kartu su jotvingiais, prūsais, latviais, kuršiais ir žiemgaliais sudaro vieną ir tą pačią gentį“,[20] bet žemaičių ir lietuvių kalbų jis nelaikė atskiromis, o viena ir ta pačia kalba.[21] Tačiau kiti XIX a. autoriai (Dmitrijus Afanasjevas,[22] Nikolajus Stolpianskis[23]) žemaičius iš lietuvių ir toliau išskirdavo, laikydami juos kita, lietuviams gimininga tautybe (narodnostj). Tai turėjo įtakos ir lietuvių autoriams, o kiek vėliau ir lenkų autoriams, nustojusiems visus bet kuria tarme kalbančius lietuvius vadinti žemaičiais, lietuvių kalbą – žemaičių kalba ir pamažu nustojusiems tuos dalykus vartoti kaip sinonimus.

Vis dėlto XIX a. tarp carinės administracijos valdininkų nebuvo vieningos laikysenos, kaip suvokti vietinių Lietuvos gyventojų etninę struktūrą ir kaip traktuoti jų kalbą. Ypač nevienodai buvo vartojama terminija, matyt, atskirais atvejais nevienodai buvo suprantamas ir sąvokų turinys. Antai 1865 m. vidaus reikalų ministro Piotro Valujevo aplinkraštyje Nr. 141, spaustuvių, litografijų, chromografijų savininkams ir knygų prekiautojams draudžiančiame spausdinti, platinti bei įvežti iš užsienio lietuviškus leidinius lotyniškais ir lenkiškais rašmenimis, etninėms grupėms įvardyti vartojama dar P. Kepeno siūlytoji terminija – žemaičiai, lietuviai ir latviai laikomi vienodo lygmens etninėmis bendruomenėmis. O atskirai komentuojant žemaičius ir lietuvius bei kalbant apie jų kalbą teigiama esant dvi – žemaičių ir lietuvių – tarmes (litovskoje i žmudskoje narečija).[24]

Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas, norėdamas sumažinti lenkų įtaką lietuviams, 1862 m. siūlė pradėti leisti laikraštį lietuvių ir žemaičių kalbomis.[25] Taigi, ne lietuvių ir žemaičių kalba, o dviem kalbomis – lietuvių ir žemaičių. Yra žinoma, kad įvedant lietuviškos spaudos draudimą carinės administracijos vietininkus Michailą Muravjovą ir Konstantiną Kaufmaną konsultavo vietiniai raštijos veikėjai, šiokie tokie lietuvių kalbos žinovai – Stanislovas Mikuckis, Antanas Petkevičius ir rusų filologas Aleksandras Hilferdingas. Lietuviškuosius raštus jie skirstė panašiai kaip ir to meto lietuvių šviesuomenės veikėjai: vakarų aukštaičių tarmėmis rašytus raštus vadino parašytus žemaičių kalba (tarme), o pritaikytus rytų aukštaičių tarmei – parašytus lietuvių kalba. Vis dėlto praktiniame darbe lietuvių ir žemaičių kalbų bei tarmių klausimas rusų valdininkams ir toliau buvo painus, ir jie tai interpretavo gana laisvai. Teigdami, kad yra lietuvių ir žemaičių tarmės, jie kartu dažnai teigė, kad lietuviai, žemaičiai ir latviai yra atskiros gentys (*plemena*) arba tautybės (*narodnosti*).

Vilniaus Užsienio cenzūros komiteto ataskaitoje dar XIX a. pabaigoje pateikiamų veiklos ataskaitų statistikoje atskirai buvo nurodomas „lietuvių kalba“ ir „žemaičių kalba“ spausdintų leidinių kiekis. Pavyzdžiui, 1889 m. ataskaitoje nurodoma, kad per tuos metus konfiskuota 5234 egzemplioriai leidinių lietuvių kalba ir 4463 leidiniai žemaičių kalba.[26]

XIX a. Rusijos statistikoje minimas itin įdomus faktas, kad keletas tūkstančių žemaičių šalia keliolikos tūkstančių lietuvių buvo randama ir tolimose nuo Žemaitijos Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose, pavyzdžiui, Volynės.[27] Bet dar neįprasčiau tai, kad, pavyzdžiui, pagal 1897 m. gyventojų surašymo duomenis, Kuršo gubernijoje lietuvių surašyta 16531, o žemaičių – tik 1517.[28] Kuo būtų galima paaiškinti iš pirmo žvilgsnio tokius neįtikėtinus dalykus toli į rytus nuo Žemaitijos nutolusioje gubernijoje ir šalia Žemaitijos esančioje gubernijoje? Žinoma, reikšmės turėjo tai, kad tuo metu Liepojos, Mintaujos ir Rygos gimnazijose mokėsi nemažai lietuvių jaunimo iš įvairiausių Lietuvos vietovių. Tačiau svarbesnė priežastis, atrodo, buvo kita. Kaip žinome, 1897 m. surašinėtojai žmogaus tautybę nustatinėjo pagal jo kalbą, kurią nurodydavo patys apklausiamieji. Surašymas vyko jau įsisiūbavus lietuvių tautiniam sąjūdžiui, daugeliui lietuvių jau skaičius draudžiamos lektūros, girdėjus apie to sąjūdžio idėjas, lietuvių vienybės lozungus. Todėl natūralu, kad ir daugeliui Kuršo gubernijoje gyvenusių žemaičių atrodė, kad kitataučių akivaizdoje jie pirmiausia yra lietuviai, kalba lietuvių kalba. Bet kartu daugelis to meto lietuvių, ypač tų vietovių, kurių nesiekė knygnešių įtaka, dar nebuvo paveikti moderniojo nacionalizmo idėjų. Todėl ir toli nuo Žemaitijos esančiose gubernijose, ypač ten, kur gyveno daug lenkų, nemažai lietuvių buvo paveikti lenkiškos šviesuomenės propaguotos sampratos, kad kalbantys ne lenkiškai, o bet kuria lietuvių tarme, yra žemaičiai.

Geografas Stasys Vaitekūnas mano, kad XIX a. caro valdininkai žemaičius kaip atskirą tautybę iš lietuvių išskyrė grynai politiniais sumetimais – siekdami sumažinti lietuvių kiekį.[29] Neneigiant, kad lietuvių kiekio mažinimo aspiracijų jie iš tikrųjų turėjo (tai argumentuotai yra įrodęs statistikos specialistas Albinas Rimka), vis dėlto svarbiausiu tokio išskyrimo motyvu reikėtų laikyti tai, kad tuo metu esant menkam baltų etninių bendruomenių ištirtumo lygiui caro valdininkams objektyviai sunku buvo išnarplioti vienų ir antrų etninę tapatybę, juolab kad žemaičiai bent jau iki lietuvių tautinio atgimimo turėjo savo savimonę ir ją neretai deklaravo. O gyventojų surašymo metu daugelis žemaičių deklaravo ir savo kalbą.

1897 m. gyventojų surašymo duomenys suteikia pagrindą manyti, kad platiesiems Žemaitijos gyventojų sluoksniams ilgametė valdžios traktuotė, jog žemaičiai – atskira tautybė, turėjo įtakos, nes minėto surašymo metu 444 921 Kauno gubernijos gyventojas surašinėtojams nurodė, kad kalba žemaičių kalba, o 574 853 – lietuvių kalba.[30] Žinoma, jeigu galėtume nustatyti, ar to surašymo surašinėtojai tiksliai vykdė instrukciją klausti gyventojo, o ne patiems nuspręsti, kokia kalba jie kalba namuose. Pagal minėto surašymo duomenis ir vėliau dar kurį laiką carinėje statistikoje buvo nurodomas Kauno gubernijoje esantis žemaičių ir lietuvių tautybių („narodnostei“) gyventojų kiekis. Šis pasiskirstymas leidžia rimtai manyti, kad žemaičiai ir aukštaičiai tuometinės Kauno gubernijos teritorijoje ir tuo metu užėmė panašius plotus, kaip jau XX a. nustatė dialektologai, tik „žemaičių kalbos“ plotas tada turėjo būti kiek didesnis negu dabar.

Žemaičių vaizdas Teodoro Narbuto, Ignaco Juzefo Kraševskio ir Adomo Honorio Kirkoro darbuose

Tik gretinant skirtingus bei skirtingų mokslinių tradicijų XIX a. autorių darbus galima įsitikinti, koks painus, bet kartu labai svarbus jiems atrodė rytinio Baltijos pakraščio tautų kilmės ir giminingumo klausimas. XIX a. pirmojoje pusėje vis dar bujojant luominės tautos sampratai, netgi vietiniai to meto humanitarai suko galvas, į kokią sąvokų gretą ir į kokią hierarchijos „lentynėlę“ padėti konkrečią etninę ar regioninę bendruomenę, kokiais kriterijais apibrėžti jų giminingumą su kitomis kultūriniu ir geografiniu požiūriu artimomis bendruomenėmis, kuo remiantis teigti, kad viena ar kita bendruomenė yra atskira gentis, tautybė, tauta arba yra kurios nors sudėtinė dalis. Tai, pavyzdžiui, galima spręsti iš istoriko Teodoro Narbuto svarstymų, polemikos su oponentais dėl baltų[31] etninių bendruomenių klasifikacijos ir jo bandymo šioje srityje remtis rusų mokslininko P. Kepeno teiginiais. Ar, remiantis P. Kepenu, T. Narbutui pavyko pasiekti didesnio baltų tautų klasifikacijos aiškumo, ar dar labiau susipainiojo, galime spręsti iš pateikiamos T. Narbuto citatos ir jos palyginimo su P. Kepeno teiginiais.

T. Narbutas, nors teigia (1837 m.), kad remiasi P. Kepenu, rašo taip: „Mūsų krašto praeities tyrinėtojai ir jaunesni istorikai nesutaria dėl bendro visos tautos (turi galvoje baltų tautas – *P.K.*) pavadinimo. Vieni, atsižvelgdami į tai, kad seniausia vienos genties stovykla buvusi Prūsuose, norėtų prūsų vardą suteikti visai tautai. Kiti, susipažinę tik su naujesniais latvių tyrinėjimais, visas gentis tempia po latvių rubrika. Mes pasisakome už pono Kepeno požiūrį: lyginant tris svarbiausius dialektus – senovės prūsų, lietuvių ir latvių, – vidurys tenka lietuvių,

o tai neginčijamai įrodo, kad tautos lopšys buvo būtent lietuvių gentyje arba kad ši gentis buvo arčiausiai prie šio lopšio. O be to, Lietuvos valstybė tuomet ne tik savo galybe ir dydžiu pranoko Prūsiją ir Latviją, bet ir buvo viena tų, kurios ilgiausiai džiaugėsi savo nepriklausomybe. Tad tuo remdamiesi nedvejojame visą tautos visumą su visomis jai giminingomis žmonių bendruomenėmis ir kartomis paskelbdami lietuviškąja“.[32]

Skaitytojas, manau, nesunkiai pastebės, kad esama tik vieno P. Kepeno ir T. Narbuto nuomonių sutapimo – „tikrųjų lietuvių“ etninė bendruomenė tarp visų tokio tipo bendruomenių anksčiau buvusi ir dabar esanti svarbiausia bei tai, kad visas mūsų dabar baltų tautų vardu vadinamas etniškai giminingas bendruomenes galima apjungti vienu – lietuvių – pavadinimu. Tačiau, kaip matome, tautos ir genties santykį P. Kepenas ir T. Narbutas suvokia gana skirtingai: pagal P. Kepeno sampratą, kelios tautos („genties šakos“) sudaro lietuvių gentį, o pagal T. Narbuto aiškinimą, „giminingos žmonių bendruomenės“ (prūsai, latviai, lietuviai) sudaro tautos (lietuvių) visumą. Vardydamas „į lietuvių tautą“ įeinančias bendruomenes, T. Narbutas, skirtingai negu rusų mokslininkai, nepamini žemaičių, tačiau, apie žemaičius kalbėdamas kitoje vietoje, remiasi garsiuoju didžiojo kunigaikščio Vytauto aiškinimu, kad Žemaitija reiškia žemą kraštą, o dar kitoje vietoje pripažįsta, kad iki Lietuvos valstybės susidarymo „tikrosios Lietuvos“ srities atskirose žemėse gyveno daug giminingų genčių ir viena iš jų buvo „vinidai, arba žemaičiai“.[33] Atkreipkime dėmesį, T. Narbutas taip suvokia tik žemaičių gentį, egzistavusią iki Lietuvos valstybės susidarymo. Koks yra tos genties likimas ir ar XIX a. žemaičiai yra tie patys (T. Narbuto vadinami vinidai), šis istorikas niekur toliau neaiškina.

Yra pagrindas manyti, kad ir Juzefui Ignacui Kraševskiui žemaičiai veikiau atrodė kaip savita etninių lietuvių dalis, o ne kaip tokio paties lygmens bendruomenė, kaip latviai ar prūsai lietuvių atžvilgiu. Pagrindiniame veikale „Lietuva“ jis teigia, kad žemaičiai yra viena iš lietuvių genčių, padermių.[34] Žinoma, galima ginčytis, kad toks posakis gali rodyti, jog autorius žemaičius ir lietuvius supranta analogiškai, kaip ir rusiškoji oficialioji traktuotė. Bet maždaug tuo pačiu metu (1847 m.) rašytame veikale „Lietuvių dainos“ J. I. Kraševskis nurodo, kad yra daina apie Kęstučio susitikimą su Birute, „sueiliuota žemaičių tarme“.[35] Bet ši, kaip ir kitos dainos, vadinama lietuvių daina. Dainų, pavadintų „žemaičių dainomis“, jo veikale nėra. Be to, šiame rašinyje J. I. Kraševskis latvius labai aiškiai skiria nuo „lietuvių genties“, nes kelis kartus pakartoja, kad „tos pačios rūšies yra dar latvių dainelė“. Bet niekur neaptiksime sakant, kad šalia tos ar kitos lietuvių dainos yra panaši žemaičių daina. Šiame veikale J. I. Kraševskis pamini aukštaičius ir žemaičius,[36] bet tiek vienus, tiek kitus laiko lietuviais, o ne gentimis šalia „tikrųjų lietuvių“, kaip tuo metu buvo tvirtinama carinės administracijos raštuose. Sąvokos „tikrieji lietuviai“ jis apskritai nemini. Tai visiškai suprantama, nes, lietuvius suskirsčius į aukštaičius ir žemaičius, „tikrųjų lietuvių“ termino vartojimas tampa neįmanomas (ką tada vadinti „tikraisiais lietuviais“?).

Nemažai painiavos apibūdinant to meto raštijos veikėjų galvoseną dėl konkrečiai bendruomenei priskiriamos kalbos terminijos sudaro tai, kad ne visada galima suprasti, kokia reikšme jie pavartojo terminus „tarmė“ ir „kalba“. Kalbininkai ne kartą yra pareiškę, kad XIX a. raštuose žodis „tarmė“ dažnai buvo pavartojamas kalbos reikšme. Tokią „nuodėmę“, pavyzdžiui, Adomui Honoriui Kirkorui priskiria jo veikalo „Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų“ vertėjas Vytautas Pranciškus Būda.[37] Tačiau įsigilinę nuodugniau matome, kad žodį „tarmė“ A. H. Kirkoras kartais vartojo kalbos reikšme, kartais – panašia reikšme, kurią dabar tam žodžiui suteikiame mes. Tai iliustruoja tokie A. H. Kirkoro samprotavimai: „Lietuvių kalba skirstoma į šias tarmes: 1) prūsų, mirusią XVII amžiuje; ji buvo vartojama Baltijos pajūryje tarp Nemuno ir Vyslos, įveikta germanizacijos; 2) latvių vartojama Kurše ir Infliantuose. Su lietuvių kalba jos ryšys toks, koks, pavyzdžiui, italų su lotynų, todėl kai kas šią tarmę laiko atskira kalba; 3) lietuvių, skirstoma į dvi svarbiausias tarmes: lietuvių ir žemaičių“.[38] Kaip matome, žvelgdamas į lietuvių, latvių, ir prūsų etniškumą, A. H. Kirkoras taip pat buvo paveiktas tam tikros Rusijos istoriografijos įtakos: lietuvių gentį įsivaizduoja susidedančią iš lietuvių, latvių ir prūsų, jų kalbos jam, kaip ir oficialiesiems Rusijos valdžios sluoksniams, – lietuvių genties tarmės. Bet kartu matome, kad A. H. Kirkoras yra pažengęs gerokai toliau: viena vertus, jis jau įžvelgia didelį lietuvių ir latvių „tarmių“ skirtumą ir yra linkęs pritarti tiems, „kurie mano, kad latvių „tarmė“ yra atskira kalba. Be to, į akis krenta ir tai, kad jis jau kitaip žiūri ir į žemaičius: skirtingai nei to meto rusų raštijoje įsigalėjusi nuomonė, jų tarmės neišskiria kaip ketvirtosios lietuvių genties tarmės, tolygios prūsų ir latvių kalboms ar „tarmėms“. Šiame A. H. Kirkoro darbe žemaičių tarmė atsiduria smulkesniame tarmių skirstyme arba, kitaip sakant, žemesnėje kalbinių darinių hierarchijos pakopoje. Tai, kad A. H. Kirkoras į žemaičius jau nežiūri kaip į vieną iš „lietuvių genties tautybių“, matyti ir iš kitų jo veikalo vietų, kuriose Motiejų Valančių, Simoną Daukantą, Liudviką Adomą Jucevičių jis vadina ne žemaičių, o lietuvių raštijos veikėjais.[39] A. H. Kirkoras, palyginti su tuometiniu Rusijos humanitariniu mokslu, buvo pažengęs į priekį

aiškindamas ir kitus su etniškumu susijusius dalykus. Jis vienareikšmiškai stengėsi vartoti tautos (narod) terminą ir vartojo jį taip, kaip vėliau, XX a., jis buvo suprantamas, nes išvardija tokias Lietuvos Polesės tautas: lietuviai, krivičiai, baltarusiai, dainaviai (išlikusieji jotvingiai), juodarusiai, lenkai, didžiarusiai, totoriai, karaimai, žydai, čigonai, vokiečiai.[40]

A. H. Kirkoras pripažįsta, kad „sunkiausia nubrėžti ribą, skiriančią vieną gentį nuo kitos“.[41] Toliau jis rašo: „Pamatas tebūnie kalba. Taigi tauta, iki šiol kalbanti lietuviškai, gyvena plote, sudarančiame keturkampį, kurio vienas kraštas siekia Baltijos jūrą, o galuose yra miestai: Liepoja, Daugpilis, Gardinas ir Labguva (Labiau). Visa tai sudaro šias apskritis: Pilkaimio, Stalupėnų, Tilžės, Ragainės, Neringos, Klaipėdos, Šilutės. Rusioje lietuvių gentis gyvena šiose apskrityse: Marijampolės, Kalvarijos ir Seinų (Lenkijos Karalystės Suvalkų gubernijoje); Kauno, Raseinių, Telšių, Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės, Upytės (Kauno gubernijoje)...“.[42] Kaip matome, šiame veikale A. H. Kirkoras tautai, „iki šiol kalbančiai lietuviškai“, nedviprasmiškai priskiria ne tik lietuvininkus, bet ir žemaičius. Vis dėlto jis įžvelgia didelį pastarųjų savitumą ir, mūsų dienų terminais kalbant, kaip ir carinės administracijos valdininkai, linkęs manyti, kad žemaičiai turi tam tikrų etniškumo požymių. A. H. Kirkoras tuo klausimu rašo: „Kad būtų aiškiau, turime nurodyti ribą, skiriančią tikruosius lietuvius nuo žemaičių; jų kalbos sudaro dvi, nors ir labai artimas, tarmes“.[43] Ir toliau nurodo, kur eina tų tarmių skiriamoji riba. Tačiau įdomu ir tai, kad A. H. Kirkoras nurodo, kad dalis žemaičių gyvena ne žemaičių, o lietuvių tarmės plote.[44] Taigi kai kurie tikriesiems lietuviams nepriskirtini žemaičiai gyvena ir lietuvių tarmės plote. O iš to tampa aišku, kad lietuviai-žemaičiai, kalbantys lietuvių tarme, žemaičiams gali būti priskiriami pagal savimonę. O žemaitiška savimonė, akivaizdu, siejosi su buvusios Žemaičių kunigaikštystės teritorija. Šiuo atveju manyti, kad A. H. Kirkoras žemaičius suprato tik geografine prasme kaip lietuvius, gyvenančius žemumoje, neišeina, nes daug kartų apie juos užsimena kaip apie etninę bendruomenę, turinčią gana savitą tarmę, bet vis dėlto priskirtinus lietuviams, nors etnokultūriniame sugrupavime ir atribotinus nuo „tikrųjų lietuvių“.

Taigi, kaip matome, dar XIX a. viduryje žemaičiai buvo suvokiami įvairiomis prasmėmis. Ir šiuo požiūriu jie nebuvo jokia išimtis nei Europoje, nei Rusijos imperijoje. Mūsų dienų istorikė Z. Medišauskienė nurodo netgi tokį kuriozišką XIX a. vidurio reiškinį, kai etnopolitinė lietuvio samprata, paprastai taikyta visiems Lietuvos bajorams, buvo primetama ir valstiečiams rusinams, t. y. Lietuvos Rusios baltarusiams.[45] Viena ryškesnių to meto painiavos išraiškų buvo tai, kad, Z. Medišauskienės žodžiais, „...kalbant apie Lietuvos Rusios valstiečius greta buvo vartojami politiniai-istoriniai ir etniniai pavadinimai“.[46] Minėtos istorikės manymu, tuo metu nevienodai buvo suprantama ne tik Žemaitija, Lietuva, bet ir Lenkija.

Išvados

Sąvoka „Žemaičiai“ XIX a., kaip ir ankstesniais amžiais, gana dažnai vartota siekiant pabrėžti vakarinėje etnografinės Lietuvos dalyje gyvenusių etninių lietuvių geografinę kilmę. Tačiau XIX a. šaltinių analizė leidžia teigti, kad gana dažnai žemaičių sąvoka buvo pavartojama ir kultūrinio išskirtinumo ir netgi etniškumo pabrėžimo prasme. Žemaičiai XIX a. skirtingų autorių ar vertintojų buvo įsivaizduojami keturių skirtingų būvių: 1) kaip lietuviai, gyvenantys žemumoje. Taigi sąvoka vartota tik siekiant pabrėžti žemaičių, kaip tam tikros Lietuvos dalies vietinių gyventojų, geografinę padėtį; 2) kaip lietuvių sinonimas arba, kitaip sakant, kaip etninių lietuvių visuma; 3) žemaičiai kaip viena iš „lietuvių genties“ arba „lietuvių giminės“ tautybių, atskira savita etninė bendruomenė šalia prūsų, latvių ir lietuvių (kai kada šalia šių bendruomenių dar nurodomi ir latgaliai, žiemgaliai, kuršiai, Gardino gubernijoje išlikę jotvingiai); 4) žemaičiai kaip integrali, bet labai savita etninės lietuvių tautos dalis.

Lietuvą prijungus prie Rusijos didelę įtaką vietinei šviesuomenei turėjo rusiškojoje istoriografijoje ir carinėje administracijoje įsigalėjusi nauja žemaičių savitumo interpretacija, pagal kurią žemaičiai buvo traktuojami kaip savita etninė bendruomenė. Galima teigti, kad tokia traktuotė parengė dirvą ir padėjo įsigalėti iš Vakarų paskliusiai vieningos etninės tautos sampratai, taip prisidėdama prie luominės tautos sampratos išgyvendinimo iš mokslo ir visuomenės mąstymo. Svarbiausias „gentinės-tautybinės“ sampratos atsiradimo Lietuvoje rezultatas buvo tai, kad nuo „litvinų“ visumos buvo atskirti gyventojai, gimtąja laikantys lenkų kalbą ir pradėti vadinti tik lenkais, o lietuviais imti vadinti tik tie gyventojai, kurie gimtąja kalba laikė lietuvių kalbą. Tiesa, praktine prasme „gentinės-tautybinės“ sampratos įsigalėjimo negatyvumas buvo tai, kad pradėjus taikyti gyventojų tautybės nustatymą pagal kalbą, etniniai lietuviai dėl to patyrė nuostolių: sulenkėję lietuviai buvo nurašyti kaip lenkų tautybės gyventojai, todėl buvo pastūmėti į lenkų tautybės gretas, ir absoliuti jų dauguma niekada nebegrįžo į lietuvių kultūrą. O carinės Rusijos istoriografams sunkiau sekėsi „žemaičių tautybę“ atskirti nuo „lietuvių tautybės“ (t. y. aukštaičių plačiąja prasme, visumos). Kadangi atskiriant taikytas kalbinės savimonės principas, žemaičiai nuo kitų etninių lietuvių buvo atskirti, tačiau atskirtųjų žemaičių aibėje toliau

glūdėjo ne tik lingvistiniai, etnografiniai žemaičiai, bet ir nemaža dalis istorinės savimonės žemaičių (aukštaičių tarmėmis kalbėjusių buvusios Žemaičių kunigaikštystės gyventojų). Tas netikslumas, beje, laikėsi tik XIX a. viduryje. XIX a. pabaigoje toli pažengus žinioms apie lietuvių tarmes tokių susidvejinimo atvejų liko gerokai mažiau.

NUORODOS:

1. Kadangi tais atvejais žodis „Žemaičiai“ buvo pavartojamas ne kaip etnonimas, o kaip krašto pavadinimas, visada buvo rašomas didžiąja raide.
2. AMSELLE, J. L. Ethnie. Iš: *Encyklopaedia universalis*. T. 8. Paris, p. 972.
3. ALEKSANDRAVIČIUS, E. Žemaitija XIX amžiuje. Iš: *A. Butrimas, V. Žulkus, A. Nikžentaitis, V. Vaivada, E. Aleksandravičius. Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997, p. 175–296.
4. Ten pat, p. 179.
5. Ten pat, p. 176–177.
6. SUBAČIUS, G. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*. Vilnius, 1998, p. 489.
7. MEDIŠAUSKIENĖ, Z. Lietuvos samprata XIX a. viduryje. Iš: *Praeities baruose*. Red. A. Tyla. Vilnius, 1999, p. 220.
8. PFICNERIS, J. *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, 2-asis leidimas. Vilnius, 1989, p.187.
9. BOHUSZ, X. *O początkach narodu i języka Litewskiego*. Warszawa, 1808, s. 60.
10. Ten pat, p. 58.
11. SIROKOMLĖ, V. *Nemunas nuo versmių iki žiočių.* Vilnius, 1991, p. 35–82.
12. Ten pat, p. 48.
13. MALTE-BRUN, C. *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*. T.1. Paris, 1830 (antrasis leidimas).
14. Ten pat, p. 316.
15. Ten pat, p. 351–355.
16. Ten pat, p. 318.
17. Ten pat, p. 351.
18. BIRŽIŠKA, V. *Aleksandrynas*. T. 3, Vilnius, 1990, p. 236.
19. КЕППЕН, П. *О происхождении языке и литературе литовского народа*. Санкт Петербург, 1827, с. 4.
20. КОРЕВА, А. *Материалы для географии и статистики России. Виленская губерния*. Санкт Петербург, 1861, с. 291.
21. Ten pat, p. 292.
22. АФАНАСЬЕВ, Д. *Материалы для географии и статистики России. Ковенская губерния*. Санкт Петербург, 1861, с. 276–309.
23. СТОЛПЯНСКИЙ, Н. *Девять губерний Западнорусского края.* Санкт Петербург, 1866, с. 14–32; 159.
24. *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2004, p. 64.
25. VIDMANTAS, E. „Aušros“ įkūrimas, jos programa ir reikšmė. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 1983*. Vilnius, 1984, p. 36.
26. *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2004, p. 306. Galimas dalykas, kad caro valdininkai leidinius taip sugrupavo remdamiesi konfiskuotų leidinių pavadinimuose, tituliniuose puslapiuose bei pratarmėse buvusiais paminėjimais, kad kuris nors konkretus leidinys yra parašytas „žemaičių“ arba lietuvių kalba arba, kad jis skirtas žemaičių arba lietuvių skaitytojui arba kad jis yra „ištlumotas“ iš lenkų ar vokiečių kalbų į „žemaičių“ arba lietuvių kalbą.
27. СТОЛПЯНСКИЙ, Н. *Девять губерний Западнорусского края.* Санкт Петербург, 1866, с. 159.
28. *Первая всеобщая перепись населения Росссийской империи 1897 г. Т. XVIII. Курляндская губерния*. Санкт Петербург, 1905, с. 78.
29. VAITEKŪNAS, S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 89.
30. *Первая всеобщая перепись населения Россиийской империии*. *Ковенская губерния*. Т. XVII. Санкт Петербург, 1904, с. 80–81.
31. Baltų termino nevartojo nei P. Kepenas, nei T. Narbutas. Šį terminą, kaip žinome, tik 1845 m. pirmasis pavartojo vokiečių mokslininkas Georgas Neselmanas. Straipsnio autorius, komentuodamas P. Kepeno ir T. Narbuto nuomones, vartoja visiems dabartiniams skaitytojams suvokiamą baltų terminą. Vartodami minėtų autorių terminus, kur lietuviai suvokiami kaip metaetninė bendruomenė (tautų grupė), o ne kaip atskira tauta, painiavos neišvengtume ir šiame tekste.
32. NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*. T. 2. Vilnius, 1995, p. 33–34.
33. Ten pat, p. 263.
34. KRASZEWSKI, J. I. *Litwa: Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, pryzysłowia, podania.* T. I. Warszawa, 1847, p. 69.
35. KRAŠIAUSKIS, J. I. (J. I. Kraševskis). *Lietuvių dainos*. Vilnius, 1921, p. 11.
36. Ten pat, p. 32.
37. BŪDA, V. P. Pastabos [vertėjo]. Iš: KIRKORAS, A. H. *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų.* Vilnius, 1995, p. 197.
38. KIRKORAS, A. H. *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*. Vilnius, 1995, p. 33.
39. Ten pat, p. 33–34.
40. Ten pat, p. 18.
41. Ten pat.
42. Ten pat, p. 18–19.
43. Ten pat, p. 19.
44. Ten pat.
45. MEDIŠAUSKIENĖ, Z. Lietuvos samprata XIX a. viduryje. Iš: *Praeities baruose*. Red. A. Tyla. Vilnius, 1999, p. 220.
46. Ten pat.

Notions of Samogitian Ethnicity in 19th Century Sources

1. Samogitians in the Eyes of Non-Samogitians

Petras KALNIUS

The paper focuses on the notion of ethnicity of one of the Lithuanian regional communities residing in the West of the country as it appears in the sources of the first half of the 19th century. The close reading of the texts by different authors suggests that at the time Samogitians were perceived in four different ways: 1) as Lithuanians living in the lowlands, considering only the geographical section of local inhabitants (this notion was inherited from previous centuries); 2) as synonymous to Lithuanians and completely interchangeable with the term ethnic Lithuanians (the notion espoused by some Polish authors), 3) Samogitians as one of the nationalities constitutive of the "Lithuanian tribe" or "Lithuanian people", an individual, separate ethnic community next to the Prussians, Latvians and Lithuanians, sometimes also adding Lettigallians, Semigallians, Curonians and Yotvingians surviving in the Province of Grodno to that list (this notion was propagated by Russian scholars and the Tsarist administration after Lithuania's annexation by Imperial Russia in 1895); 4) Samogitians as an integral, but extremely original part of the Lithuanian nation (the notion promoted by the activists of the Lithuanian national movement, which became increasingly popular in the last decade of the 19th century).

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. p. kalnius@istorija.lt

Gauta 2009-06-15, įteikta spaudai 2010-02-12

Dzūkijos instrumentinis muzikavimas: Veisiejų – Lazdijų krašto tyrimai

Rūta ŽARSKIENĖ

Straipsnio objektas – pietų Dzūkijos instrumentinis muzikavimas, šios tradicijos kaita XX a.–XXI a. pradžioje. Darbo tikslas: remiantis naujausių Veisiejų – Lazdijų krašto ekspedicijų medžiaga ir spausdintų bei archyvinių šaltinių duomenimis, atskleisti dzūkų instrumentinio muzikavimo pasikeitimus, juos nulėmusias priežastis bei išnagrinėti šios tradicijos savitumus. Tyrimo metodai: istorinis-lyginamasis, aprašomasis, analizės. Išvados straipsnio pabaigoje.

Prasminiai žodžiai: Dzūkija, Veisiejų – Lazdijų kraštas, instrumentinis muzikavimas, smuikas, cimbolai, armonika, akordeonas.

Dzūkijos krašto instrumentinis muzikavimas iki šiol nėra nuodugniai ištirtas. 1991 m. Marijos Baltrėnienės ir Romualdo Apanavičiaus parengtame Lietuvių liaudies instrumentų žinyne[1] suregistruoti ir Dzūkijoje paplitę muzikos instrumentai. Apie XX a. pradžios instrumentinę šio krašto tradiciją visos Lietuvos kontekste 1991 m. rašė R. Apanavičius[2] ir 2007 m. – Rūta Žarskienė.[3] Apie dzūkų piemenavimo papročiuose vartotą kerdžiaus trimitą 1992 m. rašė Alfonsas Motuzas.[4] Albertas Baika 1994 m. išleistoje studijoje[5] apie Lietuvos armonikas ir Arvydas Kirda 1995 m. straipsnyje[6] apie visos Lietuvos trimitus apibūdino ir šių instrumentų vartojimo Dzūkijoje savitumus. Gaila Kirdienė 1997 m.[7] tyrinėjo dzūkų smuikavimą vestuvėse, o 2000 m. išleido monografiją[8] apie smuikininkus ir smuikavimo tradiciją visoje Lietuvoje. Mindaugas Karčemarskas 2007 m.[9] aprašė cimbolus ir muzikavimo jais ypatumus, jie labiausiai paplitę pietų ir pietryčių Lietuvoje. 1998 m. Vida Palubinskienė[10] apibendrino Etnomuzikos instituto ir Lietuvos liaudies kultūros centro 1994–1996 m. organizuotų instrumentologinių ekspedicijų Lazdijų, Varėnos, Prienų, Alytaus rajonuose metu užrašytą medžiagą. Visų minėtų įstaigų instrumentologinių ekspedicijų duomenis savo straipsnyje 2009 m. išanalizavo R. Apanavičius.[11] Palyginti negausiai publikuojami dzūkų instrumentinės muzikos garso įrašai. XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Kaune, Lietuvių tautosakos archyve, į fonografo plokšteles įrašytos dzūkų muzikantų pagriežtos melodijos ir jų transkripcijos publikuotos 2005 m. leidinyje „Dzūkijos dainos ir muzika“.[12] XX a. antrosios pusės dzūkų instrumentinės muzikos įrašų galima paklausyti garsajuostėje „Dzūkijos muzikantai“[13] bei kompaktinėje plokštelėje „Lietuvių tradicinė muzika. Smuikas“.[14] 2001 m. publikuota Alytaus r. Simno apyl. muzikantų, susibūrusių į tradicinę kapelą „Smetoniški bernai“, kompaktinė plokštelė.[15]

1994 m. rugpjūčio 8–10 d. Etnomuzikos instituto mokslininkai aplankė Lazdijus, Leipalingį, Seirijus, Veisiejus ir Noragėlius, į šių miestų ir miestelių kultūros namus buvo sukviesti ir suvežti netoliese gyvenantys muzikantai – tais metais dėl ekonominių sunkumų daugelyje Lietuvos rajonų buvo panaikinti vietiniai autobusų maršrutai, tad ekspedicijos dalyviai negalėjo aplankyti muzikantų jų gyvenamosiose vietose. Per tris dienas buvo apklausta ir įrašyta 19 muzikantų (4 val. 30 min. įrašo).[16] Šioje, kaip ir kitose instrumentologinėse ekspedicijose, duomenys apie muzikantus ir muzikavimą, rinkti pagal iš anksto parengtas anketas, buvo rašomi į sąsiuvinius, o į garsajuostes įrašinėti tik atliekami kūriniai. Tuo metu ekspedicijose nesinaudota ir filmavimo kamera, nes ekspedicijų rengėjams ją įsigyti buvo dar per brangu. Dažniausiai muzikantai dar kartą būdavo sukviečiami į specialiai surengtą koncertą, kurį filmuodavo Lietuvos televizija, vėliau – Lietuvos liaudies kultūros centras. Didžioji dalis šios ekspedicijos garso įrašų saugoma Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Etnomuzikologijos skyriaus archyve. Iš viso šiame archyve sukaupta 28 Lazdijų krašto muzikantų pagriežti kūriniai, įrašyti 1961–1994, 2004 ir 2009 m.

2007–2008 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto atliekamų lauko tyrimų, kuriuos parėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, metu buvo apklausti, įrašyti, nufilmuoti ir nufotografuoti 29 muzikantai, dar keturių neradome namuose arba jie atsisakė bendrauti. Aplankyti Veisiejuose ir Veisiejų apylinkės Smarliūnų, Paliūnų, Sakniavos, Jakonių, Semoškų, Kalvelių, Kailinių, Laibagalių kaimuose, Leipalingyje ir greta esančiuose Leipalingio, Savanorių, Guobinių

kaimuose bei Kapčiamiestyje, Lazdijuose ir Seirijuose gyvenantys pateikėjai. Užrašyta žinių apie šio krašto muzikantus ir jų naudotus instrumentus, instrumentinį muzikavimą, vestuvių papročius, kaimo bendruomenės pasilinksminimus, įvairius gyvenimo nutikimus tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje, pokario ir sovietmečio metais bei nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje. Taip pat rinktos žinios apie praeityje garsius krašto muzikantus, kaupiami jų garso ir vaizdo įrašai bei nuotraukos. Muzikantai pagrojo apie 300 instrumentinių ir instrumentinių-vokalinių kūrinių, pasakojo prisiminimus, padainavo dainų, padeklamavo savos kūrybos eilėraščių.[17]

Dzūkų instrumentinio muzikavimo tradicijos ypatumai

Siekiant nuodugniau ištyrinėti šio krašto tradiciją, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspedicijų metu aplankyti liaudies muzikantai buvo suskirstyti į tris amžiaus grupes: senąją, viduriniąją ir jaunąją kartą. Senajai kartai priskirti pateikėjai, gimę iki 1935 m., viduriniajai – gimę 1936–1959 m., jaunajai – gimusieji po 1960 metų. Ypač daug duomenų surinkta apie senąją muzikantų kartą ir apie XX a. pirmosios pusės šio krašto instrumentinio muzikavimo tradiciją.

Jau iš minėtų šios tradicijos tyrinėtojų darbų matyti, kad XX a. pradžioje ir pirmojoje pusėje Dzūkijoje svarbiausias instrumentas buvo smuikas. Ekspedicijų duomenys patvirtino šį teiginį, net nustebino – smuikavimo tradicija čia buvo išties stipri ir iki šiol ji gyva žmonių atmintyje. Beveik visi senosios ir viduriniosios kartos pateikėjai prisimena, kad jų kaime buvo bent vienas, o dažniausiai ir keli smuikininkai. Pasak senosios kartos muzikanto Juozo Balčiaus, anksčiau buvo tik *smuika* ir ja ne visi mokėjo groti.[18] Dauguma kalbintų žmonių papasakojo apie XX a. 2–3 dešimtmečiais gimusius giminaičius, mokėjusius griežti smuiku. Kai kurių senosios, taip pat viduriniosios, šiek tiek mažiau – jaunosios kartos muzikantų tėvai taip pat buvo savame krašte gana garsūs smuikininkai. Didelį šio instrumento populiarumą liudija ir tai, kad vaikai, nesulaukę, kada galės griežti tikru smuiku, patys bandydavo jį įsigyti, pasigaminti. Vienas žymiausių Lazdijų muzikantų Albinas Bartnykas pasakojo, kad jo tėvas, Budiškių k. smuikininkas, neduodavo jam savo instrumento, tai pirmasis jo smuikelis buvo lentukė ir lankelis – prisirišdavo siūlus ir grodavo.[19] Kitas lazdijiškis, Vytautas Galvanauskas, vaikystėje triušius išmainė į smuiką ir už tai gavo nuo tėvo lupti.[20] Aldona, Juozas ir Pranas Petrauskai prisiminė savo tėvelio, garsaus visoje apylinkėje Paliūnų k. smuikininko Vinco

Smuikininkas Juozas Balčius. Vaivos Aglinskaitės nuotrauka, 2008.

Petrausko (1910–1999) pasakojimą. Jo tėvelis taip pat buvo smuikininkas. Mažiems vaikams ir jis neduodavo savo instrumento, todėl, kai sekmadienį išvažiuodavo į bažnyčią, Vincukas, būdamas 5–6 metukų, nuo pečiaus pasiimdavo smuiką ir mokydavosi groti. Vieną kartą jį tėvas užklupo besmuikuojantį, bet, kadangi jau visai neblogai griežė, nuo to karto leido sūnui imti jo instrumentą.[21] Griežti smuiku norėjo ir ne muzikantų šeimose augę vaikai bei paaugliai. Jie eidavo mokytis pas žinomą apylinkėje smuikininką (pavyzdžiui, J. Balčius mokėsi pas V. Petrauską) arba išmokdavo „patys per save“. Populiarūs buvo ir kiti styginiai instrumentai: cimbolai (*cimbalai*), basetlė (*dzidzulė*), mandolina. V. Galvanauskas cimbolais pradėjo skambinti būdamas dvylikos metų, o instrumentą jam padovanojo Būdviečio bažnyčios zakristijonas, geras cimbolininkas, kuris pamokė skambinti ir Vytautą. Beje, cimbolais ir mandolina mielai skambino ir mergaitės bei merginos. V. Galvanauskas paauglystėje grodavo šokiuose dvejais cimbolais kartu su zakristijono seserimi Ona ir pabrėžė, kad ji skambino geriau nei jis.[22]

Pateikėja Veronika Stravinskienė skambinti cimbolais išmoko pati, o kaip groti mandolina, parodė vyresnis brolis Kazimieras. Jis puikiai grojo smuiku, armonika, cimbolais.[23] Mokėjo cimbolais groti ir garsaus XX a. pirmosios pusės cimbolininko Balio Valentos, 1939 m. pakviesto į Lietuvių tautosakos archyvą įrašams, sesuo Veronika. Ji kartu su broliais skambindavo „vakaruškose“. Pasak B. Valentos sūnėno Albino Daugėlos, mama skambindavo cimbolais, dėdė Balys – mandolina, o dėdė Antanas griežDavo smuiku.[24] Veisiejų muzikantas Stasys Skrabulis (1915–2007), kurį aplankėme porą mėnesių prieš jo mirtį, skambinti cimbolais išmoko jau būdamas pusbernis. Jo pirmasis instrumentas buvo *maliūkas*, arba *lūpeškė*, – lūpinė armonikėlė, kuria groti išmoko piemenaudamas.[25] Pūsdamas lūpinę armonikėlę, muzikanto karjerą pradėjo ir leipalingiškis Stasys Guzauskas.[26] Beje, šie du muzikantai buvo vieninteliai iš mūsų aplankytų senosios kartos muzikantų, nemokėję griežti smuiku! S. Guzauskas dar gerokai prieš karą buvo nusipirkęs ir vokišką armoniką. Kai kurie garsesni muzikantai turėjo vokišką arba austrišką armoniką, tačiau prieškaryje armonikos buvo gana brangios ir ne visi galėjo įsigyti.[27] Taigi galima manyti, kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, o gal ir anksčiau, armonika Dzūkijos kaime jau buvo gana populiari.

Daugiausia mūsų aplankytų muzikantų – viduriniosios kartos. Juos galima pavadinti armonikininkų karta. Jie visi mokėjo groti armonika, o daugelis – dar ir akordeonu. Įdomu, kad armonika mokėjo (moka) groti ir beveik visi senosios – smuikininkų kartos atstovai. Pasak A. Bartnyko, „kai pasirodė armonikos, tai smuiko nebereikėjo“.[28] Maždaug pusė viduriniosios kartos atstovų augę muzikantų, žymių savam krašte smuikininkų, šeimose, tačiau dauguma iš jų šios tradicijos jau neperėmė.[29] Paklausę, kodėl nenorėjo išmokti griežti smuiku, dažniausiai išgirsdavom atsakymą: „Nebuvo patraukimo“. Nepaisant to, dažniausiai šeimose beveik visi broliai, rečiau – seserys, muzikavo. Antai iš penkių V. Petrausko vaikų visi trys broliai ir viena sesuo – savamoksliai muzikantai, Veisiejų armonikininko Algirdo Dapkūno du broliai taip pat muzikantai ir t.t. Armonika vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje mokėjo groti ir moterys.[30] Kaip minėta, beveik visi muzikantai grodavo dar ir akordeonu, kai kurie – gitara. Pranas Petrauskas, grodamas armonika ar akordeonu, melodijas vinguriavo švilpaudamas su „filma“. Dauguma muzikantų vaikystėje, ankstyvoje jaunystėje pavieniui arba susibūrę į kompanijas grodavo šokiuose, besimokydami mokykloje ar technikume dalyvavo saviveiklos kolektyvuose, dirbdami kolūkyje grodavo vestuvėse. Septintajame–aštuntajame dešimtmečiais su kapelomis koncertavo apylinkėje, rajoninėse dainų šventėse, o kai kurie ir respublikinėse dainų šventėse.

Poetas ir muzikantas Vytautas Galvanauskas. Igno Žičkaus nuotrauka, 2008.

Pabendravome su keturiais jaunosios kartos savamoksliais muzikantais, surinkome žinių dar apie tris. Skirtingai nei dvi pirmosios grupės, jaunosios kartos muzikantai su mumis bendravo labai nenoriai, buvo sunku prisišnekinti, kad pagrotų. Vienas veisiejiškis visiškai atsisakė ne tik groti, bet ir bendrauti. Dauguma jų – liaudies muzikantų vaikai. Populiariausi instrumentai – akordeonas, vargonėliai, gitara. A. Bartnyko sūnus Rolandas, baigęs vaikų muzikos mokykloje akordeono specialybę, kartu su tėvu kapeloje groja basetle. Kiti šiuo metu saviveikliniuose kolektyvuose

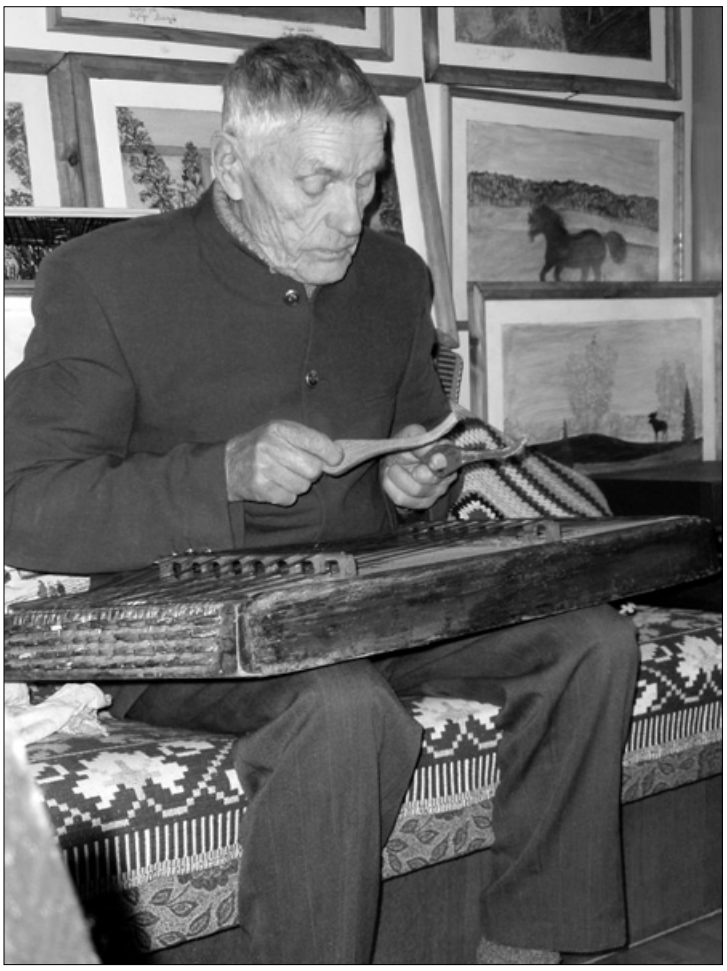
nedalyvauja, dažniausiai su draugais susiburia į įvairius ansamblius ar grupes. Geresnieji, dažniausiai dviese, uždarbiauja grodami vestuvėse, jubiliejuose.

Muzikantas dzūkų vestuvėse

XX a. visoje Lietuvoje viena svarbiausių tradicinio muzikanto funkcijų buvo groti vestuvėse. Vestuvių, kuriose grota, skaičius iš dalies gali atspindėti muzikanto gebėjimus. Į vestuves stengtasi kviesti tik gerus muzikantus, todėl grojimas vestuvėse buvo laikomas kur kas garbingesniu nei „vakaruškose“ ar kituose suėjimuose.[31] Ekspedicijų metu visi muzikantai buvo apklausiami, keleriose vestuvėse grojo, kokia buvo ansamblio sudėtis, muzikantų atlygis ir pan.

Senosiose vestuvėse kiekvienas pulkas – tiek jaunojo, tiek jaunosios – turėjo savo muzikantą, ir dažniausiai tai būdavo smuikininkas. Pasak Vinco Mickevičiaus Krėvės, aprašiusio XX amžiaus pradžios dzūkų vestuves, tiek jaunosios, tiek jaunojo *broliai* (pabroliai) stengėsi pasamdyti kuo geresnį muzikantą, nes tam pulkui, kurio muzikantas geriau grieš, bus didesnė garbė. Muzikantas buvo labai gerbiamas, neretai jį prašydavo pabūti dar ir pabroliu. Jis turėjo paskirtą vietą prie stalo (neretai – prie pulko), vestuvininkų ir kraičio vežime, privalėjo atlikti visas jam priklausančias apeigines funkcijas ir griežti pasilinksminimo šokiams. Jaunųjų pulkams susitikus, susidarydavo dviejų (kartais – trijų) smuikininkų ansamblis.[32]

Panašiai apie muzikanto vaidmenį vestuvėse pasakojo senosios ir viduriniosios kartos pateikėjai. Pasak jų, prieškaryje vestuvėse dažnai griežda vienas arba du smuikininkai. Kiekvienas vestuvių pulkas turėdavo savo muzikantą, dažniausiai smuikininką, rečiau – cimbolininką arba armonikininką. Kai susitikdavo po „šliūbo“, muzikantai pagrodavo dviese, bet jaunosios pulko muzikantas į jaunikio namus nebevažiuodavo. V. Petrausko sūnūs pasakojo, kad jei sutapdavo dvejos vestuvės, į vienas senelis eidavo griežti pats vienas, o į kitas leisdavo savo du sūnus, vyresnysis Antanas griežda pirmu smuiku, o aštuoneriais metais jaunesnis Vincas jam pritardavo. Savo tėvui pritardavo ir A. Bartnykas. Jei šeimoje buvo daugiau vaikų, tai ir „dzidzulę“ pasiimdavo. Beje, basetlė, arba „dzidzulė“, buvo smuikininko V. Petrausko sūnų pirmasis instrumentas, kuriuo jie pradėjo viešai muzikuoti.[33] Į vestuves taip pat mielai kviesdavo cimbolininkus. Balio Buračo duomenimis, B. Valenta nuo 1932 m. vertėsi cimbolininko amatu, skambindamas vestuvėse, vakaronėse ir kituose pasilinksminimuose.[34] Pasak J. Balčiaus, vestuvėse dažniausiai grodavo dviese – smuikas ir cimbolai, kartais

Muzikantas, poetas ir dailininkas Stasys Skrabulis. Mindaugo Karčemarsko nuotrauka, 2007.

– du smuikai ir cimbolai.[35] Senosios kartos muzikantai vestuvėse dažniausiai pradėdavo groti dar būdami vaikai arba paaugliai. Pavyzdžiui, S. Guzauskas vestuvėse armonika pradėjo groti nuo keturiolikos metų, iš viso grojo 35 vestuvėse, J. Balčius – nuo šešiolikos ir grojo jau 79 vestuvėse. Jo buvęs kompanionas smuikininkas Vincas Petrauskas pirmosiose vestuvėse grojo aštuonerių. Kad toks „didelis“ muzikantas geriau matytųsi, jis buvo pastatytas ant kėdės. Pasak jo sūnų, tėvelis „atgrojo“ šimtus vestuvių.[36] Kiek kartų per savo gyvenimą teko groti vestuvėse, niekaip negalėjo prisiminti iki šiol muzikuojantis A. Bartnykas. Vienas pats pirmąsias vestuves pas kaimyną „atgrojo“ trylikos metų. „Pagrajinau ligi dvylikos, pavargau ir parėjau namo miegoti, o vestuvė tai juk tęsiasi...“ – prisiminė muzikantas.[37]

Prieškaryje vestuvėse griežiantys muzikantai uždirbdavo tiek, kiek susirinkdavo grodami maršą ir „labarytį“. Su šeimininkais niekada nebuvo tariamasi dėl atlygio, muzikantams mokėdavo tik svečiai. Ši tradicija Dzūkijoje išsilaikė gana ilgai. Pasak vestuvių muzikanto

kapčiamiestiečio Jurgio Valentos, dar prieš ketverius penkerius metus šeimininkai prašydavo muzikantų groti „labarytį“, o dabar jau tokios mados nebėra. Iš anksto suderėjus, visą sumą sumoka šeimininkai.[38]

Sunkiais pokario metais taip pat buvo keliamos vestuvės, tik gerokai kuklesnės nei prieškaryje. Paklausus, ar buvo kviečiamas muzikantas, Pranas Petrauskas nesvarstydamas atsakė, kad, žinoma, būdavo, – juk „be muzikos – tai kuilio šermenys, ne vestuvė“, ir pridūrė, kad tėvukas visiems pagrieždavo – ir partizanams, ir stribams, jam buvo svarbu grojimas, o ne politika.[39] Dauguma viduriniosios kartos muzikantų vestuvėse aktyviai grojo šeštuoju–aštuntuoju dešimtmečiais. Groti dažniausiai eidavo trys keturi muzikantai. Šios kapelijos būdavo įvairių sudėčių, viena populiaresnių – smuikas, armonika, akordeonas ir kojinis būgnas. Mažesnes vestuves ir vienas su armonika arba akordeonu išgrodavo. Paklausus apie atlygį, dauguma atsakė, kad „niekada nesiderėjo iš anksto, kiek užsigrosi, tiek užteks“. Pasak P. Petrausko, trise – tėvukas, jis ir brolis – per trijų dienų vestuves paprastai „užgrodavo“ po 600–700 rublių. Vienas grodamas uždirbdavo 300–350 rublių. Paklaustas apie repertuarą, jis atsakė: „Kai aš grodavau, jau jaunimas liaudiškų (t.y., tikrų dzūkiškų) nebežinojo“.[40] Į bendralietuvišką liaudišką repertuarą sparčiai veržėsi estradinė muzika. Svečiams nebeužteko tradicinių kūrinių, o „labarytis“ po truputį pradėjo virsti į pageidavimų koncertą. Liaudies muzikantai, nenorėdami atsilikti nuo laikmečio madų, į magnetofono juosteles įsirašydavo per radiją transliuojamus lietuviškos estrados koncertus, paskui išsišifruodavo dainų tekstus ir „iš klausos“ stengdavosi atkurti melodijas, repetuodavo.[41] Nuo 1977 m. Veisiejuose gyvenantis žemaitis Jonas Chodzkevičius, grojęs bent 200 vestuvių, pasakojo, kad svečiai prašydavo įvairių dainų, kurių jie nemokėjo, tai jis pasidarė ruletę ir susirašė tas dainas į knygą. Per „labarytį“ svečiai mesdavo ruletę, ir kuri daina iškrisdavo, tą ir padainuodavo.[42] Dauguma vyresniosios kartos muzikantų nustojo groti vestuvėse dar tarybiniais laikais arba pirmaisiais nepriklausomybės metais. Ne dėl amžiaus, o pasikeitus vestuvių repertuarui bei muzikos atlikimo madoms. Pasak A. Bartnyko, „iš pradžių per labarytį nieko nereikėjo, groji polkutę, ir užtenka, o dabar koncerto reikia“.[43] Prieš keletą metų vestuvėse nustojęs groti Lazdijuose gyvenantis Romas Mazėtis pridūrė, kad „dabar jaunimas nori estradinių, jiems svarbu triukšmas“.[44]

Ekspedicijoje teko susipažinti ir pabendrauti su trijų šiuolaikinių vestuvinių ansamblių dalyviais. Iš jų

Smuikininkas Vincas Petrauskas su sūnumis. Apie 1961 metus.

sužinojome, kad šiuo metu „liaudiški“ vestuvių ansambliai, pasivadinę linksmais pavadinimais (pavyzdžiui, „Rojaus obuoliukai“, „Ir savoms, ir svecimoms“), Dzūkijoje dar gana populiarūs. Juos paprastai sudaro du muzikantai, grojantys akordeonais, vargonėliais ir kitais instrumentais, gebantys padainuoti pageidaujamą dainą ir išmanantys vestuvių apeigas. Visų trijų ansamblių nariai sakė, kad vasaros sezono metu – nuo gegužės iki spalio mėnesio – visi savaitgaliai dažniausiai būna užsakyti. Šadžiūnų kaimo smuikininko Boleslovo Grušausko sūnus Jonas vestuvėse pradėjo groti dar prieš kariuomenę, būdamas septyniolikos. Pasak muzikanto, jis jau grojęs apie 500 vestuvių. Pats jokių muzikos mokslų nebaigęs, šiuo metu vestuvėse groja su Lazdijuose muzikos mokytoju dirbančiu porininku. Jų repertuare daugiausia estradinė muzika: pagyvenę pageidauja senesnių dainų, o jaunimas – „žvaigždžių“ repertuaro.[45] Daugiau apie šiuolaikines dzūkiškų vestuvių apeigas sužinojome iš Kapčiamiesčio muzikanto Jurgio Valentos. Kartu su sūnumi Edgaru jis jau beveik dešimt metų groja vestuvėse. Abu muzikantai yra savamoksliai, Jurgio sūnus groja vargonėliais ir dainuoja, o jis – armonika ir atlieka vedėjo vaidmenį. Pasak J. Valentos, jie surengia tikras „tradicines“ dzūkiškas vestuves, kuriose atliekamas ir jaunųjų išlydėjimo į bažnyčią, ir sutiktuvių, svečių pasitikimo, keltuvių, piršlio korimo apeigos, įvairių žaidimų.[46] Pavarčius didžiulį repertuaro sąsiuvinį, paaiškėjo, kad ten surašytos įvairiausios dainos, daugiausia estradinės, parinktos tam tikram apeiginiam momentui.

Juozas, Antanas ir Pranas Petrauskai. Vaivos Aglinskaitės nuotrauka, 2008.

Iš gyvenimo istorijų

Ekspedicijų metu fiksuoti ir pateikėjų gyvenimo pasakojimai, tiksliau – įsimintiniausi jo momentai. Natūralu, kad daugiausia įvairių išgyvenimų, likimo vingių ir sukrėtimų patyrė senosios kartos muzikantai. Jie gyveno ekonominių ir politinių perversmų laikotarpiu: Antrasis pasaulinis karas, pokario laikai, trėmimai, kolektyvizacija, sovietmečio represijos ir t.t. Muzikantai mielai dalijosi savo prisiminimais, pasakojo į atmintį įstrigusius dramatiškus ir komiškus nutikimus. Šiame krašte ypač daug įvairiausių pasakojimų apie partizanus, ekspedicijos metu užrašyta nemažai partizanų dainų.

Ypač sukrečianti vyriausio mūsų aplankyto muzikanto, poeto ir dailininko 92-ejų metų veisiejiškio Stasio Skrabulio, gyvenimo istorija. Jis iki pat mirties koncertavo su pagyvenusių žmonių klubu „Ančios bangos“, tapė paveikslus, kūrė eilėraščius, palinkėjimus, sveikinimus. 16 metų tarnavo pas ūkininkus – mirus mamai, tėvas parsivedė pamotę, o jį išsiuntė dibti ponams. Karo metais, kaip Šaulių sąjungos narys, buvo nuteistas ir 1945 m. išvežtas į Vorkutos lagerį, 10 metų dirbo šachtose. Pakomentavus, kad, matyt, buvo labai stiprus, nes išgyveno, atsakė, kad būdamas 30-ies metų tesvėrė 27 kg, kiekvieną dieną šachtose mirdavo po 20–30 vyrų. Atsidusęs muzikantas pridūrė, kad sunkiausia buvo grįžus į Lietuvą: „Būt svetimam tarp savų labai yra sunku“. S. Skrabulis penkerius metus išgyveno be jokių teisių, neturėjo paso, negalėjo prisiregistruoti gimtojoje apylinkėje bei gauti darbo.[47] Gausu įvairiausių nutikimų ir bene žymiausio šių dienų senosios kartos Lazdijų muzikanto, tradicinės kapelos „Dziedukai“ dalyvio Albino Bartnyko biografijoje. 1944 m. į Lietuvą grįžus rusams, jis buvo jau 18 metų, tai, pasak muzikanto, „kai tik kokios šventės: Kalėdos ar Velykos, vis mane in karuomenį ima. Sako: ar nori tarnaut? Sakau: ne. Ir paleido, sako, šitas vis tiek pabėgs“.[48] Pats Bartnykas iki šiol neatsistebi, kaip jam taip sėkmingai pavyko išvengti

fronto. Pateikėja Veronika Stravinskienė papasakojo, kad jos vyresnįjį brolį, Semoškų kaimo muzikantą Albiną Skrabulį, tėvas slėpdavo šiaudų kūlyje, kad nepaimtų į kariuomenę. Gavęs sūnui paskyrimą mokytojauti, rusų kareivių akivaizdoje tėvas išdidžiai pašaukė Albiną, kad lįstų laukan ir ruoštųsi važiuoti į Kapčiamiestį.[49] Muzikantas ir poetas Vytautas Galvanauskas, dar būdamas labai jaunas, kūrė partizanams eilėraščius. Ateidavo ryšininkė, persirašydavo savo raštu ir nešdavo jo eilėraščius į mišką. Dėl šių eilėraščių, kurių daugelis virto partizanų dainomis, aštuoniolikmetį poetą persekiojo saugumas: „Po to buvau uždarytas Rudaminoj, kai paleido, reikėjo bėgt ir nuvažiavau Kaunan“. Kol gyveno Kaune, tėvas, radęs slaptavietę, sunaikino visus jo eilėraščius. Sulaukęs dvidešimties jau ir pats liaudies dainius buvo susiruošęs eiti partizanauti. Ir slapyvardę turėjo – Berželis, bet nespėjo. „Kaip dabar prisimenu, partizanų vadas Žilvitis man glosto galvą...“ – prisiminė V. Galvanauskas.[50] Linksmo būdo muzikantas susigraudino pasakodamas, kaip apie 1946 m. Šeštokų geležinkelio stotyje pasislėpęs krūmuose matė į Sibirą vežamus žmones. Giliai širdyje šešiolikmečiui įstrigęs žmonių verksmas ir pasigirstantys giesmės „Marija, Marija“ posmeliai, pertraukiami plieninio sąstato jungimo triukšmo, išsiliejo į jausmingus posmus. 2007 m. Lazdijuose V. Galvanauskas išleido jau antrą pataisytą ir papildytą savo poezijos knygos „Tos pačios akys juokiasi ir verkia“ leidimą.[51]

Karo ir pokario metu nukentėjo ne tik muzikantai, bet ir jų instrumentai. Bijodami fronto, artėjančios sovietinės kariuomenės, muzikantai bandydavo slėpti jiems brangius instrumentus, kad užėję rusai nesugalvotų pasiimti. Deja, ne visuomet jiems tai pavykdavo. V. Stravinskienė papasakojo, kad du jos broliai smuikininkai, artėjant frontui, savo instrumentus paslėpė prie namų augančiuose alyvų krūmuose. Rusų kareiviai juos surado ir sudaužė.[52] Petrauskų „dzidzulą“ pasiėmė kolūkio kultūros namai ir negrąžino. S. Skrabulis, grįžęs iš Vorkutos lagerio, savo cimbolus po daugelio metų rado sugadintus mokyklos palėpėje ir t.t.

Dzūkijos muzikantai, kaip ir kiti Lietuvos žmonės, nukentėjo ir nuo sovietinių represijų. Cimbolininkas Balys Valenta ir jo šeimos nariai buvo ištremti į Sibirą. Grįžęs iš Sibiro Balys apsigyveno Kaune. Pasak jo sūnėno A. Daugėlos, muzikantas ir Kaune nenurimo, pasiėmęs akordeoną eidavo į Žaliakalnį groti šokiams.[53] Sovietiniais metais būta ir kitokių nemalonių nutikimų. Už tai, kad susituokė bažnyčioje, A. Bartnykas buvo išmestas iš darbo. Tuomet muzikantas ėmėsi vargonininko amato, ir vėl buvo įskųstas. Už šį „nusižengimą“ rajono valdžia norėjo konfiskuoti jo naujai pasistatytą namą. Muzikantui pavyko išsisukti, namo neatėmė, bet vargoninkauti bažnyčioje daugiau nebegalėjo.[54]

Lazdijų muzikantai Romas Mazėtis ir Albinas Bartnykas. Vaivos Aglinskaitės nuotrauka, 2008.

Šeštajame–septintajame dešimtmetyje šiame krašte, miesteliuose ir kaimuose, labai trūko kultūros specialistų, muzikos mokytojų, todėl gabūs liaudies muzikantai buvo kviečiami dirbti į Kultūros namus, dėstyti muziką mokyklose. Tam, kad galėtų dirbti šioje srityje, jie privalėjo baigti tuometinius chorvedžių kursus. Lazdijiškiai A. Bartnykas, V. Galvanauskas ir jo brolis Juozas Galvanauskas, R. Mazėtis baigė trijų mėnesių chorvedžių kursus Vilniuje, o pastarieji trys – dar ir vienerių metų kursus tuometiniame Kapsuke (Marijampolėje). A. Bartnykas net 39 metus išdirbo Lazdijų kultūros namuose, akordeonu grodavo ir akompa-

nuodavo vienu metu net keturiems kolektyvams, 14 metų grojo Lazdijų metrikacijos biure (*zakse*), griežė Kultūros namų kaimo kapeloje. V. Galvanauskas dirbo muzikos ir fizikos mokytoju, vadovavo vaikų chorui, mergaičių ansambliui, buvo subūręs skudutininkų ansamblį ir, žinoma, pats grojo įvairiose kapelose, net pučiamųjų orkestre.

Viduriniosios ir jaunosios kartos muzikantų gyvenimo istorijos – ne tokios spalvingos. Jie mielai prisimindavo senus laikus, pasakojo apie savo tėvus, senelius, bet labai nenoriai kalbėjo (arba visai nekalbėjo) apie savo pačių išgyvenimus. Apibendrinant užrašytus duomenis, galima išskirti tris pagrindinius jų gyvenimo periodus: iki kariuomenės, po kariuomenės iki vestuvių ir po vestuvių. Visi aplankyti muzikantai pradėjo groti vaikystėje arba paauglystėje ir pirmosiose vestuvėse pagrodavo dažniausiai dar prieš kariuomenę. Dauguma muzikantų ir sovietinėje armijoje muzikuodavo. Jei kartu tarnaudavo daugiau lietuvių, susiburdavo į ansamblius, koncertuodavo, išmokdavo groti naujais instrumentais (pavyzdžiui, bajanu), grodavo pučiamųjų orkestruose. Aktyviausias muzikavimo periodas – po kariuomenės. Dažniausiai susibūrę su draugais į ansambliukus, liaudies muzikantai grodavo šokiuose, vestuvėse, vakarėliuose. Po vestuvių dalis muzikantų atsisakė aktyvaus muzikinio gyvenimo, o kiti, kuriems iš muzikos pavykdavo prisidurti prie varganų atlyginimų, ir toliau tęsė muzikinę karjerą.

Baigiamosios išvados

Apibendrinus Veisiejų – Lazdijų krašto instrumentinės tradicijos lauko tyrimus, paaiškėjo, kad smuikavimo tradicija Dzūkijoje išliko visą XX a. ir paliko labai ryškų pėdsaką pateikėjų atmintyje. Ekspedicijų metu buvo surinkta labai daug duomenų apie XX a. pirmosios pusės ir vidurio dzūkų smuikavimą, buvo įrašyti keturi iki šiol muzikuojantys pateikėjai. XX a. pirmojoje pusėje ir viduryje labai buvo mėgstami ir cimbolai, kiek mažiau – basetlė, mandolina. Šios išvados patvirtino jau anksčiau apie šį regioną rašiusių autorių mintis.

Iš naujausių tyrimų matyti, kad armonikos tipo instrumentais pietų Dzūkijoje buvo grojama jau prieškariu – XX a. 3–4 dešimtmečiais. Tačiau tuo metu austriškos ir vokiškos armonikos buvo labai brangios, tad jas galėjo įsigyti tik geresni arba turtingesni muzikantai. Po karo šiame regione, kaip ir visoje Lietuvoje, labai greitai įsitvirtino rusiška armonika, vėliau – akordeonas. Svarbu ir tai, kad prieškariu ir XX a. antrojoje pusėje Dzūkijoje „vakaruškose“ ar savo malonumui namuose įvairiais instrumentais grojo ir moterys, nors griežti į vestuves dažniausiai eidavo tik vyrai ir berniukai.

Muzikanto vaidmuo vestuvėse, kaip ir jų apeigos, Dzūkijoje kito lėčiau nei kituose regionuose. Senųjų dzūkiškų vestuvių tradicijos išsilaikė maždaug iki XX a. vidurio. Dar ir XX a. 7–8 dešimtmečiais vestuvės vykdavo dviejose pusėse (pas nuotaką ir jaunikį). Kiekvienas pulkas turėdavo savo muzikantą arba nedidelę kapelą. Iki pat XXI a. pradžios muzikantai dar grojo „labarytį“. XX a. antrojoje pusėje, išpopuliarėjus per radiją skambančioms dainoms, iš muzikantų pradėta reikalauti populiarių estradinių dainų. Akustinius instrumentus imta keisti elektriniais. XX a. pabaigoje –XXI a. pradžioje aktyviai kūrėsi vestuvių ansambliai, kuriuos paprastai sudaro du savamoksliai arba šiek tiek muzikos mokslų ragavę muzikantai.

Natūralu, kad daugiausia įvairių išgyvenimų patyrė senosios kartos pateikėjai. Apibendrinant įvairių muzikantų kartų, ypač viduriniosios ir jaunosios, gyvenimo pasakojimus, galima išskirti tris pagrindinius jų muzikavimo periodus: iki kariuomenės, po kariuomenės, iki vedybų ir po vedybų. Paprastai aktyviausiai buvo muzikuojama grįžus iš tarnybos sovietinėje kariuomenėje iki vedybų.

Naujausi Veisiejų – Lazdijų krašto instrumentinio muzikavimo tyrimai atspindi didžiojoje Dzūkijos dalyje (išskyrus XX a. pirmojoje pusėje lenkų okupuotą rytinę dalį – Vilniaus kraštą) vykusius šios tradicijos kaitos procesus. Nepaisant per šimtmetį įvykusių pokyčių, instrumentinio muzikavimo tradicija, nors ir gerokai sumenkusi, Dzūkijos kaimuose gyvuoja iki šiol.

NUORODOS:

1. BALTRĖNIENĖ, M., APANAVIČIUS, R. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. Vilnius: Mintis, 1991.
2. APANAVIČIUS, R. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose. Iš: *Lietuvių liaudies papročiai*. Sud. J. Kudirka. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991, p. 206–233.
3. ŽARSKIENĖ, R. Regioniniai lietuvių etninės instrumentinės muzikos savitumai. XX a. pirmosios pusės tyrimai. Iš: *Lietuvos etnologija,* 2007, nr. 7 (16), p. 103–123.
4. MOTUZAS, A. Kerdžiaus trubà. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose. Iš: *Liaudies kūryba,* t. III. Vilnius, 1992, p. 57–64.
5. BAIKA, A. *Kaimo armonikos*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 22–26.
6. KIRDA, A. Lietuvių trimitai: gamyba, paplitimas, pavadimai. Iš: *Liaudies kūryba*, t. IV. Vilnius, 1996, p. 115–129.
7. KIRDIENĖ, G. Dzūkų vestuvių smuikavimo tradicijos. Iš: *Liaudies kultūra*, 1997, nr. 2, p. 15–21.
8. KIRDIENĖ, G. *Smuikas ir smuikavimas lietuvių etninėje kultūroje*. Vilnius: Kronta, 2000.
9. KARČEMARSKAS, M. Cimbolai ir muzikavimo jais tradicija Lietuvoje. Iš: *Lietuvos muzikologija,* t. 8, 2007, p. 142–163.
10. PALUBINSKIENĖ, V. Dzūkų instrumentinis muzikavimas XX amžiuje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1998, nr. 4, p. 35–40.
11. Апанавичюс, Р. Литовское этническое инструментальное музыцирование в XX веке: смена традиций. Iš: *Tradicija ir dabartis*, IV. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2009, p. 47–63.

12. *Dzūkijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai.* Parengė A. Nakienė ir R. Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
13. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: Dzūkijos muzikantai*. Sudarė A. Lunys. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999 (*garsajuostė*).
14. *Lietuvių tradicinė muzika. Smuikas*. Sudarė E. Vyčinas. Vilnius: Tautos namų santara, 1998 (*kompaktinė plokštelė*).
15. *Smetoniški bernai. „Man patinka visos gėlės“*. Sudarė A. Kirda. Vilnius: Juosta records, 2001 (kompaktinė plokštelė).
16. PALUBINSKIENĖ, V. Op. cit.
17. 2007–2008 m. ekspedicijų medžiaga saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
18. Duomenys užrašyti iš Juozo Balčiaus, g. 1925 m. Smarliūnų k., Veisiejų vls., Seinų aps.
19. Duomenys užrašyti iš Albino Bartnyko, g. 1926 m. Budiškių k., Lazdijų vls., Seinų aps.
20. Duomenys užrašyti iš Vytauto Galvanausko, g. 1930 m. Strupmagalvės k., augusio Būdviečio mstl., Rudaminos vls., Seinų aps.
21. Duomenys užrašyti iš Aldonos Ridziauskienės (Petrauskaitės), g. 1937 m., Juozo Petrausko, g. 1942 m., ir Prano Petrausko, g. 1946 m. Paliūnų k., Veisiejų vls., Seinų aps.
22. Duomenys užrašyti iš V. Galvanausko.
23. Duomenys užrašyti iš Veronikos Stravinskienės (Skrabulytės), g. 1930, iš Semoškų k., Veisiejų vls., Seinų aps.
24. Duomenys užrašyti iš Albino Daugėlos, g. 1953 m. Laibagalių k., Veisiejų sen., Lazdijų r.
25. KLIMAVIČIŪTĖ, L. Stasys Skrabulis. Iš: *Dainava: dzūkų kultūros žurnalas*, 2007, nr. 1(13), p. 23–27.
26. Duomenys užrašyti iš Stasios Guzausko, g. 1922 m. Savanorių k., Leipalingio vls., Seinų aps.
27. BAIKA, A. Op. cit., p. 25.
28. Duomenys užrašyti iš A. Bartnyko.
29. Iš surinktų duomenų žinomi tik du atvejai. Smuiku mokėjo groti vyrenysis Vinco Petrausko sūnus Juozas, g. 1942 m. Iki šiol šauniai smuikuoja lazdijiškis Romas Mazėtis, g. 1950 m.
30. Pas visas tris pateikėjas ėjome tik kaip pas garsių apylinkėje muzikantų dukteris ar seseris, ir apie tai, kad jos moka groti, sužinojome tik ilgokai pabendravę. Tai minėtoji Semoškų k. muzikantų sesuo V. Stravinskienė (Skrabulytė), žymaus Guobinių k. smuikininko Kastanto Lukoševičiaus duktė Nijolė Krupavičienė (Lukoševičiūtė), g. 1943 m. Guobinių k., Leipalingio vls., Seirijų aps., ir Birutė Dambrauskienė (Baublytė), g. 1959 m. Krasnojarsko krašte, gyv. Kapčiamiestyje. Jos tėvukas Algirdas Baublys grojo armonika ir lūpine armonikėle.
31. ŽARSKIENĖ, R. Lietuvių etninės muzikos atlikėjas: įvaizdis ir tradicija. *Tautosakos darbai*, t. XXX, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 112–121; KIRDIENĖ, G. Op. cit.
32. KRĖVĖ-MICKEVIČIUS, V. Dzūkų vestuvės. Iš: *Mūsų tautosaka* II: Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos Komisijos leidinys, 1930, p. 17–34.
33. Duomenys užrašyti iš J. Petrausko.
34. Buračo Balio kelionėse po Lietuvą padarytų fotonuotraukų negatyvų registracinė knyga (BBN), t. 3, nr. 3760.
35. Duomenys užrašyti iš J. Balčiaus.
36. Duomenys užrašyti iš J. ir P. Petrauskų.
37. Duomenys užrašyti iš A. Bartnyko.
38. Duomenys užrašyti iš Jurgio Valentos, g. 1952 m. Kapčiamiestyje, Lazdijų r.
39. Duomenys užrašyti iš P. Petrausko.
40. Duomenys užrašyti iš P. Petrausko.
41. Duomenys užrašyti iš P. Petrausko.
42. Duomenys užrašyti iš Jono Chodzkevičiaus, g. 1935 m. Palendrės k., Žemaičių Naumiesčio vls., Šilutės aps.
43. Duomenys užrašyti iš A. Bartnyko.
44. Duomenys užrašyti iš Romo Mazėčio, g. 1950 m. Vainiūnų k., Seirijų apyl., Lazdijų r.
45. Duomenys užrašyti iš Jono Grušausko, g. 1962 m. Šadžiūnų k., Veisiejų apyl., Lazdijų r.
46. Duomenys užrašyti iš J. Valentos.
47. Duomenys užrašyti iš Stasio Skrabulio, g. 1915 m. Semoškų k., Veisiejų vls., Seinų aps.
48. Duomenys užrašyti iš A. Bartnyko.
49. Duomenys užrašyti iš V. Stravinskienės (Skrabulytės).
50. Duomenys užrašyti iš V. Galvanausko.
51. GALVANAUSKAS, V. *Tos pačios akys juokiasi ir verkia*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Lazdijai, 2007.
52. Duomenys užrašyti iš V. Stravinskienės (Skrabulytės).
53. Duomenys užrašyti iš A. Daugėlos.
54. Duomenys užrašyti iš A. Bartnyko.

Straipsnis parengtas vykdant VMSF finansuojamą projektą „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Dzūkija“.

Instrumental Music Making in Dzūkija: Research in Veisiejai-Lazdijai Region

Rūta ŽARSKIENĖ

The paper presents the latest research data on instrumental music making in Dzūkija (South East Lithuania). In 2007–2008 field research held by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore 29 musicians and other presenters residing in the surroundings of Veisiejai, Leipalingis, Kapčiamiestis, Lazdijai and Seirijai were interviewed, recorded, filmed and photographed. Aiming for an exhaustive research of the local tradition, the musicians and the data related to them were divided into three groups: the old, the middle and the young generations. Those classified under the category of the old generation were those born before 1935; people born in 1936–1959 were considered the middle generation and people born after 1960s fell under the category of the young generation.

The research revealed that the fiddling tradition survived throughout all the 20th century. From the first half into mid 20th c. the fiddle was especially popular. Thus, the old generation can also be called the generation of fiddlers. That period also saw the popularity of cembalos and, to a lesser degree the basetlė and mandolin also became popular. After WWII, the Russian button accordion and later the accordion, thus, the middle generation can be called the generation of accordion players. Self taught musicians of the young generation most frequently play the accordion and can also play key instruments and the guitar, but the data on them is scarce. During the 20th century the musicians' role as well as the repertoire at Dzūkai weddings changed drastically. Small wedding bands of 2 to 3 people who, next to entertaining guests with their music led the wedding ceremony, are still popular. The paper concisely discusses life stories of the musicians of the old generation. They reveal that even during hard times, they were loyal to their vocation. Despite many changes that took place throughout the 20th century, music making tradition albeit diminished, is still alive in the villages of Dzūkija.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, el.p. ruta@llti.lt

Gauta 2009-12-20, įteikta spaudai 2010-02-12

Visagino veidas – ne vien IAE

Dalia SAVICKAITĖ

Visagino savivaldybės administracijos
Švietimo, kultūros ir sporto skyriaus vedėjo pavaduotoja kultūrai

Lietuvoje dabar labai plačiai diskutuojama apie atominės jėgainės uždarymą. Visagino savivaldybės istorija siejama tik su atominės ir jauniausio, šiemet sulaukusio 35-o gimtadienio, miesto atsiradimu. Susidaro įspūdis, kad tai tik industrinis objektas, bet juk už visko, kas sukuriama, yra žmogus. Žmogus, išgyvenęs sudėtingą istoriją, sugebėjęs per laiko bėgsmą pernešti žinią apie praeitį, apie savo išgyvenimus. Vieno ar kito regiono istorija neatsiranda „šiaip sau“, ne šiaip sau susiformuoja ir žmonių pasaulėžiūra, aplinkinių vertinimai. Per pastaruosius Lietuvai svarbius tūkstantmečio įvykius pastebėjau, kad ne tik visaginiečiai mažai žino apie Lietuvos etninius regionus, bet ir lietuviai prastai išmano sudėtingą šio Lietuvos paribio lemtį. Net Dainų šventės organizatoriai Lietuvos administracinį žemėlapį „patvarkė“ taip, kad Visagino savivaldybės teritorija atsirado Ignalinos rajone... Daug kalbame apie sudėtingą Rytų Lietuvos žmonių gyvenimą, o Visagino apylinkių tai lyg ir neliečia... Apylinkių gyventojai išgyvena naują grėsmę – dar kartą kinta ir tampa nebereikalingi tie įgūdžiai, kurie padėjo gyventi. Numatoma naujos atominės jėgainės ir saugyklos statyba kurs visai naują savivaldybės veidą, atsiras nauji kultūriniai iššūkiai, todėl pats laikas prisiminti šio krašto istoriją.

Visagino regionas išsidėstęs šiaurrytinėje Lietuvos dalyje. Pabrėžtina, kad Visagino regiono kaip tokio, savarankiško, kultūriškai ir politiškai integruoto, čia niekada nebuvo, todėl nėra daug informacijos apie tyrimus, vykdytus taip įvardytoje teritorijoje.

Vietiniai gyventojai labiau linkę šias vietas vadinti Dūkšto kraštu. Nekito šis požiūris ir vėliau, nes Dūkštas buvo labai susijęs su atominio komplekso statyba ir tolesniu jo funkcionavimu. 1969 m. išleista knyga „Gaidės

Paminklas Vytautui Didžiajam Kalviškių kaime, statytas 1930 m.

ir Rimšės apylinkės“ pristato savivaldybės teritorijoje vykdytos ekspedicijos medžiagą. V. Kardelis su studentais yra tyrinėjęs šio krašto tarmes, archeologinius tyrinėjimus čia vykdė A. Girininkas.

Kraštovaizdis. Visagino savivaldybės teritorijos žemės labai vaizdingos. Šios teritorijos, kaip ir viso rytinio Lietuvos pakraščio, reljefą formavo ledynai. Ledynas Lietuvą dengė tris ar keturis kartus. Ledynų storis siekė kelis šimtus metrų. Paskutinis apledėjimas reljefui turėjo daugiausia įtakos. Lietuvoje jis paprastai vadinamas Nemuno apledėjimu. Tai įvyko apytiksliai prieš 70 tūkstančių metų.

Ledynams nutolus, reljefo paviršius tebekito, nes atšilus tirpo po nuogulomis pasislėpę ledų luitai. Žemės paviršius staigiai dubo. Formavosi itin įvairus reljefas. Įdubose atsirado naujų ežerų. Dabar kraštovaizdį puošia pailgi ežerai, o terasose, padengtose įvairiagrūdžiu smėliu, užaugo pušynai.

Visagino savivaldybės teritorija šiandien įdomi dar ir tuo, kad aukščiausiomis keteromis pravingiuoja Nemuno ir Dauguvos upių takoskyra. Ateina ji nuo Švenčionių pro Ceikinius, nusitęsia Daugėliškio, vėliau Zarasų pusėn. Takoskyra – tai ne tik įvairus kraštovaizdis, bet ir natūralaus vandens, kurį atseikėja dosnus dangus, rezervuaras. Mažučiai upeliai jį išnešioja po miškus, laukus, lygumas. Takoskyra įtakoja ir augalijos pasiskirstymą, o tai – pamatas kitokiems verslams plėtotis. Takoskyra atliko ir kitas socialines korekcijas: kalvos skyrė tarmes, tradicijas.

Labai įdomi ir vertinga savo gamtinėmis ypatybėmis yra Visagino aukštapelkė. Iš ledynų suformuoti aukštumų vandenys tik nuteka, todėl čia gausu mažų upelių, o itin didelėmis upėmis teritorija pasigirti negali. Įdomu ir kita – netolimas Dysnų ežeras, kuris nuo Dringio nutolęs apie 15–20 km, yra jau Dauguvos baseine.

Svarbiausias gelmių turtas, kuris dabar tevartojamas iš dalies, yra požeminis vanduo. Palyginti negiliai yra mineralinio vandens. Netolimuose Vydžiuose (Baltarusija) nuo seno žinomi sieringi šaltiniai, kurių vandeniu buvo gydoma nuo reumato.

Iki 1939 m. dauguma Visagino apylinkių miškų buvo Lenkijos okupuotoje teritorijoje. Tais pat metais Vilniaus kraštą grąžinus Lietuvai, šie miškai buvo priskirti Zarasų urėdijai. Nuo 1947 m. girininkija priklausė Utenos miškų ūkiui. Nuo 1958 m. Visagino savivaldybės apylinkių miškuose ūkininkauja Ignalinos miškų urėdijos Dūkšto girininkijos miškininkai (anksčiau buvo ir Gaidės girininkija, vėliau – meistrija). Girininkija įsiterpusi tarp trijų didelių ežerų: rytuose Drūkšių (didžiausias Lietuvoje, 4500 ha), pietuose Dysnų (antras pagal dydį Lietuvoje, 2439 ha), vakaruose Luodžio (1320 ha).

Girininkijos miškų tvarkymo istorija siejama su Senojo Dūkšto dvaro gyvenimu (dvaras minimas nuo XVI a.). Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomas išlikęs unikalus Dūkšto dvaro miškų ir medžioklės planas. Manoma, kad miškuose sumedžiota žvėriena vaišinosi po Vilniaus universiteto skliautais prisiglaudusios filomanų draugijos įkūrėjas, poetas, geologas Tomas Zanas, jo bendražygis poetas Adomas Mickevičius. Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiai Sausašilio miške buvo nutiesę geležinkelį siauruką. Šiuo geležinkeliuku buvo gabenama mediena į Dūkšto geležinkelio stotį, vėliau – į Vokietiją. Siauruko pylimas lengvai pastebimas ir šiomis dienomis.

Priešistorė. Trumpai apibūdinant Visagino apylinkių priešistorę, galima pasakyti, kad pirmieji gyventojai čia pasirodė atsitraukus paskutiniam ledynui. Mezolito laikotarpiu čia gyveno Kundos ir mezolitinės Nemuno kultūros žmonės. Ankstyviausi neolito laikmečio gyventojai priklausė Narvos kultūrai, kuri egzistavo ir ankstyvajame bronzos amžiuje. Vėlyvajame bronzos amžiuje pasirodė brūkšniuotosios keramikos kultūros bendruomenės, kurios gyveno atviro tipo gyvenvietėse, statėsi piliakalnius. Šios kultūros gyvavo iki II–III a. po Kr. Bėgant laikui, šias bendruomenes pakeitė Rytų Lietuvos pilkapių kultūra (lietuvių gentys), kurios išliko iki pat istorinių laikų. Visagino apylinkės I tūkst. po Kr. buvo apgyvendintos lietuvių, vėliau sudariusių Nalšios bendruomenes. Į šiaurę nuo jų gyveno latgaliai, o į šiaurės vakarus – sėliai.

Visagino miesto ir apylinkių teritoriją suformavęs paskutinysis apledėjimas driekėsi nuo Maklenburgo (Vokietija) per visą šiaurinę ir šiaurės rytų Lenkiją, pietų, pietryčių ir rytų Lietuvą, pietryčių Latviją ir toliau šiaurės rytų kryptimi. Ties šia Europoje palikta regresuojančio ledyno juostos riba – marginalinio ledyno senslėniu – į Lietuvos teritoriją patraukė pirmieji gyventojai, įvardijami Hamburgo kultūros žmonėmis. Šie žmonės tundrinėje aplinkoje klajojo paskui šiaurės elnių bandas. Ankstyviausi duomenys apie Visagino apylinkėse gyvenusius žmones siekia VIII–VII tūkst. pr. Kr. laikotarpio ribą.

Mezolito laikotarpiu, pasikeitus gamtinei aplinkai, pakito sėslumo ir sezoniško stovyklavimo santykis. Atsirado gyvenvietės, į kurias sugrįžtama, ir laikinos stovyklavietės, kuriose žmonės apsistodavo rinkdami maistą, medžiodami. Apie šio laikotarpio gyvenseną pasakoja netoli Smalvykščio ežero esančiame Zavisiškių kaime, kaip tik laikomame senąja sezonine gyvenviete, aptikti pavieniai mezolitiniai Kundos kultūrai būdingi dirbiniai. Tai titnaginis skaldytinis, žinomas dar iš XIX a. archeologinių rinkinių, saugomas Vilniaus senienų muziejuje. Mokslininkai mano, kad Zavisiškių gyvenvietės žmonės titnago žaliavą gaudavo iš tolimų vietų. Tuomet žmonės mokėsi gyventi miškuose, formavosi individualaus ūkio samprata, plito individuali medžioklė ir žvejyba. Pradėjus gyventi sėsliai, atsirado ir savos teritorijos samprata: kaimyninės bendruomenės saugojo maisto išteklius. Gimstąs savininkiškumas, genčių tarpusavio

Kalviškių bendruomenės renginys prie patvarkyto paminklo Vytautui Didžiajam arba, liaudiškai sakant, prie Kalviškių kryžiaus. Prie jo – Visagino kultūros centro sutartinių giedotojų grupė „Krusnė“ (vadovė Sigutė Mudinienė). 2009.

vaidai trukdė judėti dideliais atstumais. Šio laikotarpio gyvenvietės aptinkamos prie didesnių vandens telkinių, kur galima buvo žvejoti, o aplinkui ir medžioti.

Religija reiškėsi ne antropomorfiškų stabų garbinimu, bet pačios gamtos objektų ir reiškinių įdvasinimu. Žmogus jautė savo priklausomybę nuo gamtos, todėl nebuvo griežtos ribos tarp žmogaus, gyvūnijos, augmenijos ir dangaus kūnų. Žmogus suvokė, kad jis yra susijęs su paslaptingai alsuojančia gyvybės jėga – nuo jos priklausė dangaus kūnų sukimasis, visi gyviai žemėje (tarp jų ir žmogus) bei jų gyvenimo ratas (gimimas, mirtis, atgimimas). Šventais buvo laikomi kai kurie medžiai, ugnis. Manyta, kad gyvybės jėga atsinaujina dėl dviejų polių sąveikos: dangiškasis Perkūnas skatino ir vaisino Žemės polių, motina Žemė, Žemyna gimdė visa ką gyva ir dėl to buvo šventa. Užtat ir religijoje juntami du pradai: vyriškasis nomadinis ir moteriškasis sėslusis. Vėliau, patriarchatui ir matriarchatui radus pusiausvyrą, Perkūno ir Žemynos kultas ypač išryškėjo. Tradicines apeigas atlikdavo seniūnas arba šeimos galva. Nesant išplėtotos žynių hierarchijos, nebuvo griežtos tikėjimų reglamentacijos. Apeigos vykdavo šventose, neliečiamose vietose – iki mūsų dienų jos išliko šaknų *Alk-* ir *Švent-* vietovardžiais.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje Drūkšių ežero regione archeologas A. Girininkas vykdė žvalgomuosius tyrimus. Prie Smalvykščio ežero buvo aptikta ir kitų dirbinių: titnaginių skelčių ir Kundos kultūrai būdingo antgalio dalis, priskiriama Pulli tipui.

Ištirpus ledynams, formavosi ežerai. Archeologai mano, kad Drūkšių ir kitų Visagino apylinkėse esančių ežerų aplinkumoje po vandeniu ar uždurpėjusiose pakrantėse šiuo metu gali būti ir daugiau šio laikotarpio gyvenviečių, nes ežerų vandens lygis tuo metu buvo labai žemas. Vėliau vandens lygis pakilo, bet dažnai svyruodavo. Tuo metu prie ežerų gyvenę žmonės gaudė lydekas, šamus, lynus, ešerius, karšius ir kitas žuvis. Iš šio laikotarpio žinoma 13 maistui vartotų žuvų rūšių.

Drūkšių ežero Grikiniškės pusiasalyje (apie 270 m į šiaurės rytus nuo atominės elektrinės aušinamojo kanalo žiočių) 2006 m. aptikta mezolito ir neolito laikotarpio (VIII–III tūkstm. pr. Kr.) Kundos ir Narvos kultūroms būdingi titnaginiai, kauliniai dirbiniai, viduriniojo neolito laikotarpio Narvos kultūros keramika. Apie 240 m į rytus nuo šios gyvenvietės aptikta antra Grikiniškės gyvenvietė, taip pat datuojama mezolito ir neolito laikotarpiais. Grikiniškės pusiasalio šiaurinėje dalyje aptikta trečia akmens amžiaus gyvenvietė, datuojama VIII–IV tūkstm. pr. Kr. laikotarpiu. Čia, be titnaginių dirbinių, aptikta kaulinių radinių: strėlių antgalių, darbo įrankių.

Drūkšių ežero pietinėje dalyje, apie 1,4 km į pietvakarius nuo aušinamojo (įsiurbimo) kanalo žiočių, aptikta mezolito ir neolito laikmečio Petriškės gyvenvietė su

panašiais titnago ir kaulo bei rago dirbiniais kaip ir Grikiniškės gyvenvietėse.

Visagino apylinkėse per visą neolito laikotarpį gyveno Narvos kultūrai priskiriamos bendruomenės, kurios daugiausia vertėsi žvejyba, medžiokle ir rinkimu. Neolito laikotarpio (VI tūkst. vidurys–III ir II tūkst. riba) pavienių dirbinių aptikta daugelyje Visagino apylinkių vietų. 2007 m. buvo žvalgoma vieta būsimai naujai atominei elektrinei. Prie Smalvos ir Drūkšių ežerą jungiančio Smalvelės upelio krantų ties Būdinių ir Yliškių kaimais bei Gulbinės žiotimis netoli Užupio kaimo buvo rasti Narvos kultūrai būdingi dirbiniai iš molio, titnago. Aptikta keramika yra būdinga ankstyvajai Narvos kultūrai. Puodai, pagal aptiktas puodų dalis, buvę smailiadugniai, puošti apvalių duobučių, aštrių įraižų įspaudais. Molio masėje gausu organinės kilmės priemaišų. Tarp titnaginių dirbinių aptikta nedidelių skaldytinių, gremžtukų, ašmenėlių, naudotų kaulo ir rago įrankiuose, skirtuose medžioklei ir žvejybai.

1899–1904 m. Gaidėje kunigavo archeologija, istorija besidomintis kunigas Juozapas Žiogas. Jis vykdė kasinėjimus Visagino apylinkių pilkapynuose, fiksavo padavimus, legendas, žmonių buities ypatybes, puoselėjo lietuvybę. Jo radiniai iš šių vietovių saugomi Šiaulių ,,Aušros" muziejuje. Labai reikšmingas yra tiek iš neolito, tiek vėlesnių – žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus – laikų jo surinktas akmeninių kirvių rinkinys, kurio nemaža dalis yra iš Gaidės ir Rimšės apylinkių piečiau Visagino. J. Žiogas nebuvo profesionalus archeologas, todėl tiksliai neaprašė šio rinkinio kirvių radimo vietos. Be įtveriamųjų akmeninių kirvių, datuojamų neolito ir ankstyvuoju bronzos laikotarpiu, šiame rinkinyje yra akmeninių su skylėmis kotui kirvių, priklausančių viduriniajam ir vėlyvajam bronzos amžiams. Apie savo radinius J. Žiogas rašė spaudoje, skaitė pranešimus Lietuvių mokslo draugijoje.

Visagino apylinkėse gausu piliakalnių. Į pietryčius nuo Visagino yra Čeberakų, į vakarus ir šiaurės vakarus – Vitkūnų, Jurkakalnio, o į pietvakarius – Vaškonių, Dūkštelių I ir II, Pasamanės ir Sokiškių piliakalniai. 2006 m. į pietus nuo Visagino, Vėderinių kaimo riboje buvo aptiktas Vėderinių piliakalnis, o pietinėje Drūkšių ežero pakrantėje – Petriškės piliakalnis.

Iš kiek vėlesnių, jau I tūkst. pradžios piliakalnių išsiskiria Čeberakų piliakalnis, esantis Gaidės miške į šiaurės vakarus nuo Pasamanės ežeriuko. Šis piliakalnis turi 60x20 m dydžio aikštelę. Galuose aikštelė įtvirtinta dviem pylimais ir grioviais. Piliakalnio šlaitai statūs – siekia 11 m aukštį. Piliakalnis įdomus tuo, kad šlaite turi 10 m terasą, už kurios yra griovys, o šalia jo – 6 m pločio pylimas. Šį piliakalnį 1909 m. pirmasis plačiau aprašė minėtas kunigas J. Žiogas. Apie Čeberakų piliakalnį pasakojama, kad ant jo stovėjusi bažnyčia, kuri kartu su žmonėmis prasmegusi. Tokius pasakojimus galima išgirsti ir iš vyresnių vietinių žmonių, ir paskaityti kunigo J. Žiogo užrašuose.

To paties romėniškojo laikotarpio, tik smarkiai apardytas Vaškonių piliakalnis yra Girelės miške į vakarus nuo Antaniškės I kaimo. Piliakalnis nedidelis, jo aikštelė siekia 25x10 m, šlaitai iki 8 m aukščio. Šalia piliakalnio 1989 m. buvo aptikta vėlyvos brūkšniuotosios keramikos puodų šukių, matyt, iš šalia jo buvusios gyvenvietės.

Į šiaurės vakarus nuo Visagino tarp Smalvykščio ir Arklinio ežerų yra čia gyvenusių bendruomenių paliktas Vitkūnų piliakalnis, datuojamas I tūkst. pr. Kr. Jo aikštelė 60x27 m dydžio, šlaitai statūs, iki 12 m aukščio. Šalia piliakalnio aptikta gyvenvietė, kurioje rasta brūkšniuotosios ir grublėtosios keramikos.

2006 m. aptiktas naujas Vėderinių piliakalnis, kuris yra to paties laikotarpio kaip ir Vitkūnų. Piliakalnis yra į pietus nuo Visagino. Piliakalnis turi 24x22 m pločio aikštelę su pylimais galuose. Vienas jų apie 25 m ilgio ir 7 m pločio, kitas – 20 m ilgio ir 3 m pločio. Piliakalnis apardytas ariant. Jo aikštelėje yra iki 50 cm storio kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta brūkšniuotosios keramikos kultūros puodų šukių.

Visagino apylinkių piliakalniai – patys ankstyviausi Lietuvos teritorijoje. Jie priklauso I tūkstm. pr. Kr. – I tūkstm. po Kr. laikotarpiui. Per šį laikmetį keletą kartų keitėsi piliakalnių gynybinė įranga, gyvenviečių prie jų išsidėstymas. Šiems ankstyviausiems piliakalniams įrengti buvo panaudotos natūralių kalvų viršūnės, o įrengtos aikštelės su stulpinės konstrukcijos pastatais buvo apjuosiamos medinėmis tvoromis. Vėliau, I tūkstm. pr. Kr. viduryje, piliakalniai jau sustiprinami pylimais ir šalia iškastais grioviais. Šalia piliakalnių kurdavosi nedidelės gyvenvietės, kaip antai dvi netoli Petriškės piliakalnio, to pat laikotarpio kaip ir pats piliakalnis. II–III a. sunykus brūkšniuotosios keramikos kultūrai, dalis piliakalnių buvo apleisti, o dalyje gyventa toliau. Piliakalnius imta labiau stiprinti: aukštinami pylimai, statinami jų šlaitai, įrengiamos kelios eilės įtvirtinimų. Iš tautų kraustymosi laikotarpio (II–VI a. po Kr.) rasti miniatiūriniai piliakalniai (Dūkštelių, Putrakalnio tipo). Juose pavojaus metu slėpdavosi netoli piliakalnių gyvenusios bendruomenės. Didesni piliakalniai ilgainiui tapo bendruomenių gynybiniais, administraciniais centrais. Juose gyveno diduomenė, karo vadai. Netoli tokių piliakalnių aptinkami pilkapynai. Čia formavosi gentinės bendruomenės centrai su medinėmis pilaitėmis.

Iš piliakalnių su medinėmis pilaitėmis ilgainiui susiformavo stambesnės pilys. Viena jų – Drūkšių pilis, esanti Drūkšių ežero rytinėje pakrantėje (dabar Baltarusijoje), apimanti net 21 ha plotą. Pusės ha ploto pilies aikštelė yra netaisyklingos formos, nuo sausumos puslankiu apjuosta ilgu 9–10 m aukščio pylimu, kuris jungiasi su mažuoju, nuo ežero pusės buvusiu pylimu. Virš pylimų stovėjo gynybinės sienos ir bokštai. Greta Trakų, Platelių, Medilo – tai viena iš nedaugelio Lietuvos pilių, stovėjusių didelių ežerų salose. XI–XII a. sandūroje sudegintos lietuvių gyvenvietės pilaitėje Polocko kunigaikštis Briačislavas

įkūrė Breslaują, o sienos apsaugai skirtoje lietuvių pilaitėje įrengta Drūkšių pilis. XIII a., Mindaugo laikais, Breslaują ir Polocką jau valdė Lietuva. Traidenio laikais Drūkšių pilis buvo fortpostas prieš Livonijos ordino pastatytą Daugpilio tvirtovę. Drūkšių piliai ginti gyventojai buvo atkelti iš Skalvos. Tai liudija vietovardžiai, pavyzdžiui, Tilžės vardu vadinamas kaimelis Drūkšių ežero šiaurinėje pakrantėje (Zarasų r.). Ši pilis turėjo didelę reikšmę ne tik ginant Lietuvą nuo Livonijos ordino, bet ir nuo Rusios. XV–XVI a. pilį valdė Vilniaus vaivados. Net Livonijos karo metu joje stovėjo lietuvių įgula. Nuo XVII a. pilis ir čia įkurtas dvaras buvo apleisti.

Pilkapis – tai senovinis iš žemės ar iš žemės ir akmenų supiltas kapas. Sampilas būdavo pilamas virš kapo duobės arba virš palaidojimo žemės paviršiuje. Pilkapių sampilai būna nuo 5 m iki 25 m skersmens, didesnio skersmens – retos išimtys. Mirusiųjų laidojimas pilkapiuose Rytprūsiuose, vakarų Lietuvoje ir Latvijoje žinomas nuo žalvario amžiaus vidurio (II tūkst. pr. Kr. pabaigos), o rytų Lietuvoje ir šiaurės vakarų Baltarusijoje – nuo IV a. pradžios iki XII a.

Rytų Lietuvoje nuo V a. iki VI a. pradžios dalis mirusiųjų pilkapiuose buvo laidojami nedeginti, o nuo VI a. iki XII a. – visi sudeginti. V–VII a. pilkapių sampilai buvo su akmenų vainikais, vėliau, VIII–XII a. sampilus juosė duobės ar grioviai. Dažnai kartu su mirusiuoju pilkapyje arba atskirame pilkapyje laidotas sudegintas arba nedegintas žirgas.

Nedeginti mirusieji su įkapėmis pilkapiuose laidoti duobėse, virš kurių būdavo supilamas pilkapio sampilas. Degintinį kapą pilkapyje sudarė sudegusių mirusiojo kaulų ir apdegusių įkapių krūvelė, pernešta iš laužavietės. Kartais ta palaikų krūvelė būdavo apdedama akmenimis. Arčiausiai Visagino žinoma Vigodkos pilkapių grupė, kur šiuo metu išlikę apie 94 pilkapiai.

Laidojimo paminklų Visagino apylinkėse gausu. Pačiame buvusiame Visagino kaime, 0,4 km į rytus nuo jo, buvo pilkapių grupė, kurią dar XX a. pradžioje sudarė 4 sampilai – du iš jų tyrinėjo J. Žiogas. Pilkapiuose jis aptiko griautinių palaidojimų, apdėtų akmenų ratais. Du pilkapiai netoli Gulbinės upelio buvo išlikę dar iki 1970 m., tačiau statant Visagino miestą, buvo sunaikinti.

Samanio ežero vakariniame krante, Pasamanės pilkapyne dar XX a. pradžioje buvo 8 pilkapiai, kurių dalį apardė vietinių gyventojų juose iškasti bulviarūsiai. Šie pilkapiai stovėjo apie 800 m nuo Čeberakų piliakalnio. Pilkapių sampilai buvo 5–7 m skersmens. Juos tyrinėjo J. Žiogas, tačiau kokių nors laidojimo pėdsakų neaptiko. Spėjama, kad to meto tyrinėtojas dirbo nemetodiškai ir galėjo po pilkapių sampilais likusių palaidojimų tiesiog nepastebėti.

Labai didelio pilkapyno būta į pietus nuo Visagino ir į šiaurę nuo Lapušiškės. Jame priskaičiuota per 40 sampilų. Jų skersmuo – nuo 6 iki 12 m, o aukštis siekė 1,4 m. Dalį šių pilkapių 1900 m. irgi tyrinėjo J. Žiogas. Čia jis rado

Magūnų kapinių kolpyčia.

Magūnų kapinių koplyčios vidus.

sampilų su akmenų vainikais bei degintinių palaidojimų, o dviejuose pilkapiuose – palaidotus žirgus su balnakilpėmis. Kapuose buvo aptikta geležinių siauraašmenių pentinių kirvių, įmovinių ietigalių, žalvarinių papuošalų, kurie datuojami VIII–XII a.

Kita pilkapių grupė yra buvusi į vakarus nuo Bestinio ežero ir į pietvakarius nuo Visagino ežero. Čia XX a. viduryje

dar buvo 3 pilkapiai, kurių sampilų skersmuo siekė 10–11 m. Juos juosė akmenų vainikai. Sampilai buvo apardyti, juose buvo matyti sudegintų mirusiųjų kaulų.

Dar viena pilkapių grupė buvo Sausašilio miške šiaurvakarinėje Bestinio ežero pakrantėje. Čia būta 4 pilkapių. Du iš jų – 12 m skersmens ir per 2 m aukščio, kiti du siekė 8 m skersmens ir 1,5 m aukščio. Pilkapiai buvo apjuosti grioviais, būdingais IX–XII a. pilkapiams.

Didesnė pilkapių grupė tebėra Žagarinės kaimo ribose, pamiškėje, netoli nuo vakarinės Luodžio ežero pakrantės. Čia būta 13 pilkapių. Išlikusių pilkapių sampilai yra 10–12 m skersmens ir apie 1–1,20 m aukščio. Pilkapiuose kaimo gyventojai buvo aptikę žirgo griaučius ir balno kilpas, kurie datuojami IX–XII a.

Apie Visaginą žinoma daug šventviečių, akmenų su duobutėmis ir kt. Reikšmingesniu laikomas į pietryčius nuo Tilžės kaimelio (prie Malkos įlankos, į pietus nuo Žeinušos ežero) archeologo A. Girininko1988 m. aptiktas akmuo su duobutėmis. Stambiagrūdžio granito viršutinėje plokštumoje iškaltos trys trikampį sudarančios 4–6 cm skersmens ir 1–1,5 cm gylio duobutės 20, 28, 43 cm atstumu viena nuo kitos. Toje pat kalvelėje yra dar šeši akmenys, supantys jį ratu. Kompleksas laikomas šventviete.

Užupiuose, apie 0,85 km į vakarus nuo Drūkšių ežero, stūkso 2x2,45 m dydžio akmuo su iškaltu 31 cm ilgio ir 23 cm pločio kryžiumi. Tikslių duomenų apie jo atsiradimą nėra. Mačionyse prie Drūkšių ežero pasakojama apie ežere nuskendusius varpus, ežero saloje rastą Dievo Motinos paveikslą. Taip pat vietinių žmonių kalbama, kad ant Lapušiškių kaime esančio kalno, kuris ilgai buvo laikomas piliakalniu, stovėjusi bažnyčia. Pasakojama, kad Magūnų ir Vendžioniškės kaimuose (Rimšės sen.) būta akmenų su velnio pėdomis, vėliau prapuolusių.

Prie Žagarinės kaimo, netoli pilkapyno, buvęs akmuo su iškaltu lygiakraščiu kryžiumi.

Daugelis archeologijos paminklų yra atsidūrę atominės elektrinės apsaugos zonoje. Viena vertus, tai puiku, nes taip jie buvo apsaugoti nuo „savamokslių istorikų“ kasinėjimų, kol bus rasta lėšų rimtiems moksliniams tyrimams. Kita vertus, gaila, nes negalima jų aplankyti.

Gyvenimas valstybės paribyje. Nuo karaliaus Mindaugo laikų (XIII a.) lietuvių etninių žemių pietiniuose bei rytiniuose pakraščiuose ne tik vyko ekonominis ir kultūrinis bendradarbiavimas su kaimynais, bet ir kildavo tarpvalstybinių konfliktų. Istorijos tėkmėje dėl prieštaringai vertinamų įvykių rytiniai lietuvių gyvenami plotai siaurėjo. Ilgus amžius trukusios ypatingos istorinės aplinkybės suformavo savitą Lietuvos paribio gyventojų jauseną, savimonę.

Rytų Lietuva – Lietuvos valstybės formavimosi centras. Jam istorija lėmė didelius išbandymus. Vienas jų – gyventojų nutautinimas ir lietuvių etninių plotų siaurėjimas.

XIV amžiuje dabartinėmis Visagino apylinkėmis ėjo kalavijuočių žiemos kelias iš Sėlių žemių į Lietuvą. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės laikais politikai, pirkliai, kariūnai šiomis apylinkėmis keliavo iš Vilniaus į Vydžius, Breslaują ir toliau į rytus – Polocką, Smolenską, Maskvą. Čia vykę įvykiai vėliau turėjo įtakos visai Lietuvos valstybei. 1656 m. šio krašto žmonių turtą grobė švedai, 1661 m. – rusų caro kariaunos šiuose miškuose kūrė savo stovyklaviečių laužus ir, ieškodamos maisto, plėšė apylinkių gyventojus... Minimas kelias savo strateginės reikšmės neprarado ir vėlesniais laikais – juo žygiavo visos Lietuvą teriojusios kariuomenės.

Etninių lietuvių žemių lenkinimas prasidėjo iškart po Lietuvos krikšto (1387 m.). Pergalė Žalgirio mūšyje 1410 m. suartino lietuvius ir lenkus. Po 1413 m. Horodlės unijos abiejų kraštų bajorijos suartėjo. Lietuvos diduomenė pradėjo bendrauti lenkų kalba. Lenkinimas dar sustiprėjo po Liublino unijos (1569 m.).

Lietuvių lenkinimo židiniais palaipsniui tapo bažnyčios, kuriose šeimininkavo lietuviškai nemokantys ir nekalbantys lenkų kunigai, kilę iš feodalų sluoksnio (dvasiškių luomą formavo išsimokslinę feodalų vaikai). Lietuvių papročiai buvo tapatinami su pagonybe, lietuvių kalba niekinta ir persekiota kaip „pagoniška“, o „katalikiška“ vadinta lenkų kalba. Buvo formuojama tapatybė „katalikas – tai lenkas“, ir tai, vadinasi, yra viesiems siektina.

Nuo pat katalikybės pradžios lietuvių žemėse veikiančios vyskupijos priklausė Lenkijos arkivyskupams. Žinomi atvejai, kad valstiečiai buvo baudžiami net už tai, kad lietuviškai kalbėjo poterius. Lenkiškos pamaldos Lietuvoje tapo lenkų kalbos pamokomis. Siekiant lietuvius asimiliuoti, buvo suformuotas lenkiškumo ir katalikiškumo tapatumo principas, vertęs ne lenkų tautybės gyventojus išsižadėti savo nacionalinių vertybių. Aukštoji lietuvių ir gudų visuomenė denacionalizavosi, rinkosi lenkų kultūrą ir kalbą. Lenkėjimas ypač sustiprėjo carinės Rusijos (1795–1914 m.) bei Lenkijos valdytoje Rytų Lietuvoje (1920–1939 m.).

Rytų Lietuvai būdinga ir kita slavėjimo kryptis – baltarusėjimas. Tam turėjo įtakos Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kalbinė tradicija, nes senoji baltarusių kalba iki 1697 m. buvo oficiali LDK kanceliarinė kalba. Gyventojų nutautinimas turėjo įvairių formų ir apraiškų. Tai būdinga tiek rusifikacijai, tiek polonizacijai.

Lietuvoje rusai pasirodė XVII a.: tai negausūs rusų emigrantai, sentikiai, ieškoję čia prieglobsčio. Lietuvai 1795 m. atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje, rusų valdžia ėmė išvis ignoruoti lietuvius kaip tautą, o lietuvių etnografines žemes skelbė esant „iš seno rusiškomis“. Rusijos valdovų ir jų aplinkos atmintyje dar nebuvo išblėsusi buvusi Lietuvos didžiosios kunigaikštystės galybė, drebinusi pačią Maskvą. Buvo numatyta „Šiaurės vakarų kraštą“ brutaliausiu būdu sulieti su Rusija. Žiaurus rusinimo procesas

paaiškina, kodėl lietuviai leidosi lenkinami. Lenkiškumas tapo atspara rusiškumui ir lietuviams katalikams svetimai stačiatikybei. Todėl Lietuvos polonizacija tik intensyvėjo.

Visagino apylinkėse būta stambių dvarų. Dvarų kultūra darė ir pozityvų, ir negatyvų poveikį: plito kultūros pasiekimai, bet aukštosios kultūros ugdymas kartu reiškė tolesnį lenkėjimą ir lenkinimą.

Vienas iš stambesnių dvarų – Stabatiškės (apie 550 m į pietryčius nuo pagrindinių kelių kryžkelės ties Ignalinos AE centriniu korpusu). Remiantis naujausia archeologine medžiaga galima teigti, kad čia jau XV a. antrojoje pusėje–XVI a. egzistavo sodybvietė, priklausiusi Radvilų valdomam Drūkšių dvarui. Stabatiškės dvarvietė egzistavo iki XVII a., vėliau (XVIII a. pab.–XIX a. pradžioje) čia vėl buvo pastatytas dvaras.

Netoliese (Ignalinos r.) – Senojo Dūkšto (Dūkštelių) dvaras, nuo XIV–XV a. priklausęs garsiai kunigaikščių Giedraičių giminei ir diktavęs „gyvensenos“ madas visam regionui. Šį dvarą 1573 m. nusipirko Rudaminos. 1601 m. dvare pastatyta pirmoji bažnyčia. Iki šių dienų Senojo Dūkšto dvaras garsėja tuo, kad jo kapinaitėse palaidotas Lietuvos tapybos pradininkas Jonas Rustemas (buvęs dažnas dvaro svečias), pomologo Hrebnickio šeimos nariai. Dvaro šeimininkų sūnus Tomas Zanas buvo vienas iš Vilniaus universitete veikusios filomanų draugijos įkūrėjų. Dvare jį lankydavo ir jo idėjinis rėmėjas poetas Adomas Mickevičius (net iki šių dienų vietiniai gyventojai vieną parko alėją vadina jo vardu). Čia gimė ir garsus Lietuvos kariuomenės veikėjas S. Raštikis. Pirmaisiais nepriklausomybės metais, dar esant gyvam prof. Č. Kudabai, buvo galvojama jame įruošti muziejų. Tikėtasi, kad tai bus vieta, kur į Lietuvą atvykę atominio komplekso statytojai galės susipažinti su lietuvių dailės istorija, kitu kultūriniu palikimu.

XV–XVI a. šiame krašte kūrėsi dvarai. Vieni priklausė karaliui, kitus valdė didikai Goštautai, Giedraičiai, vėliau juos pakeitę Pacai, Pliateriai ir kt. Taip pat žinoma, kad 1526 m. Vaitiekus Goštautas Visagino ežerą su aplinkinėmis žemėmis padovanojo naujai įsteigtai Daugėliškio parapijai. 1694 m. inventoriaus dokumentuose minimas V. K. Vavževskiui užstatytas Magūnų dvaras.

Dabartinis Visagino regionas po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo buvo priskirtas Vilniaus gubernijos Breslaujos „ujezdui“, o nuo 1843 m. priklausė Kauno gubernijos Zarasų, tada vadintų Novoaleksandrovsku, gubernijai. 1920–1939 m. regionas pateko į lenkų okupuotą Vilniaus kraštą. Kaip tik pro Dūkštą ėjo demarkacinė linija, skyrusi „Kauno Lietuvą“ nuo „Rytų Lietuvos“.

XIX a. kraštą skaudžiai palietė Europą krėtę neramumai: 1812 m. per šias apylinkes traukė Barklajaus de Tolio kariuomenė, žygiavo Miurato vadovaujami prancūzų daliniai. Šioje teritorijoje ryškiai įsiplieskė kova už laisvę. Žmonės aktyviai dalyvavo 1831 m. ir 1836 m. sukilimuose. Besikeičiančią politinę priklausomybę, krašto okupacijas nuolat lydėjo vietinių gyventojų pasipriešinimas, kurį numalšinusi okupacinė valdžia vis siekė pakeisti tautinę regiono sudėtį.

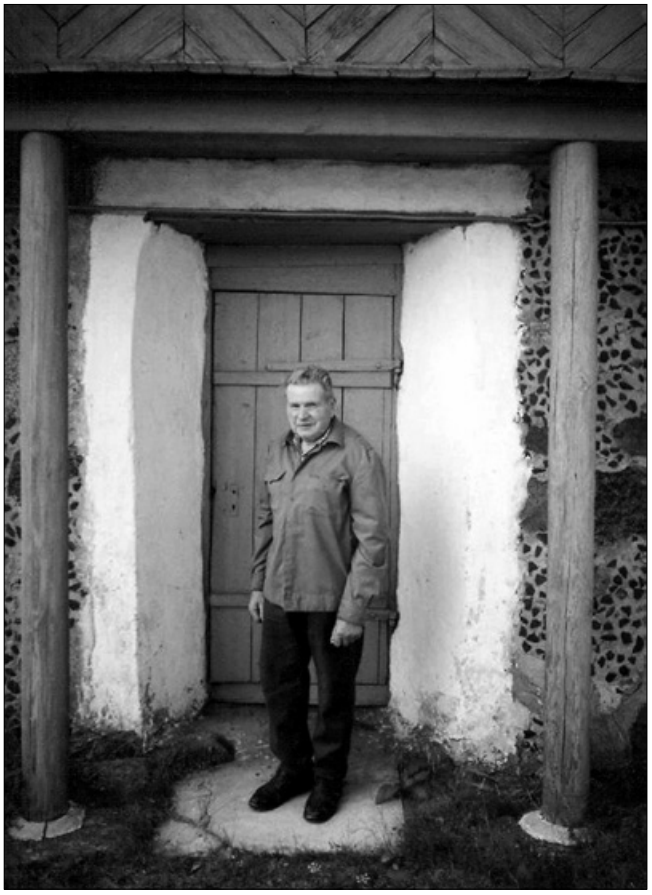
Numalšinus XIX a. sukilimus, į kraštą plūdo rusai kolonistai. Sparčiai daugėjo rusų valdininkų, atsirado rusiškų kaimų, maldos namų. Po sukilimo įvestas lietuvių kalbos bei spaudos draudimas paskatino polonizaciją, nes lenkiškumas tapo atspara rusifikacijai. Apie Smalvas formavosi didelė lenkų kalbos sala. Vyko intensyvus vietinių žmonių lenkinimas per bažnyčias.

1861 m. liepos mėn. Dūkšte įvyko pirmasis darbininkų streikas Lietuvoje. Streikavo Varšuvos–Peterburgo geležinkelį tiesę darbininkai.

XIX a. pab.–XX a. pr. dabartinės Visagino apylinkės dar buvo grynai lietuviškos. Žmonės ieškojo būdų, kaip pagerinti savo gyvenimą, mielą savo žemę maitintoją gražiai tarmiškai pavadindavo: pagal seną paprotį kaimo žemės turėjusios savo būdingus pavadinimus. Prisimenami laukų ar atskirų jų vietų – šniūrų, pievų, miškų pavadinimai: Paakivarys (žemė prie akivarų Petro Jakučio lauke), Dzievelių paberžė ir Dzievelių valakas (nuo užkuriomis atėjusio Dievelio), Skiedanoraistis (nuo Magūnų pusės Mykolo Jakučio žemėje), Pasiekai ir Pridotkai (Radzevičiaus pirkta žemė iš Magūnėlių), Šlapės (Almėjo versmė), Raveliai (šalia buvusio griovio, ravo), Žydiškės (gražiais laukų žolynais žydėjusi pieva), Gojus (Kazimiero Jaukučio sodybvietė), Alksnynas (Kazimiero Jakučio miškas), Pirmieji šniūrai, Antrieji šniūrai (Augustino Jakučio žemė), Trikalniai (trys blogą vardą turėję kalneliai Stepono Jakučio žemėje: pasak senolių, tenai vaidendavęsi), Magdzios pušynėlis (blogą vardą turėjusi giraitė Stepono Jakučio žemėje: esą ten su gyvenimu atsisveikinusi mergina), Smelalis (ariamos žemės šniūras) ir kt.

Šviesuolis archeologas mėgėjas kunigas J. Žiogas aprašė ir senovinį šio krašto instrumentą dūdą (dar kitaip vadinamą Labanoro dūda), analizavo tarmes. Kunigas susirašinėjo su Jonu Basanavičiumi, prof. E. Volteriu, Juozu Tumu-Vaižgantu. J. Basanavičius šiose vietovėse lankėsi jo kvietimu.

Lietuvos ežeras milžinas – Drūkšiai Vytauto Didžiojo laikais buvo vadinamas vandenų dievaičio Drisvyčio vardu. 1913 m. prie Drūkšių ežero lankėsi Maironis ir pavadino milžiną ežerą Mažąja Baltija. Iš Pilies salos sodo žvelgdamas į ežero platybes eilėraštyje „Ant Drūkšės ežero“ jis apmąstė krašto praeitį ir žavėjosi jo neaprėpiama didybe: „Išmanantys Šiaurės Rytų Lietuvos vietovių istoriją Lietuvos ežerų tėvą Drūkšių ežerą vadina lietuvybės veidrodžiu. Nuo seno ežero gelmės ir salos vadintos lietuviškais vardais: Beržine, Džiaugiške, Gimbe, Meškine, Liepine, Pupine, Žilvytine. Iš ežero išteka lakštingalų upelė Drūkšė, o įteka trys dievupės: Gulbė, Smalva, Ričia. Didingą, rūsčią ir dramatišką lietuvybės išsaugojimo praeitį mena

Prie Magūnų kapinių koplyčios stovi pateikėjas Antanas Sabaliauskas.

aplinkiniai kaimai. Bet tokių kaimų jau reta. Nors B. Kviklio tyrinėjimai rodo, kad dar prieš šimtmetį dabar nelietuviški kaimai, gyvenvietės buvo ištisai lietuviškos...“

Kiek plačiau – apie Magūnų ir Kalviškių kaimus, nes iki šių dienų jie tebegyvuoja ir atstovauja savivaldybės kaimiškosioms tradicijoms. Vilniaus krašto žemėlapyje galima rasti kelias gyvenvietes tokiais pavadinimais. Magūnai – sena gyvenvietė. Magūnų kaimo „gimimo diena“ galima laikyti jo pirmąjį paminėjimą rašytiniuose šaltiniuose: senose kronikose rastas pasakojimas, kad apie 1615 m. Magūnuose už „raganavimą“ buvo sudeginta moteris ir du vaikai. Žinia liūdna, bet džiugu, kad kaimas įgijo „gimtadienį“. 1694 m. Magūnuose buvo dvaras. Iš dvaro inventoriaus aprašo galima spręsti, kad jo būta turtingo. Gaila tik, kad Šiaurės karas ir 1708–1710 m. maras palietė kaimą savo negailestinga ranka. Gyventojų sąrašai rodo, kad pasikeitė visi gyventojai... Studijuojant literatūrą atrodo, kad šį kaimą lankė visos Lietuvą palietusios negandos: Napoleono kariuomenės vadai savo armijai rinko proviziją, savą tvarką čia darė imperatorius Aleksandras I...

Pagal senąją žemėvaldą sunku nuosekliai nustatyti, kada ir kam amžių eigoje priklausė Magūnų kaimas. Didieji žemvaldžiai valdė šimtus valakų, jų valdos buvo iškarpytos: padalytos pasaulietiniams ir bažnytiniams valdytojams. Gaidė (Gaidžiadvaris) iki 1831 m. buvo bažnytinė valda. Visagino ežero link driekėsi dvarininkų Stomų žemės. Artimiausias dvaras – Gūriai (už 2 km) priklausė Butleriams ir Engelhardams, turėjusiems palivarkus su Magūnais beveik susiliejusiuose Iljanavo ir Juljanavo kaimeliuose. Senosios kapinaitės siejamos su Gūrių (Kalnėnų) dvarininko Butlerio vardu: 1833 m. jis čia palaidojo savo mažametį sūnų ir virš jo kapo pastatė koplytėlę. 1910 m. nuo paliktos degančios žvakės koplytėlė apdegė, 1912 m. magūniečiai savo jėgomis ją suremontavo. Istoriniai šaltiniai nurodo, kad ukrainiečių poeto T. Ševčenkos gyvenimas irgi susijęs su Lietuva. Jaunasis kūrėjas, dar būdamas baudžiauninku, tarnavo ponui Engelhardui, keletą metų praleido Vilniuje, o vienas iš Engelhardo dvarų, kaip sakyta, buvo dabartinės Visagino savivaldybės teritorijoje, Magūnų kaime...

1920 m., keičiantis valdžioms, Magūnai buvo priskirti Vilniaus vaivadijos Breslaujos pavieto Rimšės valsčiui. 1921 m. rugsėjo 30 d. surašymo duomenimis, kaime buvo 34 sodybos, kuriuose gyveno 156 žmonės: 75 vyrai ir 81 moteris. Visi Romos katalikų tikėjimo. Lenkų tautybės užsirašė 34. Iki Antrojo pasaulinio karo lenkų gyventojų dalis didėjo, bet etninių lenkų tarp nuolatinių gyventojų čia nebuvo – vien nutautėję lietuviai, pamanę esant patogiau užsirašyti lenkais.

Esama nuomonės, kad prie Magūnų gyventojų nutautėjimo prisidėjo čia esą įsikūręs lenkų kariuomenės garnizonas. Nemažai vaikinų, nusižiūrėję į ulonus ir husarus, gėdijosi savo „mužikiškos“ kilmės. Tačiau 1921 m. surašyme nėra jokių žinių, kad čia tikrai būta karinės paskirties statinių. Taigi labiau tikėtina, kad nutautinimas vyko per bažnyčią: nuo XX a. pradžios Rimšės parapijoje (kuriai priklausė Magūnai) dirbo kunigai lenkai. Karo pabaigoje – badas ir „ispanka“ (taip vadinta maro epidemija), guldžiusi į kapus ir seną, ir jauną. Bet išgyveno magūniečiai, vaikus išaugino... naujiems išbandymams.

1939 m. rugsėjį į Magūnus atėjo tarybiniai kareiviai. Pabuvo čia neilgai – tik apie mėnesį, nei blogo, nei gero nieko nepadarė. Kol politikai perstūminėjo valstybių sienas, Magūnai trumpai pabuvo Lietuvos ir Baltgudijos pasienio kaimu, o nuo 1939 m. rudens iki 1940 m. birželio priklausė Zarasų apskrities Dūkšto valsčiui (dalį teritorijos perdavus Baltgudijai, Rimšės valsčius panaikintas).

Garsūs buvo Magūnų muzikantai: jie buvo žinomi toli už Magūnų apylinkės ribų. Jei kas norėjo pabrėžti vestuvių iškilmingumą, sakydavo: grojo Magūnų muzikantai. Grodavo visa kapela: broliai Petras ir Stasys Maculevičiai, Bronius Rėksnys (cimbolai), Petras Sabaliauskas (būgnas). Tuo metu tai buvo iš tikrųjų įspūdinga kapela. Tuo labiau, kad jokios kitos muzikos žmonės negirdėjo, nebent bažnyčios vargonus ir chorą.

Šiandien aptariamieji Magūnai – iš viso unikalus atvejis, nes kaimas... padalytas perpus. Vieni jo gyventojai

savo reikalus tvarko Ignalinos rajono savivaldybėje, kiti –Visagino.

Netoliese Gerkonyse būta Fracūzevičių dvaro. Vėliau įruoštuose Gerkonių dvarelio tvenkiniuose pirmą kartą pasaulyje ichtiologas J. Girdvainis pradėjo dirbtiniu būdu veisti seliavas.

Kalviškių kaimo žemės rytuose ribojasi su Magūnų. 1783 m. Breslaujos parapijos vizitacijos knygoje Kalviškės su aplinkiniais kaimais minimos kaip dvarininko Juzefo Burego valda. Senųjų kalviškiečių manymu, iš Senojo Dūkšto dvarininkų Zanų pirktos kalvotos žemės ir davusios pradžią kaimui. Žemes pirkęs visas kaimas ir išsidalijęs atskirais laukais, plotais, vadinamais ,,šniūrais", ,,šniūraliais". Kaimo išskirtinumu galima laikyti tai, kad jame gyveno beveik vien Jakučiai. Dar buvo įsikūręs vienas kitas atsikėlęs užkurys. Nuo seno Kalviškių pašonėje, Užkalviškėje, Petravičių sodyboje buvo kryžius, todėl Kalviškių kaimo gyventojams garbės reikalas buvo pasistatyti savo. Kryžiui vieta parengta prie Jurgio Jakučio namų. Surinktų pinigų teužteko brangiam cementui, o akmenis vežė ir kryžių 1932–1933 m. – slapta nuo lenkų valdžios, nesinaudodami jokia technika – statė visas kaimas. Taip pat slapta Julija Maminskaitė Vilniuje užsakė lentą su lietuvišku užrašu, kurį pamatę lenkų valdžios pareigūnai pareikalavo paminklą nugriauti arba bent jau išlupti lietuvišką užrašą. Statytojai neskubėjo vykdyti lenkų valdžios nurodymo, ir kol toji ruošėsi pati pašalinti užrašą, kunigai V. Taškūnas ir Z. Butkevičius kryžių pašventino. Tai sušvelnino lenkų kėslus. Ant lentos užrašyti 1930 m., nes kryžius buvo skirtas praėjusiems Vytauto Didžiojo metams. Laikui bėgant, kryžius pradėjo svirti, gruntas neišlaikė didelio svorio. Apatinė kryžiaus dalis vis būdavo apkasama žemėmis ir ilgainiui atsidūrė po sankasa. Atgimimo metais Leonui Jakučiui, padedamam gerų žmonių ir kaimynų, kryžių pavyko rekonstruoti. 1991 m. rugsėjo 14 d. šv. Kryžiaus paaukštinime kryžius atšventintas ir prikeltas naujam gyvenimui.

Dabar Kalviškių kaimo ribos yra apie 6 km nuo Visagino, didžioji jo dalis priklauso Visagino savivaldybei. Nuo kaimą kertančio kelio kaimo mažesnioji vakarinė dalis priklausė Ignalinos rajono Rimšės seniūnijai. Kiek žmonės prisimena, kaimas visuomet priklausė Dūkšto valsčiui ir parapijai. Kalviškių kaimu ėjo valsčių ir parapijų riba: Kalviškiai buvo Dūkšto, o Magūnai jau Rimšės parapijos. Iki Senojo Dūkšto bažnyčios mažne 8 km, o kalviškiai į bažnyčią kiekvieną sekmadienį važiuodavo visomis šeimomis.

Pagal senolių pasakojimus, kitados čia būta dviejų karčemų: viena Ažukalviškių pradžioje, antroji Kalviškių gale. Jos sunykusios, matyt, kromelninkams nelabai sekėsi girdyti lietuvius – kalviškiečiai niekada neturėjo įpratimo be saiko gerti.

XIX a. ketvirto dešimtmečio viduryje kaimo gyventojai išsikėlė į vienkiemius (,,kalionijas"). Iškilę nesutarimai dėl žemės pasidalijimo buvo išspręsti taikiai. Pačiame kaime buvusi geresnė žemė, o už jo – prastesnė, todėl kaime pasilikusieji žemės gavo mažiau, o išėjusieji į pakraščius – daugiau. Pasiliko tie, kurie turėjo mažesnę šeimyną ar nebuvo kam dirbti žemę, kurie neturėjo už ką samdyti darbininkų. Vienas pirmųjų išsikėlė Justinas Jakutis, o paskui jį ir kiti. Kaime pasiliko Jurgis, Benediktas, Petras, Antanas Jakučiai.

Lenkmečiu kaime beveik niekas nesikeitė. Tarpukariu buvo 12 sodybų, kuriose ūkininkavo 14 šeimininkų (,,gaspadorių"). Prieš karą Kalviškiuose ir Užkalviškėje gyveno apie 100 gyventojų, visi buvo pasiturį ūkininkai, valdė bent pusvalakį ar ,,tracinką" žemės. Būta ir valakinių ūkininkų, tai Mykolas Jakutis, Klimašauskas.

Karai, okupacijos, trėmimai, vietinių gyventojų genocidas, kolonistų atkėlimas ar atsikėlimas, vidaus ir išorės migracijos keitė šių apylinkių gyventojų sudėtį. Okupantai visais būdais trukdė domėtis krašto istorija, ją falsifikavo, interpretavo sau naudinga linkme.

Perkeltų, maišytų, naikintų, niekintų žmonių, keičiamų dvasinių vertybių akistatoje gyventojų sąmonėje stiprėjo priešiškumas valdantiesiems, skatinęs kovoti prieš okupantus ir išnaudotojus. Pirmojo pasaulinio karo metu, apie 1915 m., dabartinėse Visagino apylinkėse tvarkėsi kaizerio vokiečiai. Nuo jų vietiniai žmonės nemažai nukentėjo, gal todėl šių vietų gyventojai lengviau pasiduodavo bolševikų įtakai. Buvo pradėtos kurti komunistų

Išnykusio Babrusos kaimo kapinės. Laimondo Abariaus nuotraukos.

kuopelės. Didelę įtaką keičiantis informacija atliko ir geležinkelis. Juo keliaujantieji atveždavo žinių iš įvairių kraštų. Naujienos irgi veikė žmonių mąstymą.

1919 m. gegužės mėn. piečiau Visagino ežero vyko atkaklūs mūšiai su lenkų legionieriais. Nepaisant sunkaus gyvenimo, persekiojimų, represijų, valdžios demagogijos ir melo, krašto žmonės stengėsi išsaugoti savo dvasines vertybes ir išlikti. Šviesios ateities viziją sunaikino pakartotinė lenkų invazija ir krašto polonizavimo politika. Okupuotoje šiaurės rytų Lietuvoje buvo sudarytos itin palankios sąlygos lenkų kolonistams įsikurti. Pasmalvėje veikė lenkų pradinė mokykla. Ji buvo atidaryta privačiame lenkų karininko Poplonskio name. Pirmoji mokytoja buvo Vanda Rejmanuwna, labai veikli organizatorė, mokykloje rengusi vakarus su menine programa, įvairius minėjimus Lenkijos švenčių proga. Lietuvos šventės būdavo nutylimos.

Viską pakeitė 1939 m. rudenį prasidėjęs Vokietijos ir Lenkijos karas. Atėjo Lietuvos valdžia: mokykla tapo lietuviška, valsčiuje pradėta kalbėti lietuviškai. Gerovė truko neilgai: žmones užklupo baisusis 1940 metų birželis. Vietos gyventojai nespėjo susigaudyti, kai prasidėjo trėmimai. Greitai tremiamų žmonių vagonus pakeitė kareivių perpildyti traukiniai.

1941 m. Lietuvą okupavus vokiečių kariuomenei, Antanų, Kazėnų, Naručio ir kituose miškuose pradėjo veikti Vilniaus, Kęstučio, Žalgirio, K. Kalinausko partizanų būriai. Įdomu tai, kad lemtingu momentu bolševikų valdžia leido lietuvių nacionalinį orumą žadinančius pavadinimus. Tuo metu tiko visos priemonės, nebeliko tokių sąvokų kaip nacionalizmas, jiems buvo naudinga, kad ir lietuviai kovotų su fašizmu. Karo metu atsiradę sovietinių partizanų būriai persekiojo vokiečių traukinius ir faktiškai kontroliavo Visagino apylinkes. O Tumeliankos, Bobrušės kaimų ribose savivaliavo lenkų Armijos Krajovos būrys.

Normalaus gyvenimo nebuvo. Daug žmonių buvo ištremta į Rusijos šiaurę. Apylinkių sentikiai prisijungė prie sovietų partizanų, katalikai – ne tik lenkai, bet ir lietuviai – bėgo iš šių kraštų, dauguma į Lenkiją. Kraštas ištuštėjo.

1944 m. birželį, sovietinei armijai genant vokiečius, šiame krašte dėjosi baisūs dalykai. Šarvuotas vokiečių traukinys, negalėdamas prasibrauti į Turmantą, įstrigo ir įsitvirtino Pasmalvėje, pasiruošė kovai. Likę kaime vietiniai gyventojai tapo apsupti iš visų pusių, trauktis neliko kur, be vietos blaškėsi kautynių košmare, dalis žuvo. Aplinkui tįsojo lavonai: žmonių, gyvulių. Laukuose galavosi sužeisti galvijai. Degė trobos, sudegė geležinkelio stotis.

Kai šarvuotis pagaliau nutilo, pasirodė rusų kareiviai. Rusų kareiviai žiaurumu nesiskyrė nuo vokiečių. Dumblių kaime buvo susispietusi nemaža vietinių žmonių grupė. Kareiviai atskyrė moteris nuo vyrų, jas nusivarė sau ir prievartavo. Kažkokie tipai kartu su kareiviais viską vogė, plėšdami ėjo per namus. Svetimo gero ieškojo net ardydami grindis ur kasdami žemę kieme. Iškankinti žmonės neturėjo iš kur tikėtis pagalbos. Nepasidarė lengviau ir karui pasibaigus.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Europos šalyse vyko intensyvi gyventojų migracija. Repatriacija, žmonių grįžimas į buvusias senąsias jų gyventas vietas – viena iš migracijos apraiškų. Bet ypač aktuali buvo emigracija, Lietuvos kaimynei Lenkijai, kare patyrusiai skaudžias netektis ir siekusiai padidinti savo šalies darbingų gyventojų skaičių, kviečiant bei persikeliant atgal lenkus iš anksčiau Lenkijos aneksuotų kaimynų žemių.

Pritarus TSRS vyriausybei, 1944 m. rugsėjo 22 d. Liubline Lenkijos ir Lietuvos TSR vyriausybės pasirašė susitarimo protokolą dėl Lenkijos gyventojų evakuacijos iš Lietuvos TSR į Lenkiją ir lietuvių – iš Lenkijos į Lietuvos TSR. Repatriacijos įstaigos buvo įkurtos Zarasų apskrityje – Dūkšte, Švenčionių apskrityje – Švenčionyse, taip pat Ignalinoje, Pabradėje ir kitur.

Pagal susitarimą, lietuviai repatrijuoti į Lenkiją negalėjo, bet ir jie ieškojo būdų ištrūkti iš tarybų šalies. Siekdami palikti sovietus, dalis lietuvių užsirašė lenkais, kiti susilenkino savo lietuviškas pavardes, klastojo dokumentus, fiktyviai tuokėsi, už pinigus įsigydavo evakuacijos lapus ir t.t. Taip kartu su lenkais iš Lietuvos išvyko nemažai lietuvių. Išvykstantiesiems buvo kompensuojama už paliekamą nekilnojamąjį turtą, neatlygintinai suteikiami vagonai turtui pervežti.

Išvykstantieji registruodavosi repatriacijos įstaigose. Per 1944–1947 m. Dūkšte užsiregistravo išvykti 13707, išvyko 5590 žmonių, Pabradėje iš 15969 užsiregistravusių išvyko 5525, Švenčionyse iš 10233 užsiregistravusių išvyko 4465, Ignalinoje iš 2961 išvyko 1465.

Vykstant išvardytiems pokyčiams „politinis sąmoningumas“ nebuvo siejamas su tautybe, tautine savimone. Tai paskatino rytų Lietuvos lietuvių nutautėjimą.

Maišantis šiaurės rytų Lietuvos gyventojams, atsirado apskritai abejojančiųjų šio krašto lietuviškumu. Tokios nuomonės šalininkai, tarp kurių buvo ir nutautėjusių lietuvių ar jų vaikų, savo priklausymą lietuviams laikė gėdingu, asmenybę menkinančiu dalyku. Taip atsitiko ir todėl, kad dalis lietuviškų žemių atsidūrė kaimyninėse valstybėse. Sėkmingiau gyventi, materialinę gerovę lengviau pasiekti buvo tiems, kurie taikėsi prie besikeičiančių valdžių užgaidų. Ištremtų, sušaudytų, išvykusių lietuvių ir kitų rytų Lietuvos gyventojų vieton plūstelėjo ateiviai iš Sovietų Sąjungos. Pavyzdžiui, iš Baltarusijos atsikėlė apie 200 tūkstančių žmonių, įsigalėjo praktika rajonų vadovais skirti nelietuvius ir dažnai net antilietuviškai nusistačiusius asmenis.

Nuo Pasmalvės, palei Smalvų ežerą buvo išsidėstę daug kaimų. Juose nuo seno gyveno darbštūs žmonės, augino vaikus, kūrė savo materialinę ir dvasinę gerovę. Iš Visagino ežero į Drūkšius bėgusio sraunus upelio krante

nagingi žmonės pasistatė vandens malūną. Greta įsirengė audinių lyginimo cechą, nes beveik visuose namuose buvo audžiama. Daug buvo mažų dirbtuvėlių: mezgimo, batsiuvių, stalių, puodžių, žvejų artelių ir tinklų mezgėjų. Buvo ūkininkų, laikiusių po arklį, po kelias karves, smulkesnių gyvulių. Raugino pieną, slėgė sūrius, pardavinėjo grietinę ir saldų pieną, mušė sviestą ne tik savo reikmėms. O sovietmečiu tai jau buvo nelegalus uždarbis, ir reikėjo saugotis valdžios pareigūnų.

Vietiniai nagingi meistrai su jų gyvenamomis gražiai sutvarkytomis sodybomis, vadinamomis dvareliais, buvo žinomi toli už apylinkės ribų. Smėlingos vietinės žemės nebuvo derlingos, bet žmonės savo darbu rasdavo išeitį ir neblogai gyveno. Šių apylinkių žūklės tinklų mezgėjai buvo plačiai žinomi visoje Lietuvoje.

IAE atsiradimas. Istorijos vingiuose Lietuvos paribyje susidarė niša, kuriai teko priglausti naują imigracijos bangą. Senosios tautinės kultūros atšvaitai tebejaučiami, bet nebėra tokie ryškūs, kad būtų išskirtiniai.

Atominės elektrinės statybai buvo iššvalgytos dešimtys vietų ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse respublikose. Pagal sąjunginių žinybų rekomendacijas, TSKP CK ir TSRS MT 1971 m. rugsėjo 16 d. priėmė nutarimą dėl Drūkšių atominės jėgainės statybos.

Paaiškėjus, kad atominė elektrinė bus statoma prie Drūkšių ežero, pradžioje ji vadinta Drūkšių atomine elektrine. 1974 m. pradėti parengiamieji statybos darbai. Respublikos vadovų prašymu ir 1975 m. gruodžio 15 d. sąjunginės vadovybės įsakymu Drūkšių atominės elektrinės pavadinimas pakeistas į Ignalinos atominę elektrinę. 1975 m. birželio mėnesį Ignalinos rajone, Paliaudanės kaimo teritorijoje pradėta būsimojo atominio komplekso statytojų ir gyventojų miesto statyba. 1994 m. pradžioje jame gyveno 31908 apie 47 tautybių gyventojai.

1992 m. rugsėjo 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji taryba, atsižvelgdama į Ignalinos rajono tarybos siūlymą (teikėjas paminklotvarkininkas K. Čeponis) dėl Visagino kaimo pavadinimo grąžinimo, pakeitė Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės pavadinimą į Visaginą.

1994 m. liepos 21 d. Seimas priėmė nutarimą Nr. Y-586 „Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų administracinių vienetų įgyvendinimo“. Šis įstatymas Visaginui suteikė miesto statusą. Remiantis šiuo įstatymu, įsteigta Visagino savivaldybė. Pirmieji rinkimai į vietos savivaldą įvyko 1995 m. kovo 25 d., pirmasis Visagino savivaldybės tarybos posėdis – 1995 m. balandžio 12 d.. Visagino miesto herbas (gervė) buvo patvirtintas 1996 m. liepos 26 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 1007.

Būsimo miesto apylinkėse kasmet būriuodavosi ir gervių šeimynos. Kažkas iš pirmųjų statytojų taikliai pastebėjo, kad miestas – lyg tarp miškų paklydusi salelė, priglaudusi įvairiausių kraštų žmones, kurių ramybę saugo rūpestinga gervė, skrydžiui plačiai ištiestais sparnais. Šiandien žvilgtelėję į miesto planą lengvai pastebėsite, kad jo forma iš tikrųjų primena plačiai sparnus išskleidusį paukštį.

Žmonės linkę ieškoti simbolių: legenda pasakoja, kad gervė – budrumo simbolis. Nuo senų senovės keliaudamos ir naktį nusileidusios poilsiui, vieną iš būrio jos palikdavo budėti. Budinčioji gervė stovinti ant vienos kojos, o kitoje laikanti akmenį. Jai netyčia užsnūdus, akmuo iškrentąs ir taip ją pažadinąs. Taip gervių būrys apsisaugojąs nuo pavojų.

Nuolatinės priežiūros reikalingas atominis gigantas, šalia kurio įsikūręs miestas, irgi reikalauja budrumo. Užtat gervė – tikrai tinkamas jauniausio ir specifiškiausio Lietuvos miesto simbolis. Šis Visagino savivaldybės simbolis, iškeltas ant gėlėse skendinčios Parko gatvės skiriamojoje juostoje pastatytos aukštos stelos, pasitinka kiekvieną atvykusįjį. Gervė rūpestingai žvelgia į miesto statinius bei parkus, budria akimi saugo čia dirbančius ir viešinčius žmones.

Pagal 2002 m. rugsėjo 26 d. „Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 4 ir 5 straipsnių pakeitimo įstatymo“ Nr. IX-1101 1-ą straipsnį, pavadintą „4 straipsnio 2 dalies 4 punkto ir 3 dalies pakeitimas“, *Visagino miesto savivaldybės* pavadinimas pakeistas į *Visagino savivaldybę*. Specialiai praleistas žodis „miesto“, nes savivaldybės teritorijai jau priklauso ne tik miesto, bet ir aplinkinių kaimų, sodininkų bendrijų „Pavasaris“, „Statybininkas“, „Vyšnia“ bei kitos teritorijos.

Rašant straipsnį naudotasi L. Abariaus, A. Girininko, A. Kavaliausko suteiktais ir autorės asmeninio archyvo duomenimis.

REGIONAL CULTURE

The Face of Visaginas: Not Only the Ignalina Nuclear Power Plant

Dalia SAVICKAITĖ

Discussions on closing down the Ignalina Nuclear Power Plant are still very intense in Lithuania. The history of the youngest Lithuanian City Council of Visaginas that has just celebrated its 35th birthday is associated only with the construction the nuclear power plant. Few Lithuanians, let alone local residents can boast good knowledge of the fate of this Lithuanian Eastern border town. Thus, Savickaitė goes into a detailed description of the landscape of this region from the ice age onwards, the historical circumstances that brought on the processes of Slavic domination, including the times of Polish rule, and the construction of the Ignalina Nuclear Power Plant which brought a new wave of migration from the USSR.

Blogos akies kilmės ir tvermės teorijos

Monika BALIKIENĖ

Blogos akies baimė tiek pat tvari, kiek ir sena. Duomenų apie blogą akį aptikta rašytiniuose šumerų šaltiniuose, asirų ir akadų dokumentuose, Biblijoje ir Korane (Dundes, 1980; Roberts, 1976; Elworthy, 1895; Eastman, 2001; Thomsen, 1992; Фосce, 2001). Indoeuropiečių ir semitų pasaulyje sunkiai rastume už blogą akį galingesnį ir labiau paplitusį kultūrinį konstruktą (Dundes, 1980).

Bloga akis, kaip protu nepaaiškinamų dalykų baimės metafora (Nemecek, 1958) ir žmoguje glūdinčio pavydo, pykčio, blogio raiškos bei įveikos priemonė (Foster, 1965; 1972), domina įvairių sričių specialistus. Keista, bet blogos akies problema niekada netraukė antropologų (Herzfeld, 1981; Galt, 1982). Gal trukdė iliuzija, kad blogos akies reiškinys jau galutinai ištirtas? Apgaulingą įspūdį palaikė per amžius susikaupęs milžiniškas kiekis duomenų. Informacijos apie blogą akį tiek daug, kad kai kam gal net pasirodė, jog jau viskas sužinota ir daugiau šioje srityje nebeliko kas veikti. Kita vertus, antropologai turbūt neįsivaizdavo blogos akies tikrojo masto. Jį nustatyti niekada nebuvo lengva. Blogos akies problema ne itin traukė antropologus gal ir dėl to, kad ne visi įžvelgė blogos akies tyrimų naudą ir svarbą. Daugelis, matyt, nepastebėjo, kad bloga akis ir su ja susijusio žmogaus elgesio tyrinėjimai padeda suprasti svarbius ir aktualius dalykus: kaip palaikyti darną visuomenės viduje, kaip tvarkyti santykius tarp atskirų bendruomenių, kaip išvengti socialinių konfliktų (Foster, 1972).

Blogos akies samprata ir sklaida

Pavydu, godumu, pykčiu, kerštu, nepykanta ir tyčiniu kenkimu pasireiškiantis blogis – galinga ir griaunanti jėga. Kiekviena visuomenė siekia įvardyti ir kontroliuoti blogį, ieško blogio įveikos priemonių. Kai kuriose kultūrose nuo seniausių laikų gyvuoja tvari ir permainoms atspari *blogos akies* idėja. Jos esmę sudaro įsitikinimas, kad įdėmus žvilgsnis skleidžia kenksmingą jėgą, o pasigrožėjimas svetima laime ar nauda prišaukia bėdą.

Bloga akis – tai nuosekli, kisti nelinkusi įsitikinimų, papročių, elgsenų, saugos ir gydymo sistema. Mokslinėje literatūroje ji dažnai vadinama blogos akies kompleksu arba tiesiog *bloga akimi* (Maloney, 1976; Dundes, 1981). Blogos akies kompleksas kiekvienoje visuomenėje įgyja savitą raišką.

Blogos akies kompleksą sudaro šios pagrindinės dalys: 1) blogaakiai kenkėjai; 2) blogos akies aukos; 3) blogos akies kenkimo pobūdis; 4) apsaugos ir gydymo nuo blogos akies priemonės; 5) blogos akies liaudiškosios teorijos (Elworthy, 1895; Maloney, 1976; Dundes, 1981; Migliore, 1997).

Manoma, kad ***blogaakiai*** kenkia sąmoningai arba nesąmoningai. Be to, tvirtinama, kad nužiūrėtojais ne tik gimstama, bet ir tampama. Taigi blogaakių kenkėjų daug, ir jie labai įvairūs. Akimis geba kenkti ir gyvūnai, ir žmonės, ir demonai, ir dievai.

Kadangi blogaakių daug, ***blogos akies aukų*** ratas labai platus. Jis apima iš esmės visą kūriniją: daiktus, augalus ir žmones. Tačiau tikima, kad bloga akis ypač kenkia: 1) kultūriniams augalams; 2) naminiams pieniniams galvijams ir jų jaunikliams; 3) mažiems vaikams ir seneliams; 4) žindančioms moterims; 5) suaugusiems vyrams (Elworthy, 1895; Foster 1972; Dundes, 1980; Migliore, 1997).

Bloga akis auką geba: 1) susargdinti; 2) nužudyti; 3) sunaikinti. Jeigu auka – negyvas daiktas, pvz., pastatas arba kalnas, jis suskyla arba sugriūva. Jeigu tai vynas, jis surūgsta. Jeigu auka – augalas, jis staiga nuvysta ir nudžiūsta. Gyvulių jaunikliai krinta negyvi. Žmogaus vaikai suserga arba net miršta. Žindančioms moterims dingsta pienas. Vyrai netenka lytinės potencijos. Blogos akies kenkimo pobūdis džiovinamasis. Bloga akis auką sargdina, marina, naikina, iščiulpdama iš jos gyvybės syvus (Dundes, 1980; Foster, 1972; Dionisopoulos-Mass, 1976; Migliore, 1997).

Nuo blogos akies poveikio saugo skysčiai: vanduo, pienas, seilės, šlapimas, aliejus, vynas. Juos iš išorės arba į vidų vartoja blogos akies nužūrėti asmenys. Skysčius arba juos gaminančius organus reprezen-

tuoja įvairūs amuletai. Žmonės dėvi tam tikrus lašo, genitalijų formos amuletus, rodo specialius gestus ranka (pvz., špygą) arba nusispjauna, pamatę besiartinantį blogaakį. Skysčiai arba juos gaminantys organai tiesiogiai naudojami arba minimi užkalbant nuo blogos akies (Hardie, 1923; Hildburgh, 1951; Murgoci, 1981; Dionisopoulos-Mass, 1976; Pieroni, Giusti, 2002; Quave, Pieroni, 2005; Peterson–Bidoshi, 2006).

Blogos akies liaudiškosios teorijos – tai pačių žmonių suformuluotos blogos akies reiškinio interpretacijos. Viena labiausiai paplitusių blogos akies liaudiškųjų teorijų teigia, kad blogaakiu ne tik gimstama, bet ir tampama. Kita blogos akies liaudiškoji teorija skelbia, kad jeigu motina naujagimį maitins be tvarkos iš abiejų krūtų, jos žvilgsnis kenks tam, į ką ji pirmą pažiūrės. Panašiai skamba ir dar viena blogos akies liaudiškoji teorija – jeigu motina pasigailės ką tik nuo krūties atjunkyto kūdikio ir vėl pradės jį žindyti, tokio vaiko akys bus blogos (Dundes, 1980; Stein, 1981). Šiose liaudiškose teorijose reikia pastebėti glūdint du svarbius su bloga akimi susijusius dalykus – skystį ir pavydą. Kūdikis blogos akies liaudiškųjų teorijų kontekste atrodo grobus ir pavydus. Jis trokšta abiejų krūtų (nors užtektų ir vienos), arba siekia būti žindomas po atjunkymo, tokiu būdu atimdamas jaunesniam broliui ar seseriai teisėtai priklausančią ribotos gėrybės (pieno) dalį. Iš vaiko, tokiu būdu išgavusio daugiau pieno, išauga žmogus, svetima sąskaita siekiantis įsigyti kitokių turtinių gėrybių. Kitaip sakant, išauga blogaakis, arba grobuonis, savanaudškai trokštantis turėti daugiau, negu vertas, arba daugiau, negu jam reikia.

Blogos akies sklaida. Ilgai manyta, kad blogos akies idėją turi ir plėtoja visas pasaulis. Galvota, kad kuo visuomenė mažiau išsivysčiusi, tuo stipriau ji laikosi blogos akies konstrukto (Schoeck, 1981). Tačiau J. M. Robertsas (1976) įrodė, kad blogą akį pažįsta tik 1/3 pasaulio visuomenių. „Pirmykštės“ visuomenės blogos akies kaip tik nežino. Blogos akies komplekso raiška ryškiausia ten, kur kompaktiškai gyvena palyginti aukšto išsivystymo lygmens pasiekusios žemdirbių ar gyvulių augintojų bendruomenės. Kadangi bloga akis labai seniai gyvuoja indoeuropiečių ir semitų pasaulyje, spėjama, kad šis kultūrinis konstruktas atsirado Mesopotamijoje (Thomsen, 1992; Фосce, 2001). Iš ten plito po kitus kraštus, ypač Indiją, Artimuosius Rytus ir Europą. Šio reiškinio visai nėra aborigeninėje Australijoje, Okeanijoje, nebuvo ikikolumbinėje Šiaurės ir Pietų Amerikoje (Dundes, 1980; Kearney, 1976; Roberts, 1976).

Nors ir ne viso pasaulio žmonės konstruoja blogos akies kompleksą, tačiau Europoje šis reiškinys visuotinas. Daugelis mokslininkų pabrėžia, kad komplekso raiška ypač stipri Vidužemio jūros regiono šalyse (Graikijoje, Italijoje, Albanijoje, Ispanijoje, Kipre, Maltoje, Turkijoje, Šiaurės Afrikoje) (Dionisopoulos-Mass, 1976; Hardie, 1923; Herzfeld, 1981; Galt, 1982; Pieroni, Giusti, 2002; Quave, Pieroni, 2005; Peterson–Bidoshi, 2006; Zumwalt, Levy, 2001; Levy, Zumwalt, 2002; Stevens, 2004; Apostolides, Dreyer, 2008). Į svetimus kraštus emigravę europiečiai kai kuriuos kultūrinius konstruktus pamiršta, tačiau blogą akį išlaiko (Jones, 1981; Stein, 1981; Migliore, 1997).

Blogos akies kilmę ir tvermę aiškinančios teorijos

Teorijos paieškos regos sistemoje. Ilgai ir atkakliai mėginta ieškoti ryšio tarp blogos akies ir regos sistemos. Visi mėginimai susiję su senais ir stebėtinai patvariais įsitikinimais, kad iš akių kažkas sklinda (*ekstramisija*) arba kad pro akis kažkas į žmogaus vidų patenka (*intromisija*) (Gross, 1999). Pavyzdžiui, jau Senovės Egipte manyta, kad iš Horo akies spinduliuodama trykšta gyvybės energija (Dundes, 1980).

Antikos filosofai atidžiai nagrinėjo blogos akies veikimo pobūdį ir pasekmes, neišeidami iš ekstramisijos ir intromisijos rėmų (Elworthy, 1895; Dickie, 1991; Eastman, 2001). Ekstramisinėms paieškoms pagrindą suteikė Platonas, tvirtinęs, kad iš akių plūsta vizualinės ugnies srautai, kurie, sumišę su dienos šviesa, sudaro „vieną vientisą kūną“ – priemonę regimiesiems objektams aptikti ir apie tai akių savininkui pranešti. Ekstramisijos idėją plėtojo Euklidas ir Ptolemėjas (Gross, 1999, p. 58, 61).

Lygia greta gyvavo ir kita – *intromisijos* – idėja. Ji skelbė, kad akis mato dėl to, kad į ją patenka kažkas, ką skleidžia regėjimo lauke esantys daiktai. Pirmaisiais *intromisijos* teorijos šalininkais laikomi Demokritas ir Epikūras. Jie teigė, kad iš daiktų srūvantys izomorfiniai atvaizdai (*eidola*) pakliūva į regінčiojo akis. Akys tuos atvaizdus pajunta, ir regintysis išvysta daiktą. Panašiai galvojo ir Lukrecijus. Jis iš daiktų srūvančius atvaizdus vadino *simulacra.* Lukrecijaus manymu, tie atvaizdai yra tarsi svirplių ar gyvačių išnaros ar naujagimio veršelio galvą dengianti membrana. Aristotelis patobulino intromisijos teoriją. Joje svarbiausias vaidmuo teko ore ir vandenyje esančiai permatomai terpei. Aristotelis tvirtino, kad akis, pajutusi šios terpės judesius, sukelia regos pojūčius.

Arabų mokslininkai žengė dar toliau – suderino ir ištobulino abi graikiškąsias intromisijos ir ekstramisijos teorijas. Pagaliau Alhazenas visiškai atmetė ekstramisijos idėją ir sukūrė naują Euklido, Ptolemėjaus ir Galeno mintimis pagrįstą intromisijos teoriją, kuri vyravo moksle iki pat XVIII a. (Gross, 1999).

Panašiai blogos akies veikimo mechanizmą interpretavo ir XV–XVI a. gyvenęs Cornelius Agrippa. Aiškindamas, kodėl burtininkui pavyksta, įdėmiu žvilgsniu stebint auką, ją pakerėti ir užtraukti nelaimę, Agrippa rėmėsi, jo manymu, viską gamtoje lemiančiu (1) panašumo (simpatijos) dėsniu, (2) vaizduotės galia ir (3) sielos savybėmis. Pasak Agrippos, siela geba paveikti ir savitai transformuoti sielai giminingus daiktus. Pirmiausia ji veikia kūną – savo buveinę. Užtat visos žmogaus emocijos ir atsispindi kūne, ypač veide. Tačiau, remiantis panašumo principu, siela veikia ir kitas sielas. Todėl matant kokį nors žmogų ką nors skanaus valgant, mums ima tekėti seilės; arba mūsų stebimos kito žmogaus emocijos nesunkiai užvaldo ir mus. Ypač jaudrią vaizduotę turinčiame žmoguje susiformuoja įsivaizduojamojo daikto atvaizdas. Šis įsitvirtina kraujyje, o kraujas savo ruožtu išnešioja atvaizdą po visą kūną. Pavyzdžiui, daugelio apsigimimų priežastis – perdėtai audringa nėščiųjų vaizduotė. Agrippos spėjimu, Šv. Pranciškaus kūne stigmos atsivėrė dėl to, kad jis per daug atkakliai neatplėšdamas akių žiūrėjo į Kristaus žaizdas (Леман, 2002, p. 252–254). Įdomu, kad Agrippos suformuluotoje blogos akies teorijoje kraujas veikia tarsi blogos akies transporto priemonė, bent jau kūno viduje.

Anglų demonologas Perkinsas knygoje „Discourse of Damned Art of Witchcraft“ (1608) blogą akį aiškino irgi remdamasis ekstramisijos principu. Jis teigė, kad esą seniai visiems žinoma, jog iš ydingų ir į bloga linkusių žmonių akių sklinda dvokiančios ir kenksmingos dvasios. Jos užkrečia orą ir nuodija žmones, nepaisant amžiaus, pajėgumo ir fizinio sudėjimo (Роббинс, 2001, p. 332–333).

Kadangi pagrindinis blogos akies poveikis džiovinamasis, netrūko džiovinamąjį blogos akies poveikį daiktams, žmonėms, augalijai, gyvūnijai akcentuojančių teorijų. Jos irgi pagrįstos akies ekstramisija/intromisija. Pavyzdžiui, XIII a. dominikonų vienuolis Tomas iš Cantipre teigė, kad jeigu žmogus sutinka vilką, ir vilkas žmogų išvysta pirmas, tai vilko akių spinduliai uždžiovina žmogaus regos *spiritus*, ir žmogus sustingsta tarsi suparalyžiuotas (Dundes, 1980).

Ekstramisija/intromisija – tai apibendrinantys terminai, kuriais norėta išreikšti mintį, kad kažkas iš akių prasismelkia į išorę arba patenka į akis iš išorės. Vietoj šių terminų vartojami ir kiti žodžiai, pavyzdžiui, evaporacija, emanacija ir pan.

Visos išvardytos teorijos blogą akį sieja su rega, t.y. akies ekstramisinėmis/intromisinėmis savybėmis. Konstruoti blogos akies kilmės ir tvermės teoriją, remiantis akies, kaip regos organo, savybėmis, nesiliauta iki pat XX a. pradžios. Šiandien ekstramisijos/intromisijos idėją populiarina vien tik okultiniai traktatai, kuriuose rašoma apie tai, kaip kenkėjas „pramuša“ aukos apsaugą, „persmelkia“ jos biolauką, „pažeidžia“ astralinį kūną, „perduria“ aurą ir pan.

Teorijos paieškos psichosocialinių reiškinių plotmėje. XIX–XX a. sankirtoje išėjo trys autorių erudicija ir medžiagos gausa pribloškiantys darbai blogos akies tema: (1) prancūzas J. Tuchmannas folkloro žurnale *Melusine* nuo 1884 iki 1912 m. apie blogą akį paskelbė apytikriai 90 straipsnių, kuriuose išdėstė visa tai, ką apie šį tikėjimą rado Paryžiaus Nacionalinėje bibliotekoje; (2) 1895 m. pirmą kartą pasirodė gausiai iliustruota anglų istoriko T. F. Elworthy knyga, kuriai net ir šiandien nestinga nei leidėjų, nei skaitytojų dėmesio; (3) pagaliau 1910 m. išėjo teksto apimties (beveik 1000 puslapių dvitomis) ir panaudotos literatūros kiekio (daugiau kaip 2000 vienetų) požiūriu nepralenkta vokiečių okulisto S. Seligmanno knyga.

Glaustai aptardamas blogos akies teorijos kūrėjų pastangas ir įžvalgas, A. Dundesas atkreipia dėmesį į nuolat vyravusią, bet XX a. itin išryškėjusią disproporciją tarp milžiniško sukauptų duomenų kiekio ir retų mėginimų tuos duomenis interpretuoti. Gausi medžiaga prašyte prašėsi apdorojama iki tol dar nematytu būdu. Kaip tyčia, XX a. pradžioje atsirado psichoanalizė. Jos kūrėjas S. Freudas labai domėjosi folkloru ir tuometinių antropologų darbais. Neapėjo jis ir blogos akies. S. Freudo manymu, tikėjimas bloga akimi kyla iš dviejų dalykų derinio: pavydo baimės ir projekcijos kaip psichologinės gynybos mechanizmo. S. Freudas pastebėjo, kad žmogus, turėdamas ką nors vertinga ir lengvai prarandama, bijo aplinkinių asmenų pavydo, todėl į juos projektuoja savo paties pavydą, t.y. tą pavydą, kurį, jais dėtas, justų jis pats.

Įkandin S. Freudo ir kiti psichoanalitikai bei psichiatrai mėgino interpretuoti blogos akies fenomeną. Pavyzdžiui, G. Roheimas 1952 m. pareiškė, kad visą tikėjimų bloga akimi kompleksą galima būtų paaiškinti oraliniu pavydu (jealousy) ir oraline agresija. Laikantis šitokio interpretacijos pagrindo, pavyktų paaiškinti,

kodėl akis kenkia žindomiems vaikams, kodėl, siekiant išvengti nužiūrėjimo, spjaunama arba griebiamasi žodinių užkalbėjimų (Roheim, 1981). Deja, kaip teigia A. Dundesas (1980), G. Roheimas nepaaiškino, kodėl žmonės, gelbėdamiesi nuo nužiūrėjimo, naudojasi, pvz., falinėmis (ar falą simbolizuojančiomis) apsaugos priemonėmis. Turėtų pakakti oralinių, pvz., užtektų tik nusikeikti ar nusispjauti.

Psichiatrai G. Tourney ir D. J. Plazakas pabrėžė, kad akis – agresijos organas. Autoriai teigė, kad blogos akies baimė – tai pačiame žmoguje slypintys agresyvūs impulsai. Žmogus jaučia kaltę, kad yra priešiškas ir agresyvus. Jis laukia bausmės. Kadangi nubausti iš tiesų nėra kam, žmogus ima iniciatyvą į savo rankas ir baudžia save pats – pradeda kęsti realią blogos akies baimę. Siekdamas sumažinti kaltės jausmą, žmogus įjungia psichologinės gynybos mechanizmą – projekciją. Projekcija vyksta paprastai: agresyvus impulsas „aš tavęs nekenčiu“ arba „aš tau pavydžiu“ virsta „tu manęs nekenti“ arba „tu man pavydi.“ Naudodamasis gynybiniu projekcijos mechanizmu agresorius pasiverčia auka. Pavyzdžiui, dažnai žmonės tvirtina, kad nužiūri turtingieji ir galingieji. Įsigilinus į tai, matyti, kad vargšai pavydi turčiams, o pavydas transformuojasi – virsta bloga akimi, bet ne vargšo, o turtuolio kaktoje. Vis dėlto, psichiatrinės pakraipos teorija irgi nepaaiškina visų tikėjimo bloga akimi komplekso detalių (Dundes 1980).

Anglų psichoanalitikė M. Klein blogos akies kilmę ir tvermę siejo su kūdikių žindymu ir ankstyvuoju motinos ir vaiko ryšiu (Кляйн, 1997). Antropologas ir psichiatras H. F. Steinas (1981) irgi daug dėmesio skyrė žindymui, ankstyvajam maitinimui ir kūdikių priežiūrai.

Apskritai, XX a. daugiausia ieškota ryšio tarp blogos akies ir psichosocialinių reiškinių. Šios pakraipos tyrinėtojai blogą akį siejo su agresijos, priešiškumo, baimės ir nerimo simbolinėmis raiškomis. Tačiau gilintasi ir į biopsichologines blogos akies ištakas. Pavyzdžiui, R. G. Cossas (1981) blogą akį sieja su biologine baime pakliūti į priešo regos lauką. Svarstydamas tikėjimo bloga akimi kilmę ir svarbą jis spėjo, kad bloga akis turbūt turi ryšį su stebimuoju elgesiu (gaze behaviour), būtent su vadinamuoju žvilgsnio nukreipimu, kuris būdingas ne tik žmogui, bet ir daugeliui gyvūnų.

Daugelis autorių siekė paaiškinti blogos akies kilmę ir tvermę pavydo pagrindu. W. G. Sumneris (1906) garsiajame veikale „Folkways“ teigė, kad bloga akis susijusi su pirmykščiu demonizmu ir pavydu. Pasak autoriaus, gyvuoja įsitikinimas, kad demonai pavydi žmonėms sėkmės ir gerovės. Dėl to jie kenkia tiems, kuriems sekasi. Kaip pastebi A. Dundesas, pavydas tikrai glaudžiai susijęs su bloga akimi. Regėdami trokštamą daiktą, žmonės kartais net balsu juo žavisi. Kadangi ši reakcija universali, vadinasi, yra pagrindas įtarti, kad žavėjimesi ar pagyrime vis dėlto glūdi bent lašas pavydo (Dundes, 1980, p. 98).

Nors apie pavydą žmonės daug visokiomis progomis šneka ir rašo, tačiau mokslininkai pavydui kurį laiką skyrė stebėtinai mažai dėmesio. Psichologai nagrinėjo agresiją ir depresiją, pyktį ir neviltį, humorą ir juoką, nerimą ir liūdesį, o pavydas domino tik psichoanalitikus. Amerikiečių antropologas G. M. Fosteris pagrįstai tvirtino, jog pavydas laukia nesulaukia rimto mokslininkų dėmesio.

Blogos akies teoriją pavydo pagrindu plėtojo sociologas H. Schoeckas. Jis blogą akį laikė universalia pikto pavydo išraiška (Schoeck, 1981). G. M. Fosterio (1965, 1972) manymu, pavydėti būdinga kiekvienam žmogui, vadinasi – ir kiekvienai visuomenei. Apskritai, žmonės pavydą laiko itin pavojinga griaunamąja emocija. Pavydas skatina priešiškumą, agresiją, smurtą. Jis kelia grėsmę tiek atskiram individui, tiek visuomenei. Jusdamas visuotinio pavydo grėsmę sau ir kitiems, žmogus bijo. Kas jam bus už tai, kad jis pavydi kitiems? Kas jam bus dėl to, kad kiti pavydi jam? Autorius pabrėžia, kad ypač vakarietiškos visuomenės žmogus įsigudrino gerai slopinti pavydumą. Nuo vaikystės jis žino, kad pavydas – tai pats gėdingiausias ir smerktiniausias jausmas. Nors žmogus ir neigia esąs pavydus, nors neprisipažįsta bijąs, kad kiti jam pavydi, išsisukti nuo pavydo jis negali. Siekdamas sumažinti ar bent suvaldyti pavydo (ypač pavydo baimės) keliamus pavojus, žmogus imasi tam tikrų simbolinių ir nesimbolinių kultūrinių priemonių. G. M. Fosteris analizavo ir šias priemones, ir jų modelius, ir socialines, ekonomines bei psichologines pavydo kilmės sąlygas, pavydo raiškos būdus, labiausiai pavydimus dalykus (maistas, vaikai, sveikata). Aptardamas pavydo raiškos ir įveikos (coping) klausimus, autorius daug dėmesio skyrė blogos akies reiškiniui.

B. Spooneris (1976) atskleidė pavydo pagrindu blogą akį aiškinančių teorijų trūkumus. Pasak jo, remiantis pavydu, galima paaiškinti tik kai kuriuos blogos akies komplekso ypatumus. B. Spooneris skatino antropologus kurti abstraktesnius teorinius blogos akies kilmės ir tvermės modelius. Be kita ko, B. Spoonerį sudomino klausimas, kodėl bloga akis vienoms visuomenėms žinoma, o kitoms nežinoma. Jis stebėjosi, kodėl blogos

akies konstruktas neuniversalus, jei pavydas – universali emocija.

Mėginimai kurti blogos akies kilmės ir tvermės teoriją, remiantis pavydu ar pasąmonės produkuojamų simbolių analize, išryškino kai kuriuos šio sudėtingo reiškinio aspektus, tačiau holistinės blogos akies teorijos nedavė. Vadinasi, galbūt nei pavydas, nei simbolių analizė nėra pati geriausia priemonė blogai akiai tyrinėti. Kaip pastebi A. Dundesas (1980), simbolių analizės privengia kai kurie blogos akies tyrinėtojai. Simboliai realūs, bet nematerialūs. Dėl to, susidūręs su mįslingu simboliu, tyrinėtojas niekada nebus tikras, ar teisingai jį perskaitė, t.y., ar tiksliai nustatė konkretų simbolio turinį. Be to, A. Dundesas pabrėžia, kad blogos akies neįmanoma priskirti vien tik sociologinių, antropologinių, psichologinių ar kitokių reiškinių grupei. Vadinasi, tyrinėjant blogą akį, geriausia derinti kelias tyrimo perspektyvas. Šitaip, pavyzdžiui, elgiasi H. F. Steinas (1981), derinantis antropologiją su psichiatrija ir siekiantis integruoti abiejų šių disciplinų teorijas ir metodus.

Vadovaudamasis perspektyvų derinimo principu amerikiečių antropologas, folklorininkas ir psichoanalitikas A. Dundesas sukūrė psichoanalize ir binarine „sausmės – drėgmės“ opozicija pagrįstą blogos akies teoriją. Autoriaus manymu, blogos akies kompleksą palaiko kelios viena su kita susijusios indoeuropiečių ir semitų pasaulėvaizdžio idėjos:

1. Gyvybė priklauso nuo skysčio. Drėgmė – gyvybė, sausmė – mirtis. Skysčiai (vanduo, kraujas, seilės, pienas, sėkla, tulžis), t.y. drėgmė palaiko gyvybę. Drėgmės netekimas – tai džiūtis ir mirtis.

2. Gėrybių kiekis ribotas. (Šį principą A. Dundesas perėmė iš G. M. Fosterio.) Sveikata, grožis, turtas, maistas, vaikai – gėrybės. Kadangi jų kiekis ribotas, vadinasi, ką nors gero turintis individas yra kaltas, kad kiti to gero neturi. Jeigu vienas turi savyje brangaus kūniško skysčio (kraujo, pieno, sėklos), tai dėl to kitas asmuo to neturi.

3. Gyvenime vyrauja pusiausvyra. Jeigu kas nors turi per mažai sveikatos ar turto, tai jis ligonis ir vargšas. Būdamas toks, kelia grėsmę tiems asmenims, kurie turi pakankamai turto ir sveikatos. Turtingieji ir sveikieji mano, kad jiems pavydi neturtingieji ir ligoti.

4. Pora akių simboliškai prilygsta porai krūtų arba porai sėklidžių. Viena akis prilygsta falui arba vulvai, kartais išangei (Dundes, 1980).

Išvardytosios pasaulėvaizdžio idėjos glūdi pasąmonėje, todėl žmonės nė vienos jų nėra įsisąmoninę. Paklausus, žmonės jų neartikuliuoja (aiškiai žodžiais neišsako). A. Dundesas atkreipė dėmesį į tai, kad lygia greta su aiškiomis ir akivaizdžiomis idėjomis gyvuoja iki galo neįsisąmoninti ir neartikuliuoti įsitikinimai apie žmogų, pasaulį ir gyvenimą (pvz., „gėrybių kiekis ribotas“; „gėrybių kiekis neribotas“; „kas neskanu – sveika, kas skanu – nesveika“). Juos iš kartos į kartą perduoda žmonių kolektyvai. Iš šitų idėjų kaip iš statybinių detalių susidaro pasaulėvaizdžiai. Liaudiškąsias idėjas skelbia iš esmės visi folkloro žanrai: mįslės, patarlės, pasakos, dainos, priežodžiai, sakmės, anekdotai ir t.t. Tačiau liaudiškosios idėjos išryškėja ne tik folklorinėje, bet ir kitokioje medžiagoje: žiniasklaidoje, reklamoje, versle, politikoje, buityje, ritualuose, elgsenoje (Dundes, 1971, p. 95–96).

Idėja, kad drėgmė – gyvybė, sausmė – mirtis, atsispindi plačiai paplitusioje „gyvybės vandens,“ „gyvybės šaltinio“ koncepcijoje. Ją randame daugelyje mitų, pasakų, mįslių, dainų. Skysčių kiekio didėjimas laikomas sveikata, o mažėjimas – liga. Skysčius įmanoma įsisavinti iš vidaus (pvz., išgėrus) arba iš išorės (prausiantis, krikštijantis, tepant aliejais). Visiškas skysčių praradimas – mirtis. Todėl indoeuropiečių ir semitų pasaulyje mirusieji suprantami kaip ištroškusieji. Skystis – gyvybės metafora. Todėl galima pagrįstai manyti, kad pavydas irgi turi būti išreikštas per skystį. Skysčių neturintieji (mirusieji, kraujo ištroškę vampyrai, seni išdžiūvę ir susiraukšlėję žmonės) nuolat pavydi ir kenčia troškulį.

Ribotų gėrybių kiekio idėja teigia, kad visiems gero neužteks. Jei vieni aptekę turtais, vadinasi, dėl jų kaltės vargsta kiti. Jei vieni sveiki ir gražūs, kiti dėl jų kaltės ligoti ir bjaurios išvaizdos. Žmonės sužavėtą žvilgsnį ar pagyrimą supranta kaip troškimą įsigyti jiems priklausančių gėrybių.

Nuo blogos akies ginantys gestai, amuletai dažnai simbolizuoja tam tikrą skysčio rūšį. Nusispjovimas (seilės simboliškai atitinka sėklą), falo, falo simbolio, špygos parodymas – tai kovos su bloga akimi būdas. Išvydusi, tarkim, špygą bloga akis privalo suprasti, kad aukos lengvai neįveiks, auka dar turi pakankamai gyvybinių skysčių (Dundes, 1980, p. 110–111).

A. Dundesas pateikia daugybę pavyzdžių, iš kurių matyti akies ir kitų kūno dalių simbolinės sutaptys (Dundes, 1980, p. 113–116). Jos įdomios dėl to, kad padeda suprasti, kodėl žmonės nuo blogos akies ginasi kaip tik tokiais, o ne kitokiais būdais ir priemonėmis. Pavyzdžiui, Senovės Europos ikonografijoje randama nupieštų spindulius skleidžiančių apskritimų. Jie simbolizuoja ir krūtis, ir akis. Šiuolaikinėse kalbose daug

akis su krūtimis tapatinančių posakių. Liaudies pasakose ir legendose krūtys atitinka akis. Sėklidės ir akys tapatinamos airių mitologijoje: senovėje belaisviams duodavo rinktis, ar apakintas bus, ar kastruotas. Graikų mitologijos herojus Edipas už seksualinį nusikaltimą pats atėmė sau regėjimą. Senovės Egipto mitologija liudija, kad akys atitinka sėklides. Per dvikovą Setas išplėšė Horui vieną akį. Už tai Horas išrovė vieną Seto sėklidę. Saulės spinduliai laikomi falo ir sėklos simboliu. Kad saulė simboliškai yra ir falas, ir akis, buvo pastebėta daugiau kaip prieš šimtą metų. Falo ir akies tapatumas – neginčijamas dalykas. Vienaakio falo (phallus oculatus) buvimą liudija ikonografinė, kalbos, folkloro, liaudies žaidimų medžiaga. Vienaakio milžino žmogėdros Polifemo galva, be abejonės, yra falas.

Apsaugos priemonės nuo blogos akies būna ir moteriškų genitalijų formos (pasaga, pusmėnulis), todėl galima daryti išvadą, kad tarp akies ir moteriškų genitalijų esama simbolinio ryšio. Jeigu falą ar vulvą suprasime kaip skysčių trokštančias ,,blogas akis“, paaiškės, kodėl kenkimo akimis idėją žmonės reiškia ne tik daugiskaitos (blogos akys), bet ir vienaskaitos forma (bloga akis) (Dundes, 1980, p. 120–121).

Gerai žinoma, kad kovai su bloga akimi naudojami ekskrementai. Tikima, kad blogos akies poveikis nusilps, jeigu ji bus apdergta. Anglijoje, Škotijoje, Prancūzijoje yra paprotys piešti akį naktipuodžio dugne. Šis paprotys susijęs su vestuvėmis. Anglijoje draugai jaunikiui dovanoja naktipuodį, išpuoštą gražiai užrašytais jaunikio ir nuotakos vardais. Indo dugne nupiešta didelė akis su užrašu: ,,Matau tave.“ Pagal paprotį jaunikis nešasi naktipuodį į smuklę ir kartu su draugais iš jo geria. Škotijoje druskos pilnas naktipuodis įteikiamas jaunikiui kaip vestuvinė dovana. Prancūzijoje ištirpintą šokoladą į naktipuodį liedavo plonu sluoksniu, kad dugne liktų matytis nupiešta akis. Šokoladui sustingus, pildavo kitus ingredientus: baltą vyną arba šampaną, tarkuotą šokoladą, šokoladinius saldainius ir pan. Kai viskas būdavo sutaisyta, naktipuodį nešdavo į jaunųjų miegamąjį. Akies apipylimas šokoladu simbolizuoja blogos akies apakinimą defekacijos būdu. Iš viso to matyti, kad išangė ir jos produktas simboliškai susiję su bloga akimi (Dundes, 1980, p. 124–126).

A. Dundeso manymu, net ir atmetus simbolius, kurių iš principo vengia kai kurie tyrinėtojai, blogos akies sąsajos su aukščiau išvardytomis liaudiškomis idėjomis akivaizdžios.

A. Dundesas savo teoriją vadina holistine. Tai darydamas, pabrėžia, jog ji kurta, ketinant paaiškinti visus blogos akies komplekso komponentus. Autorius teoriją išdėstė straipsnyje, kurio pavadinimas skamba šitaip: *Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo–European and Semitic Worldview.* Iš to matyti, kad A. Dundesas teoriją konstruoja ne vien iš psichoanalitinės perspektyvos, o žiūrėdamas į duomenis tarsi iš tolo ir siekdamas juos integruoti į platesnį binarinės opozicijos kontekstą. Žvelgiant į liaudiškųjų idėjų telkinį iš toli, jame ypač išryškėja neteisingą gėrybių pasiskirstymą pabrėžiantis principas (gėrybių kiekis ribotas, todėl visiem jų neužteks). Jis yra tarsi ašis, ant kurios laikosi likusieji teorijos elementai. Vadinasi, A. Dundesas blogos akies reiškinį vienu metu tiria ir kaip psichoanalitikas, ir kaip struktūralistas, ir kaip folklorininkas, ir tam tikra prasme gal net kaip ekonominių–socialinių mokslų specialistas.

Deja, A. Dundeso blogos akies teorija nepaaiškina, kodėl vienose visuomenėse žmonės bloga akimi tiki, o kitose ne. Tiesa, autorius nurodo, kad jo teorija holistinė tik indoeuropiečių ir semitų pasaulėvaizdžio fone. Vadinasi, A. Dundeso teorija holistinė su išlygomis. Jeigu taip, tuomet kategoriškai tvirtinti, kad holistinė blogos akies kilmės ir tvermės teorija jau sukurta, dar anksti.

Holistinės blogos akies teorijos kūrimo sunkumai. Daugiausia sunkumų holistinę blogos akies kilmės ir tvermės teoriją kuriantiems autoriams, matyt, kelia tai, kad daugelis folklorininkų, etnologų, antropologų per daug ilgai blogą akį laikė įdomia, tačiau seniai pasmerkta išnykti atgyvena, juokingu prietaru, kitaip sakant, rimto tyrinėjimo nevertu dalyku. Dar ir šiandien nemažai žmonių mano, kad prietaringi asmenys – tai tamsuoliai, atsilikėliai ir neišmanėliai. C. G. Jungas pastebi, kad, realybės požiūriu, prietaras iš tikrųjų yra neteisingas dvasinis produktas. Tačiau jis senovėje visuotinai vartotas ir pripažintas. Laikyta, kad jis teisingai atspindi tikrovę. C. G. Jungo manymu, prietarai iš esmės yra simboliai. Jau vien dėl to jie verti daug dėmesio, siekiant suprasti praeitį (Юнг, 1994, p. 146). Be to, vadinamosios archajinės atgyvenos puikiausiai gyvuoja ir veikia šiandien. Kadangi ,,atgyvenos“ – neatsiejama pasąmonės dalis, jos gali išryškėti bet kur ir bet kada, nepriklausomai nuo žmogaus išsilavinimo ir protinių gebėjimų dydžio (Юнг, 1991, p. 45). Kai kada (ypač krizinėje situacijoje) šie tikrovės neatitinkantys įsitikinimai žmogui būna net labai naudingi (Юнг, 1991, p. 80). Bloga akis yra tikrų tikriausias prietaras. Tačiau, kaip pastebi H. Schoeckas (1981, p. 198), iš to negalima daryti išvados, kad blogos akies sukelta baimė netikra

ar nerimta. Anaiptol – ir baimė, ir ligos, kurias neva sukelia bloga akis, yra tikros.

Kita priežastis, trukdanti sukurti holistinę blogos akies teoriją, – tai neaprėpiamas medžiagos kiekis ir tyrinėtojo didelis noras su visa ja susipažinti. Susidaro uždaras ratas: blogos akies tyrinėtojas kaupia duomenis, tikėdamasis, kad kuo daugiau jų surinks, tuo blogos akies kilmės ir tvermės klausimas taps aiškesnis, bet duomenų atsiranda vis daugiau ir daugiau, ir tyrėjas galų gale praranda viltį kada nors su visais jais susipažinti ir juos apibendrinti. M. Herzfeldas (1981), o vėliau A. H. Galtas (1982) aiškiai rašo, kad antropologai mažai dėmesio skyrė blogai akiai. Gali būti, kad neaprėpiamas medžiagos kiekis iš dalies skatina autorius kaupti duomenis, užuot juos interpretavus. Kita vertus, medžiagos gausa sukuria ir palaiko klausimo ištirtumo ir aiškumo *iliuziją*. Tai pastebi ir A. Dundesas (1980), rašydamas, kad atsirado labai ryški disproporcija tarp milžiniško surinktos medžiagos kiekio ir mėginimų tą medžiagą interpretuoti.

Nors duomenų apie blogą akį tarsi apstu, patikimos informacijos gauti nelengva. Tai dar viena holistinę blogos akies teoriją sukurti trukdanti priežastis. Iki pasirodant J. Favret-Saada (1980) darbui apie raganavimą vakarų Prancūzijoje, net neįtarta, kaip neverta pasitikėti ne tik archyviniais, bet ir įprastinių lauko tyrimų duomenimis. Iš su kenkiamąja raganyste (vadinasi, ir bloga akimi) susijusio žmonių elgesio stebėjimų matyti, kad patikimos informacijos turintys pateikėjai arba apskritai neigia ką nors žinantys tyrėjus dominančiu klausimu, arba sako, kad jiems asmeniškai su reiškiniu susidurti neteko, arba geriausiu atveju vos puse lūpų prasitaria apie savo patyrimus ir išgyvenimus. O patikimos informacijos neturintys, bet užtat noriai ir daug pasakojantys pateikėjai lengvai suklaidina duomenų rinkėją. Dėl to tyrėjui gresia prisirinkti begalę tikrovės neatitinkančių „empirinių“ duomenų. Ši aplinkybė labai apsunkina blogos akies teorijos konstruktoriaus darbą.

Jau minėta, kad blogą akį ilgai mėginta tyrinėti grynai kaip psichologinį, sociologinį, fiziologinį, istorinį, medicininį ar antropologinį reiškinį. Pasirinkę kokią nors vieną perspektyvą, tyrėjai pindavo elementarią priežasties – pasekmės grandinę, tikėdamiesi galų gale rasti vieną vienintelę pagrindinę blogos akies kilmės ir tvermės priežastį – išsyk gauti atsakymą į visus su bloga akimi susijusius klausimus. Deja, tyrinėjimų istorija liudija, kad šitaip nebūna. Nors, kaip tvirtina J.–P. Roux, gali būti, kad koks nors reiškinys tikrai kilo iš kokios nors vienos tvirtos idėjos. Tačiau labai tikėtina, kad jis pats netrukus davė pradžią iš karto kelioms naujoms idėjoms ir t.t. Šitokią plėtros seką patvirtina, pvz., su krauju susijusių konstruktų tyrimai (Roux, 1994, p. 213).

Be kita ko, kaip pastebi A. Dundesas (1980), skirtingų autorių pasiūlytos skirtingos blogos akies teorijos nebūtinai privalo automatiškai viena kitą išguiti. Atvirkščiai, blogos akies teorijos galėtų viena kitą papildyti.

Neseniai mokslininkai smegenyse aptiko nuostabių dalykų. Pavyzdžiui, tiriamajam parodžius veido, rankos, **akių**, geometrinio simbolio atvaizdą, suaktyvėja migdolinio kūno ir apatinės smilkininės skilties struktūros, kuriose veikia vadinamieji charakteristikų detektoriai ir kurios aptarnauja kone visas emocijas, taip pat ir religines. Mokslininkai spėja, kad minėtieji dirgikliai stimuliuoja mistinius jausmus, pagarbią religinę baimę, priskirtiną tokiems dalykams kaip kryžius ar „bloga akis“. Be to, dešiniojoje smilkininėje skiltyje esantis migdolinis kūnas itin susijaudina, jeigu jo charakteristikų detektoriai suseka, kad į tiriamąjį **atidžiai žiūrima**. Kita vertus, suaktyvinus už atitinkamų charakteristikų susekimą atsakingus neuronus, pavyksta tiriamajam sukelti kryžiaus, veido, **akies** haliucinacijas (Joseph, 2003, p. 336). Vadinasi, blogos akies reiškinio (taip pat ir religijos) pagrindas slypi smegenyse? (Boyer, 2001; 2003). Jeigu taip, tai gal holistinės blogos akies teorijos nuo šiol bus kuriamos, remiantis ne regos, ne pasąmonės, o smegenų analize?

Šiuo metu turime šūsnį straipsnių, skyrių knygose ir pačių knygų, įvairiausių internetinių puslapių ir panašių šaltinių, kuriuose terminai „migdolinis kūnas“ (amygdala) siejamas ne tik su „bloga akimi“ (evil eye), bet ir su raganavimu, ateities spėjimais, kerėjimais ir panašiais anksčiau nuo smegenų labai nutolusiais dalykais (Boyer, 2001; 2003; Joseph, 2003). (O dar visai neseniai buvom pratę įtarti, kad labai šitokio pobūdžio okultika tikinčiam žmogui trūksta smegenų! Gal šiuo atveju kaltas ne smegenų trūkumas, o kaip tik perteklius?)

Sunku numatyti, ką dar smegenyse aptiks mokslininkai neurologai, susipažinę su blogos akies reiškinį tyrinėjusių antropologų darbais. Tačiau kalbant apie blogos akies kilmę nereikia pamiršti, kad ji susijusi su blogos akies sklaida ir tverme. Kilmę reikėtų suprasti ne senoviškai difuzionistiškai – kilo Babilone (?) ir pasklido po pasaulį. Jeigu Babilonui (?) griuvus, blogos akies konstruktas neišnyko, vadinasi, jo kilmė daug

stipresnė ir universalesnė negu manyta. Gali būti, kad blogos akies kilmės ir tvermės pagrindas vienas ir tas pats – baimė ir smegenys.

Blogą akį sieti su baime mėginta seniai. O. Nemeceko (1958) manymu, blogą akį įmanoma laikyti visų viršgamtinių, nesuprastų reiškinių pagarbios baimės metafora. Turbūt reikėtų prie šio sąrašo pridurti dar vieną žmogaus baimę – baimę pranykti, t.y. galutinai prarasti identitetą (savo Aš).

Šią baimę psichoanalitikė A. Speltz (1987) iliustruoja garsios anglų rašytojos Virginijos Woolf gyvenimo ir kūrybos faktais. Pasirodo, kad kone nuo gimimo iki pat tragiškos mirties (savižudybė) rašytoja kamavosi dėl nusilpusio, o gal net ydingo identiteto. Virginijai Woolf nepavyko nutraukti simbiotinių ryšių su motina, ji netapo autonomiška ir nepriklausoma asmenybe. Rašytojos laiškai, dienoraščiai, autobiografinės apybraižos, jos vyro ir kitų artimųjų atsiminimai, jos romanuose aprašytų personažų išgyvenimai aiškių aiškiausiai liudija, kad Virginija Woolf neapsakomai bijojo įdėmaus žvilgsnio. Ši baimė vertė ją kęsti dideles dvasines ir fizines kančias. Fotografuojama, piešiama ar paprasčiausiai stebima, rašytoja pasijusdavo tarsi pakliuvusi į spąstus – visiška bejėgė, netikėtai užpulta, staiga aštrios šviesos apakinta, pakirsta. Virginiją Woolf visą gyvenimą gąsdino dar ir lietaus klanai. Peržengti ar peršokti ant kelio telkšančią balą jai būdavo tikra kančia. Virginijai Woolf atrodydavo, kad bala – tai baisi bedugnė, kurioje žmogus gali išnykti.

Rašydama apie klanus ir Virginiją Woolf, nesiekiu parodyti, kokie kvaili kartais būna tie didieji, genialieji ir talentingieji žmonės. Noriu atkreipti dėmesį tik į vieną akivaizdų dalyką: didieji ir talentingieji geba sklandžiau „artikuliuoti“ tai, ką, be abejonės, išgyvena, bet dėl jautrumo, gabumo ar proto stokos nemoka sklandžiai išreikšti likusieji. Šiuo konkrečiu atveju didžioji menininkė verbalizavo identiteto praradimo baimę. O mums tai įdomu dėl to, kad identiteto praradimo baimę ji išreiškė ne vien žodžiais, bet ir metafora (bala ant tako), kuri rodo šios baimės ryšį su akimi.

Seniai pastebėta, kad didžiausias emocijas kelia tokie dalykai, kurių žmogus negeba paaiškinti (Roux, 1994, p. 59). Taip pat seniai žinota, kad žmogui susidūrus su paslaptingu reiškiniu, kuriam paaiškinti stinga proto ir žinių, į pagalbą būtinai ateina pasąmonė ir užpildo savo turiniu paslapties ertmę (Юнг, 1998, p. 251). Užpildas gali būti visoks, pavyzdžiui, bloga akis. Galbūt šis užpildas nėra pats blogiausias – akį vis dėlto įmanoma kartais apgauti, nukreipti nepavojinga linkme, pagaliau išlupti (iš to randasi įvairios blogos akies įveikos strategijos). Tačiau kyla klausimas: kas darosi tose pasaulio vietose, kuriose žmonės neturi susikonstravę blogos akies idėjos? Kokiu turiniu pasąmonė užpildo ten atsiveriančias paslapčių ertmes? Gal tai toks konstruktas, kurį dar sunkiau įveikti?

Žiūrint emiškai, bloga akis atrodo susijusi su pavydu: pateikėjai labai dažnai pavydą sieja su bloga akimi, o kai kurie tyrinėtojai, pavydu remdamiesi, kuria blogos akies teorijas. Tačiau žvelgdami etiškai, matome, kad bloga akis verčia žmones mažų mažiausiai (1) bijoti sukelti kieno nors pavydą, (2) bijoti kam nors pavydėti, o gal net (3) bijoti prarasti savo identitetą. Baimė – tai kančia. Vadinasi, bloga akis – ne tik baimės, bet galbūt ir kančios metafora. Ši kančia, matyt, specifinė. Gal tai kančia jausti savo bejėgiškumą. Pavyzdžiui, nori būti geras, tačiau gali būti tik blogas: juk nepadarysi taip, kad tau niekas nepavydėtų, kaip ir nepadarysi taip, kad tavęs niekas nematytų; kita vertus, turėdamas akis, ką nors matai, o matydamas pavydi.

Išvados

Straipsnyje apžvelgtos blogos akies kilmės ir tvermės teorijos nuo antikos laikų iki šių dienų. Nors per tą ilgą laikotarpį ištobulėjo ir mokslas, ir technika, šiuolaikiniai mokslininkai vis dar ieško blogos akies kilmės, negalėdami jos paaiškinti nei psichoanalizės, nei smegenų analizės pagrindu. Holistinė blogos akies teorija sukurta ir galioja tik indoeuropiečių ir semitų pasaulėvaizdžio kontekste. Vadinasi, ji yra holistinė tik iš dalies. Mokslas kol kas negeba paaiškinti, kodėl bloga akimi tiki ne viso pasaulio žmonės, nors pavydas – universali emocija.

Straipsnyje atkreiptas dėmesys į holistinės blogos akies teorijos kūrimo sunkumus ir galimas jos kūrimo prieigas. Atrodo, kad holistinę blogos akies teoriją sukurti galbūt net nėra įmanoma. Nors žmonių emocijos ir intelektas – universalios savybės, žmonių kultūra skirtinga. Atsakymas į klausimą, kodėl bloga akimi tiki ne viso pasaulio žmonės, turėtų slypėti kultūroje. Tyrinėdami kultūrų skirtumus, galbūt galėtume gauti atsakymus į mums rūpimus klausimus. Gali būti, kad svetimų, archajiškų ir egzotiškų tautų tyrimai (tų tautų, kuriose tikėjimo bloga akimi nėra) padėtų rasti atsaką ir palengvintų sudėtingą mokslininkų darbą. Taigi, domėdamiesi ir tirdami, kodėl blogos akies nėra kai kuriose kultūrose, galbūt sužinotume, kodėl, kaip ir kokiais būdais ji yra čia, mūsų pasaulėvaizdyje.

LITERATŪRA:

APOSTOLIDES, A., DREYER, Y. The Greek Evil Eye, African Witchcraft and Western Ethnocentrism Iš: *HTS Teologiese / Theological Studies,* 2008, vol. 64, No. 2, p. 1021–1042.

BOYER, P. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books, 2001.

BOYER, P. Religious Thought and Behaviour as By–Products of Brain Function. Iš: *TRENDS in Cognitive Sciences*. 2003, vol. 7, No. 3, p. 119–124.

COSS, R.G. Reflections on the Evil Eye. Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. Ed. by A.Dundes. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 181–191.

DICKIE, M. W. Heliodorus and Plutarch on the Evil Eye. Iš: *Classical Philology,* 1991, vol. 86, No.1, p. 17–29.

DIONISOPOULOS-MASS R. The Evil Eye and Bewitchment in a Peasant Village. Iš: *The Evil Eye*. Ed. by C. Maloney. New York: Columbia University Press, 1976, p. 42–61.

DUNDES, A. Folk Ideas as Units of Worldview. Iš: *Journal of American Folklore*, 1971, vol. 84, No. 331, p. 93–103.

DUNDES, A. Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo–European and Semitic Worldview. Iš: DUNDES, A. *Interpreting Folklore*. Indiana University Press. Bloomington. 1980, p. 93–133.

DUNDES, A. (Ed.) *The Evil Eye: A Folklore Casebook.* New York, Garland Publishing Inc., 1981.

EASTMAN, S. The Evil Eye and the Curse of the Law: Galatians 3.1 Revisited. Iš: *Journal for the Study of the New Testament,* 2001, Issue 83, p. 69–87.

ELWORTHY, F. T. *The Evil Eye. An Account of Ancient and Widespread Superstition. Facsimile of the 1895 edition.* New Jersey: Secoucus, University Books/Citadel Press.

FAVRET-SAADA, J. *Deadly Words. Witchcraft in the Bocage*. Cambridge University Press, 1980.

FOSTER, G. M. Peasant Society and the Image of Limited Good. Iš: *American Anthropologist,* 1965, vol. 67, No 2, p. 293–315.

FOSTER, G. M. The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior Iš: *Current Anthropology,* 1972, vol. 13, No. 2, p. 165–202.

GALT, A. H. The Evil Eye as Synthetic Image and Its Meanings on the Island of Pantelleria, Italy Iš: *American Ethnologist,* 1982, vol. 9, No. 4, p. 664–681.

GROSS, C. G. The Fire that Comes from the Eye. Iš: *Neuroscientist*, 1999, vol. 5, p. 58–64.

HARDIE, M. M. The Evil Eye in Some Greek Villages of the Upper Haliakmon Valley in West Macedonia Iš: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland,* 1923, vol. 53, p. 160–172.

HERZFELD, M. Meaning and Morality: A Semiotic Approach to the Evil Eye Accusations in a Greek Village. Iš: *American Ethnologist,* 1981, vol. 8, No. 3, p. 560–574

HILDBURGH, W. L. Psychology Underlying the Employment of Amulets in Europe. Iš: *Folklore. Transactions of the Folk-lore Society*, 1951, vol. LXII, No.1, p. 231–251.

JONES, L.C. The Evil Eye Among European–Americans. Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. Ed. by DUNDES, A. New York, Garland Publishing Inc., 1981, p. 150–168.

JOSEPH, R. Paleolitic Spiritual Evolution. Death, The Frontal Lobe, Spiritual Symbolism. Iš: *Neurotheology. Brain, Science, Spirituality, Religious Experience*. Ed. by R. Joseph. California University Press, 2003, p. 315–358.

KEARNEY, M. A World–View Explanation of the Evil Eye. Iš: *The Evil Eye.* Ed. by C. Maloney. New York: Columbia University Press, 1976, p. 175–192.

LEVY, I. J., ZUMWALT, R. L. *Ritual Medical Lore of Sephardic Women: Sweetening the Spirits, Healing the Sick*. University of Illinois Press, 2002.

MALONEY, C. (Ed.) *The Evil Eye*. New York: Columbia University Press, 1976.

MIGLIORE, S. *Mal'uocchiu. Ambiguity, Evil Eye, and the Language of Distress*. University of Toronto Press, 1997.

MURGOCI, A. The Evil Eye in Roumania and Its Antidotes. Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. Ed. by A.Dundes. New York, Garland Publishing Inc., 1981, p. 124–129.

NEMECEK, O. *Virginity. Pre-Nuptial Rites and Rituals. Philosophical Library*. New York, 1958.

QUAVE, C. L., PIERONI, A. Ritual Healing in Arbëreshë Albanian and Italian Communities of Lucania, Southern Italy. Iš: *Journal of Folklore Research,* 2005, vol. 42, No. 1, p. 57–97.

PIERONI, A., GIUSTI, M. E. Plants Used against the Evil–Eye in Tuscany, Italy. Iš: *Economic Botany,* 2002, vol. 56, p. 201–203.

PETERSON-BIDOSHI, K. The Dordolec: Albanian House Dolls and the Evil Eye. Iš: *Journal of American Folklore,* 2006, vol. 119 (473), p. 337–355.

ROBERTS, J. M. Belief in the Evil Eye in World Perspective. Iš: *The Evil Eye*. New York: Columbia University Press, 1976, p. 223–278.

ROHEIM, G. The Evil Eye. Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. Ed. by A. Dundes. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 211–222.

ROUX, J. P. *Krew. Mity, symbole, rzeczywistosc*. Krakow, 1994.

SCHOECK, H. The Evil Eye: Forms and Dynamics of a Universal Superstition. Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook.* Ed. by A.Dundes. New York, Garland Publishing Inc., 1981, p. 192–200.

SPELTZ, A. The Voyage Out and Virginia Woolf's Struggle for Autonomy: Imagery of Separation and Dependency. Iš: *The Annual of Psychoanalysis,* 1987, vol. XV, p. 311–334.

SPOONER, B. Anthropology and the Evil Eye. Iš: *The Evil Eye.* Ed. by C.Maloney. New York: Columbia University Press, 1976, p. 279–285.

STEIN, H. F. Envy and the Evil Eye Among Slovak-Americans: An Essay in the Psychological Ontogeny of Belief and Ritual Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. Ed. by A.Dundes. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 223–256.

STEVENS, Ph. Jr. Evil Eye. Iš: *African Folklore: An Encyclopedia.* Ed. by Ph. M. Peck and K.Yankah. Tylor & Francis. 2004, p. 121–122.

SUMNER, W. G. *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals.* Boston, USA: The Atheneum Press, 1906.

THOMSEN, M. L. The Evil Eye in Mesopotamia. Iš: *Journal of Near Eastern Studies*, 1992, vol. 51, No.1, p. 19–32.

ZUMWALT, R. L., LEVY, I. L. Memories of Time Past: Fieldwork among the Sephardim. Iš: *Journal of American Folklore,* 2001, vol. 114, p. 40–55.

КЛЯЙН, М. *Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников*. Спб., 1997.

ЛЕМАН, А. *История магии и суеверий от древности до наших дней*. Москва, 2002.

РОББИНС, Р. Х. *Энциклопедия колдовства и демонологии*. Москва, 2001.

ФОССЕ, Ш. *Ассирийская магия*. Спб., 2001.

ЮНГ, К. Г. *Архетип и символ*. Москва, 1991.

ЮНГ, К. Г. *Либидо, его метаморфозы и символы*. Спб., 1994.

ЮНГ, К. Г. *Человек и его символы*. Москва, 1998.

READINGS

Theories on the Origin and Persistence of the *Evil Eye* Phenomenon

Monika BALIKIENĖ

The paper reviews the most popular theories of the Origin and Persistence of the Evil Eye phenomenon from the Antiquity to the present. Researchers are still looking for the origins of the evil Eye as all existing theories ranging from psychoanalysis to brain research fail. The holistic Evil Eye theory also exists, but is valid only in the context of Indo-European and Semitic world views. Science has failed to account for the fact that not all the societies in the world believe in the Evil Eye phenomenon.

Kaip sudominti protėvių palikimu?

Etninės kultūros diegimo ypatumai suaugusiųjų vidurinėje mokykloje

Loreta LICHTAROVIČIENĖ

Etninė kultūra. Senolių palikimas, dulkantis muziejų lentynose, ar vis dar gyvastim alsuojantis reiškinys? Kas sąlygoja etninės kultūros veiksmingumą? Ar ji apskritai reikalinga šiuolaikiniam kosmopolitiniam jaunimui? Abejonių mums, liaudies kultūros mylėtojams, lyg ir nekyla... Tačiau tikrai ne kiekvienoje mokykloje atrasime etninės kultūros diegimo vyksmą. Juk kadaise egzistavusios etninės kultūros pamokos jau išnyko iš pasirenkamų, juolab iš privalomų dalykų sąrašų. Tad kaip sužadinti ugdytinių meilę etnologijai, kaip formuoti jų įgūdžius ir vertybines nuostatas? Noriu pasidalyti patirtim, įgyta daugiau kaip dešimt metų diegiant etninę kultūrą suaugusiųjų vidurinėje mokykloje.

Mokyklos menų kabinetas – etninės kultūros puoselėjimo lopšys

Supažindinimas su etnine kultūra, muzikos ir folklorinio šokio mokymas Vilniaus „Židinio“ suaugusiųjų vidurinėje mokykloje pradėtas kartu su mano atėjimu dirbti į šią įstaigą 1996 m. Po metų mokytis muzikos ir dailės buvo skirtas kabinetas, pavadintas Menų kabinetu. Jame įrengėme stendus, kuriuose galime eksponuoti meno kūrinius, įvairių renginių nuotraukas, pateikti informaciją apie mokyklos ir miesto kultūrinę veiklą, koncertus, išvykas, parodas ir pan. Kabinete įkurdinau savo atsineštus liaudiškus instrumentus – devynstyges kankles, armoniką, lumzdelį, molinukus, skudučius. Šiuos muzikos instrumentus puikiausiai galiu naudoti vykstant etninės kultūros, muzikos ir folklorinio šokio pamokoms bei užklasiniams renginiams. Yra buvę atvejų, kai moksleiviai prašė individualiai pamokyti muzikuoti vienu ar kitu instrumentu. Remdamasi patirtimi galiu teigti, kad „gyvas“ instrumentas tikrai sukelia didesnį susidomėjimą nei pamatytasis mokykliniame vadovėlyje. Puoselėjant etninę kultūrą didelę įtaką turi ir kabinete įkurtas liaudies buities muziejus. Pirmaisiais eksponatais tapo iš mano senelių kaimo atsivežti rakandai, vėliau į muziejaus turtinimo veiklą įsitraukė ir moksleiviai. Rinkdami eksponatus, jie mokėsi sudaryti lydraščius bei iš pateikėjų užrašyti tautosakinę medžiagą. Remdamasi ja, kartu su moksleiviais parengiau muziejaus katalogėlį. Muziejus kabinetui suteikia ne tik etnokultūrinės šilumos, bet būna pritaikytas ir pamokų ar renginių metu. Muziejaus eksponatai kaip vaizdinė medžiaga puikiausiai tinka panaudoti vykstant etninės kultūros pamokoms. Kai kurie iš jų virsta mušamaisias instrumentais ar tiesiog panaudojami kaip spektaklių rekvizitai. Toks muziejėlis – labai svarbi etninės kultūros diegimo grandis; juk bet kada galime pasiklausyti ratelio dūzgimo, papildančio advento giesmę, senos skrynios girgždėjimo ar, ypač vakarinės pamainos metu,

niūniuoti liaudies dainą tik prie žibalinės lempos. Ką jau kalbėti apie kočėlą, bruktuvę ar sviestamušę – šie įrankiai puikiai tinka ritmui palaikyti ne tik improvizuojant, bet ir atliekant šokių muziką. Be viso to, dar teko stebėti gana įdomų reiškinį – į pamokas atėję moksleiviai būtinai pirmiausia paliesdavo ir apžiūrėdavo vienus ar kitus rakandus. Tai buvo tarsi pirmasis pasisveikinimas su senąja kultūra. Mane tai privertė susimąstyti – kokią šilumą ir energiją turi spinduliuoti tie senolių rankomis pagaminti ir metų metais „nučiupinėti“ rakandai, kad net ir dabar „ant asfalto“ išaugusį jaunimą vilioja palaikyti rankose, pajusti senovės dvelksmą ir taip tarsi gyvai prisiliesti prie etninės kultūros lobyno klodų. O gal spragilas dar tebeskamba sutartinių ritmu, o ližė tebešildo kažkada ją lietusių motinos delnų karščiu? Be šio dar nedidukо muziejaus, Menų kabinetą puošia Užgavėnių kaukių ekspozicija, kurią kone kasmet papildome naujais pačių moksleivių pagamintais eksponatais. Turbūt nė nereikia sakyti, kad tokia ekspozicija taip pat prisideda prie etnokultūrinio pažinimo – padeda plačiau susipažinti su kalendorinių švenčių papročiais bei tradicijomis, leidžia pajusti persirengėlių dvasią, o ir Užgavėnių dainas linksmiau traukti įsikūnijus į vieną ar kitą Užgavėnių personažą. Menų kabinetas ypatingas ir tuo, kad jame vyksta ne tik muzikos, etninės kultūros pamokos, įvairūs užklasiniai renginiai, jame prieglobstį rado ir įvairūs jaunimo klubai – neformali jaunimo grupė „Rytagonis“, karo istorijos klubas „Varingis“ bei mano suburti, kelerius metus veikę jaunimo etninės veiklos klubas „Kibirkštėla“, keliautojų klubas, teatro studija, integracijos su visuomene klubas „Už borto“.

Integruotis į etninę kultūrą skirtos muzikos pamokos

Suaugusiųjų vidurinės mokyklos muzikos pamokų teminiai planai rengiami remiantis Bendrojo lavinimo mokyklos bendrąja programa ir išsilavinimo standartais. Kasmet, rengdama planus, į muzikos dalyką stengiausi integruoti kiek įmanoma daugiau etninės kultūros. Tai ypač ryšku dešimtose klasėse. Šio kurso pirmajame pusmetyje nagrinėjame lietuvių liaudies muziką. Lietuvių liaudies dainos ir instrumentinė muzika neatsiejama nuo lietuvių etninės kultūros. Todėl, pasakodama apie dainas, stengiuosi kuo daugiau papasakoti ir apie papročius. Kiekviena tradicinė daina turi savo laiką ir vietą. „Jei diedukas kaime advento metu virves vydamas imtų šienapjūtės dainas traukti, tai bobutė ir žolelių arbatos pultų virt, nes manytų diedukui galvą susisukus“. Rugsėjo ir spalio mėnesių temos – liaudies dainų tyrinėjimai, brolių Antano ir Jono Juškų, Liudviko Rėzos užrašytos dainos, tradicinių dainų skirstymas pagal regionus. Susipažįstame su dzūkų, suvalkiečių, aukštaičių, žemaičių, Mažosios Lietuvos dainų intonacinėmis, balsų derinimo ypatybėmis, dainavimo maniera. Nepraleidžiu progos papasakoti ir apie kitus regioninius skirtumus – taip moksleiviai daug lengviau įsimena pateiktą informaciją. Vėliau susipažįstame su tradicinių dainų skirstymu pagal žanrą. Aptariame lopšines, žaidinimus, vaikų bei ganymo dainas, dainas apie gamtą, šeimos, darbo, jaunimo ir meilės, vestuvines, vaišių ir humoristines dainas. Ypač daug pasakoju apie vestuvinius papročius – daugumai mūsų moksleivių tai tikrai aktualu. Gruodžio mėnesį nagrinėjame kalendorines dainas. Susipažįstame su Užgavėnių, Velykų, Jurginių, Joninių, Sekminių, advento ir Kalėdų dainomis. Mano specializacija moksleivius leidžia supažindinti ir su kalendorinių švenčių papročiais bei tradicijomis. Antrąjį mokslo metų pusmetį pradedame susipažindami su tradiciniais lietuvių liaudies muzikos instrumentais ir

jų klasifikacija. Dažniausiai remiuosi Marijos Baltrėnienės ir Romualdo Apanavičiaus knyga „Lietuvių liaudies instrumentai“. Joje galima surasti labai daug medžiagos apie kiekvienos grupės instrumentus, jų sandarą, gamybos būdą, derinimą, garso savybes, grojimo techniką, muzikavimo galimybes, repertuarą, naudojimo tikslus, istoriją, paplitimą bei instrumentų iliustracijų. Pamokų metu mielai pasinaudoju kabinete sukauptais instrumentais – devynstygėmis kanklėmis, lumzdeliu, švilpukais; moksleiviai gali išbandyti šiuos instrumentus ir pasimokyti jais muzikuoti. Vasario mėnesį pradedame nagrinėti profesionaliosios lietuvių muzikos raidą. Tada taip pat galima surasti integracinių lietuvių etninės kultūros temų. Kalbėdami apie pirmuosius muzikos šauklius, prisimename dainius ir vaidilutes, su jais susijusią tautosakinę medžiagą. Nagrinėdami harmonizuotas lietuvių liaudies dainas, atkreipiame dėmesį į tai, kokios tradicinės dainos virto chorinėmis dainomis. Su Lietuvos istorijos ir pasaulėjautos pažinimu siejasi ir Vytauto Klovos „Pilėnai“, ir Broniaus Kutavičiaus „Paskutinės pagonių apeigos“. Mokslo metų pabaigoje susipažindami su šiuolaikine muzika būtinai aptariame bandymus sušiuolaikinti tradicinę muziką – folkroko, folkdžiazo ir kitus panašius muzikos reiškinius. Integravimas į etninę kultūrą per muzikos pamokas, mano nuomone, priklauso tik nuo mokytojo norų, specializacijos, gebėjimų ir galimybių.

Folklorinio šokio pamoka – viena iš etninės kultūros apraiškos formų

Ne vienerius metus integravau etninę kultūrą ir į folklorinio šokio pamokas. Programą šioms pamokoms sudariau remdamasi Jūratės Čepaitės parengtu leidiniu „Šalavijo rūtelė“, Kazio Poškaičio „Liaudies choreografija ir nūdiena“, „Šokio aprašymas“, Lietuvos liaudies kultūros centro choreografų sudaryta knyga „Lietuvių liaudies rateliai ir šokiai“ ir Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų bendrąja kūno kultūros ir menų programa bei išsilavinimo standartais, nes folklorinio šokio pamokos mokykloje buvo pristatytos kaip integruotas kūno kultūros ir folklorinio šokio kursas.

Trumpai apžvelgsiu teminį folklorinio šokio mokymo planą. Pirmųjų pamokų metu aptariame, kas yra folklorinis šokis, panagrinėjame šokių muziką. Vėliau susipažįstame su ratelių ir šokių skirstymu pagal tematiką. Mokomės piršlybų tematikos ratelių „Labas rytas, motinėle“, vestuvių ratelių „Sadutė“, „Vaikšto puova“ ir šokį „Drailinas“. Septintąją pamoką aptariame krikštynų papročius ir išmokstame ratelį „Ėjo kūmas“ bei šokį „Rasodėlė“. Toliau – rudens vakaronių tematika. Susipažįstame su žaidimu „Katins“, rateliu „Žvirblelis“ bei išmokstame „Krakoviaką“. Lapkričio mėnesio temos – darbo tematikos rateliai ir šokiai. Kalbėdami apie bitininkystę, pasimokome ratelių „Oi, bičiuli“ ir „Sode mergelė vaikščiojo“, susipažinę

su medžiokle bei šienapjūte, pažaidžiame ,,Kiškius“, ratuojame ,,Mūsų vyrai, mūsų mergos“, išmokstame šokį ,,Pjoviau šieną“. Gruodžio mėnesį – kalendorinių švenčių temos. Mokomės adventinių ratelių ,,Jievaro tiltas“, ,,Kiškelis“, ,,Snaudala“, ,,Žiedą dalinti“, kalėdinių žaidimų ,,Laba diena“ ir ,,Gervė“. Sausio mėnesį aptariame tarpušvenčio laikotarpį ir išmokstame šokius ,,Polka keturinė“, ,,Kiškelis“, ,,Gransveras“. Vasarį – Užgavėnių ir pavasario sutikimo temos. Mokomės ratelių ,,Čigonėlis“, ,,Meškutė“, ,,Jau pavasaris išaušo“. Susipažinę su Velykų laikotarpio papročiais ir tradicijomis, išmokstame ratelius ,,Grūšelė“ ir ,,Vynužio“. Kovo mėnesį sugrįžtame prie darbo tematikos. Išmokstame šokį ,,Atbulinis“, aptarę žvejybą, ratuojame ,,Mano tėvas žvejas“, ganiavą – ,,Kai aš mažas buvau“, arimą ir sėją – ,,Kubilas“. Panagrinėję rugiapjūtės papročius, žaidžiame ,,Kurapkytę“. Amatų tematikai parinkau šokius ,,Šaučiukas kriaučiukas“, ,,Kazokėlis“ bei ratelį ,,Kurpius“. Kursą pabaigiame vasaros sutikimo tematika ir rateliu ,,Kupolio rože“. Tokią programą sudariau norėdama tikslingai integruoti tris dalykus – šokį, etninę kultūrą ir dainavimą. Nagrinėjant ratelius pagal tematiką moksleivius lengva supažindinti su liaudies papročiais ir tradicijomis, žodine kūryba, amatais ir kt. Mokantis žaidimų ir ratelių neišsiversi be dainavimo, mokantis šokių paprasta susipažinti su bendravimo etiketu. O ką jau kalbėti apie ritmo pajutimą, judesių plastiką. Folklorinio šokio pamokų metu išmoktus šokius ir ratelius stengiausi pritaikyti vakaronėse ir spektakliuose, todėl šokio pamokas pasirinkę moksleiviai lengvai įsilieja į užklasinę veiklą.

Pasirenkamosios etninės kultūros pamokos

Norėdami geriau susipažinti su etnine kultūra, moksleiviai turėjo galimybę pasirinkti etninės kultūros pamokas. Programą šioms pamokoms sudariau remdamasi Irenos Čepienės knygomis ,,Etninė kultūra mokykloje“, ,,Etninė kultūra ir ekologija“, Laimos Anglickienės Vytauto Didžiojo universitete parengta studijų medžiaga ,,Etnologijos pagrindai“, Nijolės Borusevičienės sudarytu rinkiniu ,,Lietuvių etninės kultūros bruožai“ bei asmeniniais studijų konspektais. Šiose pamokose ypač lengva integruoti muzikavimą, dainavimą, liaudies šokį bei etninės kultūros pažinimą. Pateiksiu vienos iš programų temas. Pirmoji šios programos tema – senovės lietuvio namai, lietuvių gyvenvietės, sodyba, jos pastatai. Su senovine sodyba lengviausia susipažinti aplankius Liaudies buities muziejų Rumšiškėse. Nekasdieniškoje aplinkoje liaudies dainos skamba daug natūraliau ir šilčiau, todėl tikrai nepraleidžiu progos pamokyti vienos ar kitos tradicinės dainos. Tęsdami senovinės sodybos temą, į lietuvio namus stengiamės pažvelgti ano meto žmonių akimis. Vieną po kitos aptariame temas ,,Šeimos židinys. Troba – pasaulio centras“, ,,Stalas ir suolas liaudies papročiuose“, ,,Pirkios langas – akys į pasaulį“. Šiose pamokose ypač stengiuosi ugdyti pagarbą senosioms tradicijoms, be to, šioms temoms lengva surasti tinkamą tradicinę dainą, kuri tikrai pagyvina pamoką ir sukuria malonią atmosferą. Nagrinėjant temą ,,Senoji lietuvių religija ir mitologija. Senosios religijos pabūdis“ moksleiviai skatinami pasidomėti dievybių ir baltiškų mitinių būtybių žinyno sudarymu. Į etninės kultūros pamokas integruoti dainavimą ypač palankios temos – ,,Kaimo šeima. Šeimos funkcijos. Vedybinis amžius“, ,,Šeimos papročiai. Gimtuvės. Krikštynos. Vaikų auginimas.“ Šių pamokų metu puikiausiai pritaikomos vestuvinės bei krikštynų dainos. Be to, nagrinėdami šias temas bandome suvokti apsisprendimo, pasiruošimo šventei svarbą, šeimos, kaip visuomenės ląstelės, paskirtį. Jaunystės dainų simboliką patogu apžvelgti kalbant apie paauglystę ir mergavimą. Gilintis į dainų turinį, mokytis skaityti simbolinę dainų kalbą galime ir kalbėdami apie santuokos partnerio parinkimą, palydas į santuokinį gyvenimą bei vestuvinių dainų simboliką. Niekada nepraleidžiu progos papasakoti apie mitais apipintas tradicines kankles, o kalbėdama apie mirtį, ligonio slaugymą ir lankymą bei pomirtinio gyvenimo sampratą senojoje lietuvių pasaulėžiūroje, pamokyti našlaičių dainų. Stengiamės įsigilinti į amžiną vyksmą, pajusti savyje giją, kurią ,,ateidami randame ir išeidami paliekame“. Paprastai šiai temai stengiuosi parinkti Vėlinių laikotarpį. Apskritai teminius planus stengiuosi derinti prie tradicinio metų kalendoriaus, todėl, pavyzdžiui, gruodžio mėnesio temos – ,,Advento laikotarpio ypatumai“ bei ,,Kūčios – šeimos šventė“. Stengiuosi kuo daugiau moksleivių įtraukti į advento vakaronės parengimą. Advento dainas galime dainuoti ir pamokoje ,,Pasaulio (Gyvybės) medis liaudies mene“, juo labiau kad visada pasimokome popieriaus karpymo meno. Skirti tikrąsias vertybes, suvokti grožį ir harmoniją mokomės aptardami regioninių tautinių drabužių ypatumus ir skirtumus. Tada galiu užsiminti ir apie skirtingų regionų dainas bei apie simbolinį Gyvybės medį. Aukštaičiai aukštai, tai lyg medžio žiedai – vyrauja balta spalva, suvalkiečiai – sodrios lapijos spalvos, dzūkai – rusvų kamieno šakelių vainikas, žemaičiai – žemai, tamsios (neretai tamsiai ruda ar raudona) spalvos. O kokie charakterių skirtumai tautosakoje!? Žemaičiai – ramūs, lėti, bet užsispyrę, jų dainos neskubrios, ramios, tvirtais balsais dainuotos, laisvai vidury žodžio atsikvėpiant ar užšaukiant. Dzūkai – draugingi, kiekvieną augalėlį savo

skurdžioj žemelėj besaugą, taip pat ir patys dainingiausi – kiekvieną darbelį ar vargelį apdainuos, ką jau kalbėti apie kalendorines ir šeimos šventes. Aukštaičiai – pasipuikuot, vaikinai prieš mergiotes šaunumą parodyt bemėgstą, tai ir dainose galima pajusti, ypač kai nagrinėjame jų melodikas. Regioninius drabužius aptarinėdama turiu paruošusi parodomąją medžiagą – tai surinktos įvairių regionų tautinių drabužių pavyzdžių fotonuotraukos.

Taip aptarę regionų skirtumus, tikslingai ,,prieiname“ prie kitos temos – ,,Augalų ir gyvūnų motyvai lietuvių liaudies dainose“. Šioje pamokoje ne tik dainų tekstus nagrinėjame, bet ir pabandome atpažinti gamtos ir žmogaus sąsajas, suvokti, kad gamta – žmogaus gyvenimo ir darbo sąlygos. Nuo dainų nagrinėjimų kiek atsipučiame aptardami senovės gydymo būdus. Tada būtinai ,,užklystame“ į seniausią gydymo vietą – pirtį. Gerai ,,išsivanojus“ siela tampa tarsi pakylėta, mintys skrieja į dangų, o miegas būna gilus ir ramus. Todėl ir mano sudarytos programos artimiausios temos yra tokios – ,,Liaudies meteorologija“, ,,Sapnai ir jų reikšmės liaudies kultūroje“, ,,Mėnulis. Jo įtaka lietuvio būčiai“, ,,Sietynas. Jo išvaizda, vardas, judėjimas. Dangaus šviesulių simbolika“. Kai nagrinėjame šias temas, didelis pagalbininkas – pažintinė išvyka į Molėtų observatoriją, Etnokosmologijos muziejų ir senovinę dangaus stebyklą. Kiek kartų organizavau tokią išvyką, tiek kartų nenusivyliau jos rezultatais. Ne veltui sakoma – ,,geriau vieną kartą pamatyti, nei dešimt kartų išgirsti“. O tiek pamačius net ir didžiausias tradicinių dainų ,,nemylėtojas“ mielai prisimena dainą, kurioje ,,mėnuo tėvelis dalelę skyrė, saulė močiutė kraitelį krovė, žvaigždė seselė lauku lydėjo“. Atpažinti sodą – kosmosą kaip bendruomenės sukultūrintą gyvenamąją erdvę, ugdyti meninio skonio pajautimą mokomės kalbėdami apie sodą ir visatą, šiaudinius trobos papuošalus. Niekada nepamiršiu tokio pedagoginės praktikos įvykio – vienoje dešimtoje klasėje turėjau ,,sunkų“ mokinį. Ateiti į pamokas jis kartais ateidavo, bet atėjęs dažniausiai sėsdavo prie pianino ir, tiesiogine žodžio prasme, ,,baladodavo“ vienu klavišu. Drausminamas neklausė, vejamas lauk nėjo. Stengiausi dirbti savo darbą, nekreipdama į jį dėmesio. Vieną pamoką kalbėjom būtent apie sodą, ir aš, atnešusi šiaudelių, pasakiau, kad pamokysiu sodo darymo technologijos. Mano ,,sunkusis“ prisitraukė arčiau kėdę ir sako: ,,Moč, duok adatą ir šiaudų, rodyk, ką čia daryt reikia“. Išsyk supratau – ,,ledai išplaukė“, ,,sunkusis“ ,,prisijaukino“. Daugiau sunkumų su juo neturėjau – atidžiai gaudydavo kiekvieną žodį ir aktyviai dalyvaudavo pamokose. Beje, tas pats vaikinas kitais metais aktyviai įsitraukė ir į užklasinę veiklą. Esu beveik įsitikinusi – ne tik sodo, bet galbūt ir viso etninės kultūros kurso dėka.

Nuotraukose – ,,Židinio“ suaugusiųjų vidurinės mokyklos muziejėlio daiktai..

Artėjant pavasariui aptariame vandens sakralumą ir reikšmę papročiuose ir ritualuose. Susipažindami su tradiciniais lietuvių verslais (žemdirbyste, gyvulininkyste, bitininkyste, žvejyba ir medžiokle), galime aptarti ir žemdirbio kalendorinių švenčių ratą, ir senąsias kaimo bendruomenių bendradarbiavimo dogmas. Kone kiekvieną darbą lydėjo tradicinė daina, todėl, jei tik norime ką tinkamo šiomis temomis padainuoti, dainų tikrai netrūksta. Velykinio laikotarpio temos: ,,Pavasaris – naujo gyvybės rato pradžia“ bei ,,Velykinio margučio raštai, pasaulio kūrimo mitas“. Pamokų metu susipažįstame su senaisiais pavasario švenčių papročiais, mokomės suprasti raštų simbolius, aptariame kiaušinių marginimo būdus. Dažnai po tokios pamokos surengiame margučių parodėlę. Išmokę vaišių dainų, galime

pakalbėti apie mitybą: maisto produktus, šventinius valgius, gėrimus, namų apyvokos daiktus. „Žmogaus ir gamtos ryšys. Žmogus – žemės dalelė. Milžinų pėdsakai žemėje“ – tema, kurios dėka galime susipažinti su lietuvių sakmėmis ir legendomis. Stengiuosi, kad moksleivių diskusijos išsirutuliotų mano pamokos tikslų link – ugdyti ekologinį žmogaus kaip gamtos dalies suvokimą. Gal tada lengviau išsiugdysime kartą, kuri suvoks: gamta – mūsų namai. Gal tada, nuėję į miesto parką, neberasime kalno šiukšlių, o kaimo upeliai tekės buitinėmis atliekomis neužterštomis vagomis. Paskutinis mokslo metų mėnuo mokykloje – gegužė. Artėja birželis – žemdirbio kalendoriuje svarbi data, kai saulė pakyla iki aukščiausio taško ir jau palengva ims leistis žemyn. Lietuviai šią datą vadina Rasų, Kupolių, Joninių šventė. Todėl ir savo moksleivius skubu supažindinti su vasaros šventėmis, Rasų-Kupolių-Joninių tradicijomis ir papročiais, trumpiausios vasaros nakties burtais, ugnies simbolika tradicinėse šventėse. Būtinai pasimokome tradicinių Joninių dainų, dažnai stengiuosi organizuoti pažintinę išvyką į Kernavę. Moksleivius būtinai informuoju apie kasmet Kernavėje vykstančią Joninių šventę ir paraginu ten vėl visiems susitikti Joninių naktį.

Etninės kultūros diegimas per užklasinę veiklą

Produktyviausias, brandžiausias, tikslingiausias etninės kultūros diegimas, mano nuomone, įmanomas per užklasinę veiklą. Kūrybingas mokytojas etninę kultūrą gali pateikti labai įvairiai. Tai ir įvairūs klubai, būreliai, studijos, tradicinių švenčių renginiai, mėgėjiški spektakliai. Tik per užklasinę veiklą etninės kultūros žinios pritaikomos praktiškai, jos tarsi tampa šiuolaikiškos. Jaunas žmogus įtraukiamas į veiklą, jam tampa įdomu, jis susiranda naujų draugų, galų gale atranda save kaip kūrybingą, visavertę asmenybę. Nuo pat pirmųjų darbo metų etninę kultūrą moksleiviams sėkmingai skiepijau būtent užklasinės veiklos metu. Ne vienerius metus mokykloje veikė mano įkurti etninės veiklos klubas „Kibirkštėla“, keliautojų klubas, klubas „Už borto“, teatro studija. Etninės veiklos klubas rengdavo tradicines šventes, rinko tautosakinę medžiagą, aktyviai dalyvavo ne viename miesto renginyje, turtino mokyklos muziejėlį. Keliautojų klube moksleiviai su etnine kultūra „bendravo“ pažintinių išvykų metu. Paprastai kasmet vykdavome į Rumšiškių liaudies buities muziejų, Molėtų observatoriją ir Etnokosmologijos muziejų, Kernavę, Dūkštų ąžuolyno pažintinį taką. Teatro studijos spektakliai taip pat alsavo senąja pasaulėjauta – kasmet Vėlinėms paminėti rengdavome vakarus „Pro amžių miglą“ (spektakliai „Ratas sukasi“, „Gediminaičiai“, pasakų inscenizacijos ir kita).

Klube „Už borto“ susitikdavo mokyklą jau baigę moksleiviai. Etninės kultūros diegimo ypatumams išnagrinėti paruošiau anketas, kurias pateikiau jau baigusiems mokyklą moksleiviams, kažkada dalyvavusiems etnokultūrinėje veikloje. Anketas užpildė 18 respondentų. Pirmiausia pateikiau klausimą, ar respondentams teko dalyvauti kokioje nors tradicinėje šventėje prieš įstojant mokytis į suaugusiųjų vidurinę mokyklą. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad daugeliui vienaip ar kitaip vis dėlto teko susidurti su tradiciniais renginiais. Didžiausias nuošimtis respondentų šventė jas arba vidurinėje, kurioje prieš tai mokėsi (39 proc.), arba su draugais (33 proc.). Keista, kad mažiausiai respondentų pažymėjo jas šventę su tėvais (22 proc.). Beje, toks pat respondentų kiekis (22 proc.) prieš įstodami į „Židinio“ suaugusiųjų vidurinę mokyklą nebuvo dalyvavę jokioje tradicinėje šventėje. Antruoju klausimu norėjau išsiaiškinti, ar respondentams ankščiau teko dainuoti kokiame nors folkloriniame kolektyve. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad tik 28 proc. respondentų buvo dainavę folkloriniame kolektyve prieš įstodami mokytis į suaugusiųjų vidurinę mokyklą. Net 72 proc. apklaustųjų nebuvo dalyvavę jokio folklorinio kolektyvo veikloje. Taip pat norėjau išsiaiškinti, kiek respondentų, prieš įstodami į „Židinio“ suaugusiųjų vidurinę mokyklą, yra lankę etninės kultūros pamokas. Paaiškėjo, kad tik nedidelė dalis – 17 proc. respondentų – prieš įstodami į suaugusiųjų vidurinę mokyklą buvo lankę etninės kultūros pamokas. Dauguma – net 83 proc. – jų nelankė. Apžvelgus visų trijų klausimų atsakymus galima daryti išvadą, kad prieš įstodami į mokyklą moksleiviai su etnine kultūra nebuvo daug susidūrę – dauguma jų nebuvo dainavę folkloriniame kolektyve ar lankę etninės kultūros pamokų. Ketvirtuoju klausimu bandžiau išsiaiškinti, kokiose šventėse respondentai dalyvavo mokydamiesi „Židinio“ suaugusiųjų vidurinėje mokykloje. Respondentai prisiminė visas šventes ir renginius, kuriuose jiems teko dalyvauti mokantis mūsų mokykloje. 50 proc. pažymėjo advento vakarones, 72 proc. – Vėlinių vakarus, 22 proc. – Velykų šventes, 83 proc. – Užgavėnes, 33 proc. – Sostinės dienų karnavalus, 39 proc. – Teatro dienos paminėjimus, 44 proc. prisiminė pasakų vakarus, 100 proc. – įvairius spektaklius, 50 proc. – pažintines keliones. Kai kurie jų kai kuriose šventėse dalyvavo jau baigę mūsų mokyklą, turėdami galimybę prisijungti prie renginių klubo „Užbortis“ veikloje. Kai kurie respondentai (net 17 proc.) pažymėjo atsakymą „kita“ prisimindami, kur jie dar dalyvavo, bet aš nepateikiau anketoje. Tai buvo Bluko šventė Vilniaus mieste bei filmavimasis neformalios jaunimo grupės „Rytagonis“, ES finansuoto projekto „Pro amžių miglą“ meniniame istoriniame filme „Gedi-

minaičiai“. Manyčiau, šie renginiai jiems turėjo palikti didelį įspūdį, jei respondentai juos net neklausiami pamena ir pažymi. Beje, norėdama patikrinti, ar tikrai respondentai pažymės tik tas šventes, kuriose dalyvavo, į anketą įterpiau Joninių šventę, kurios nė karto nesu organizavusi. Šios šventės nepažymėjo nė vienas respondentas, todėl galėčiau daryti išvadą, kad žymėtos buvo tik tos šventės, kuriose apklaustieji iš tikrųjų dalyvavo. Klausdama, ar respondentai dar pamena švęstų švenčių akimirkas, pateikiau tris galimus atsakymus. Tai – ,,taip, gerai pamenu“, ,,pamenu, bet labai miglotai“, ir ,,ne, nieko nepamenu“. Tik vienas iš apklaustųjų pažymėjo, kad pamena miglotai. Paprašius patikslinti atsakymą, jis atsakė, kad jam tai buvo pirmoji patirtis scenoje, jis labai jaudinosi, todėl sunkiai pamena detales. Šiaip šventes, kurios jam paliko didelį įspūdį, jis puikiausiai pamena. Visi kiti respondentai atsakė, kad renginius gerai pamena. Šeštuoju anketos klausimu bandžiau išsiaiškinti, kurios šventės paliko didžiausią įspūdį. Šiuo klausimu norėjau detaliau išsiaiškinti, kokie etnokultūriniai renginiai respondentams geriausiai įsiminė ir, manyčiau, davė daugiausia naudos diegiant etninę kultūrą. Paanalizavus respondentų atsakymus paaiškėjo, kad respondentams labiausiai įsimintini buvo spektakliai (61 proc.). Beje, man pačiai taip pat labiausiai patinka spektakliai, nes jų metu galiu pasiekti daugiau ir kokybiškesnių sau užsibrėžtų tikslų. Spektaklio metu galiu ugdyti ne tik jo dalyvius, bet ir žiūrovus, tada mes galime panaudoti įgūdžius, įgytus muzikos, šokio ar etninės kultūros pamokų metu. Scenarijus spektakliams paprastai kūriau pati, todėl į jaunimo problemų sprendimą galėjau pažvelgti per etnokultūrinę prizmę. Pavyzdžiui, Vėlinėms paminėti rengtame spektaklyje ,,Ratas sukasi“ atsispindi ir šiuolaikinio pasaulio iššūkiai, ir senoji pasaulėžiūra, atpažįstama per Mirties virsmą, pomirtinį gyvenimą, vėles, grįžtančias į gimtuosius namus per Sekmines, Kūčių vakarą ar Vėlines. Tokių spektaklių metu salėje paprastai įsivyraudavo tyla, o žiūrovų akyse suspindėdavo susižavėjimo ašaros. Man ir spektaklių dalyviams tai būdavo pats nuostabiausias ir brangiausias atlygis. Niekada nepamiršiu aukštosios mokyklos dėstytojo, stebėjusio spektaklį, žodžių: ,,Tokį katarsį seniai kada buvau patyręs“. Vėlinių dienos paminėjimai, pažintinės kelionės įsiminė 17 proc. respondentų, Užgavėnės – 11 proc., dalyvavimas neformalios jaunimo grupės ,,Rytagonis“ projekte ,,Pro amžių miglą“ – 17 proc. Apie 22 proc. respondentų atsakė, kad jiems įspūdį paliko visos šventės, kuriose jiems teko dalyvauti. Manyčiau, jei prabėgus net keleriems metams

Renginys po pamokų... Nuotraukos iš autorės archyvo.

po mokyklos baigimo respondentai pamena renginius, tai jiems iš tikrųjų buvo svarbu ir davė vienokios ar kitokios naudos. Šią nuostatą patvirtina ir aštuntasis anketos klausimas – ar dalyvavimas suaugusiųjų vidurinės mokyklos kultūrinėje veikloje kaip nors pakeitė respondentų gyvenimą. Iš pateiktų atsakymų variantų matyti, kad respondentai patys pastebėjo, jog dalyvavimas etninėje veikloje pakeitė jų gyvenimą. Tik vienas iš apklaustųjų manė, kad ne, tačiau, pažinodama tą žmogų, galėčiau teigti priešingai. Juk pats dalyvis ne visada gali pastebėti, kaip pasikeitė arba tiesiog nesusimąsto apie tai. Paanalizavusi respondentų atsakymų variantus galėčiau teigti, kad 6 proc. respondentų pastebėjo praturtinę savo vidinį pasaulį, 6 proc. mano įgiję naujų žinių, kurias galėjo praktiškai pritaikyti gyvenime, net 50 proc. pažino save kitokį – atrado savyje naujų bruožų, atskleidė dar nežinotus talentus, įgijo patirties – tapo drąsesni, komunikabilesni. Vienas iš respondentų rašė: ,,Suradau gyvenimo kryptį – aš būčiau nieks, o dabar kažkas“. 11 proc. respondentų dalyvavimas etnokultūrinėje veikloje padėjo pažinti ir kitaip įvertinti senąsias vertybes. 22 proc. turėjo galimybę bendrauti, susirasti naujų draugų ar net savo antrąją pusę. 17 proc. respondentų mano kokybiškai praleidę laisvalaikius. Šio klausimo atsakymai tikrai pagrindžia mintį, kad etninė kultūra, tikslingai diegiama užklasiniuose renginiuose, pajėgi turtinti jaunimo vidinį pasaulį ir pasaulėjautą – respondentai pažymi supratę, kokia graži yra senoji kultūra, ėmę kitaip vertinti Vėlines, teigia suradę gyvenimo kryptį, įgiję patirties, pasitikėjimo savimi. Devintuoju anketos klausimu teiravausi, kaip respondentai vertina renginius ir įspūdžius, patirtus dalyvaujant mano vadovaujamojoje etnokultūrinėje veikloje. Pateiksiu respondentų atsakymus: ,,Dėl tų renginių į mokyklą eiti buvo žymiai mieliau. Jauteisi reikalingas“; ,,Renginių metu sužinai daug naujų dalykų“; ,,Labai geras dalykas, labai pakeičia jaunimo požiūrį į gyvenimą, aš žinau, kad tokių bus dar daug ir ras save kaip aš, tai viltis kažkam siekti kažkokio tikslo“; ,,Tokių renginių ir taip organizuotų reikia, net labai“; ,,Gavau patirties, daug teigiamų emocijų, kurių šiais laikais taip trūksta, įgavau daugiau pasitikėjimo savimi, susiradau daugiau draugų bei pažįstamų, dar kai kurie iš renginių buvo pamokantys ir verčiantys susimąstyti apie gyvenimą“; ,,Renginiai, organizuojami mokytojos, buvo patys įspūdingiausi ir neišdildomi iš atminties, ji kiekviename iš mūsų, taip pat ir iš manęs, atvėrė visas duris, už kurių buvo paslėpti talentai. Tariu ačiū“; ,,Manau, tokie renginiai yra ypač reikalingi jaunimui. Pažinti savo krašto tradicijas tikrai įdomu“; ,,Kiekvienas renginys tarytum kažkas naujo ir neatrasto, patirti įspūdžiai – žodžiais neapsakomi. Manau, kad jie liks visam gyvenimui mano atmintyje“; ,,Renginiai, kuriuos organizuodavo mokytoja, pasižymėdavo puikiais režisūriniais sprendimais, visada būdavo turiningi ir įdomūs“; ,,Man išliko labai gražūs ir šilti prisiminimai, aš jos nepamiršiu niekada, aš labai džiaugiuosi, kad pas mus buvo tokia mokytoja, kuri viską organizavo“; ,,Jų turbūt niekada nepamiršiu. Man buvo labai gera jausti, kad esu reikalingas“; ,,Renginių planavimas, organizavimas, dalyvavimas juose padėjo atsiskleisti mano asmenybei, įkvėpė pasitikėjimo savim. Loreta moka suvienyti ir sudominti žmones. Tai buvo vienos geriausių mano gyvenimo akimirkų“. Kiekvieno respondento mintys – lyg mažytis mano darbo įvertinimas. Kiekvienas atsakymas man asmeniškai mielas ir brangus, todėl net nekyla ranka jų sisteminti ir giliau analizuoti. Paskutiniu anketos klausimu siekiau išsiaiškinti, kada moksleiviai baigė ,,Židinio“ suaugusiųjų vidurinę mokyklą. Paaiškėjo, kad 2 respondentai buvo baigę 2000 m., 1 – 2001, 3 – 2002, 4 – 2003, 6 – 2005 ir 2 – 2006.

Remdamasi asmenine patirtimi galiu tik patvirtinti kažkada skaitytą mintį – norint sužadinti ugdytinių meilę etninei kultūrai, formuoti jų įgūdžius ir vertybines nuostatas reikėtų nepamiršti, kad etninės kultūros neįmanoma pažinti ir juo labiau pamilti vykstant vieno dalyko pamokoms. Svarbiausias etninės kultūros ugdymo būdas – integruoti ją į atskirus mokymo dalykus, popamokinę, projektinę veiklą, įvairius renginius bei šventes, o ugdymo efektyvumas bus toks, koks yra mokytojo požiūris į etninę kultūrą bei tautinį ugdymą ir kokia yra jo kompetencija šioje srityje.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

How to Arouse Interest in the Heritage of the Forefathers

Some Aspects of Introducing Ethnic Culture at Secondary Schools for Adults

Loreta LICHTAROVIČIENĖ

Loreta Lichtarovičienė shares her ten years of experience of teaching ethnic culture at a secondary school for adults and making it attractive to her students. She underlines the importance of a small museum with a collection of traditional livelihood utensils, attributes of calendar festivals and pictures of their own school celebrations and events, etc. She also highlights the importance of integrating folk songs and rituals as well as customs related to those songs into music classes. She believes that teaching folk dances, organizing special visits to places and museums as well as other extra curricula activities are the most effective ways to bring the traditional culture to young adults.

Pro saulėtus Kėdainių sinagogos langus

Penktosios respublikinės konkursinės liaudies meno parodos „Aukso vainikas 2009“ rezultatai ir perspektyvos

Juozas ŠORYS

2010 m. sausio 6 d. Kėdainiuose buvo surengta penktoji respublikinė konkursinė liaudies meno paroda. Joje buvo įvertinti ir paskelbti geriausieji praėjusių metų vaizduojamosios ir taikomosios dailės bei kryždirbystės (į apdovanojimų sąrašą įtrauktos trečiojoje parodoje Zyplių dvare 2008 m.) liaudies menininkai, jie, kaip Trys karaliai, buvo vainikuoti juvelyrės Mildos Gutauskienės sukurtais paauksuotais ir baltuoju gintaru papuoštais „Aukso vainikais“. Parodos rengėjas tradiciškai buvo Lietuvos liaudies kultūros centras, partneriai – Kėdainių rajono savivaldybė, Lietuvos tautodailininkų sąjungos Kauno skyrius, Kėdainių daugiakultūris centras. Dalyvių sveikinti pribuvo Kultūros ministerijos Regionų skyriaus vadovė Irena Seliukaitė, Kėdainių vicemeras Romualdas Gailiūnas, LLKC direktorius Saulius Liausa, jo pavaduotoja Vida Šatkauskienė. Rengėjų sudarytą vertinimo komisiją puošė principingai ir tikslingai pasirenkamos menotyrininkės su dr. žymekliais arba be jų bei vadybininkės. Komisijos pirmininkė šiemet jau antrą kartą buvo habil. dr. doc. Rūta Janonienė (Vilniaus dailės akademija), narės – dr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė (Kultūros, filosofijos ir meno institutas), dr. Skaidrė Urbonienė (Lietuvos nacionalinis muziejus), Regimanta Stankevičienė (Kultūros paveldo centras), dr. Alė Počiulpaitė, Teresė Jurkuvienė, Laisvė Ašmonaitienė (visos trys iš LLKC, o pastaroji buvo ir pagrindinė dešimtyje apskričių vykusių regioninių atrankinių bei baigiamosios parodos organizacinė bei, kaip rašoma prieš renginį išleistame kataloge, jos rengimo kūrybinės grupės kuratorė).

Teisingai kažkurio kalbėtojo buvo pastebėta, kad visi liaudies menininkai, tapę regioninių parodų nugalėtojais ir įgiję teisę savo kūrinius atvežti į respublikinę parodą, jau neabejotinai yra šio kūrybinio sezono laimėtojai, nepriklausomai nuo to, kokie būtų vertinimo komisijos verdiktai. Išties taip, bet, nė nesiremiant Džordžu Orvelu, aišku, kad tarp lygiųjų visada atsiranda lygesnių. Šiuokart iš 21 į Kėdainius atkakusio (tiesa, kai kurie visai neatvyko, matyt, atsiliepė sunkmečio diktuojamas benzino ir „vežėčių“ stygius) jau pripažinto tautodailininko du trečdaliai buvo kuo nors pažymėti ir apdovanoti, o septynetui teko braukti namučio be nieko. Gal tai ir neteisinga taktika, gal neapsižiūrėjimas, juk patekimas į baigiamąjį respublikinį turą galėtų būti labiau „aktyvuotas“ kokiu nors prasmingu žymeniu ar, tarkim, proginiais minikūrinėliais.

Diplomais šiemet buvo apdovanoti penki parodos dalyviai – puodų meistras Vygantas Jezerskas (Kaunas), kaišytinių suvalkietiškų prijuosčių audėja Janina Blažukienė (Vilkaviškis), lazdų meistras Vaclovas Banevičius (Telšiai), šiuokart ne kaip grafikė, bet kaip margučių skutinėtoja dalyvavusi Odeta Tumėnaitė-Bražėnienė, medžio drožėjas, įspūdingo panoraminio paveikslo „Žalgiris. Sugrįžo lietuviai“ autorius Edmundas Gaubas (Radviliškis). Trečiosiomis vietomis buvo įvertinti: medžio drožėjas Pranciškus Dužinskas (Tryškiai, Telšių r.), kalvis Evaldas Kapčius (Vilnius), kryždirbys Raimundas Blažaitis (Vilkaviškio r.). Antrosiomis vietomis buvo įvertinti: tapytoja Veronika Juodagalvytė (Vilnius), keramikė Rūta Indrašiūtė (Varėnos r.), kryždirbys Rimantas Zinkevičius (Ukmergė). „Aukso vainikais“ buvo karūnuoti: tapytoja Elena Ruzgienė (Šakiai), juostų pynėjas Antanas Dundulis (Šiauliai), kryždirbys Pranas Kaziūnas (Utena).

Išrašyti oficialūs esamą padėtį užfiksavę dokumentai, tad metas tarti kelis žodžius, kaip išmokė vienas dar sovietmečio bardas, „ne protokolui“. Liaudies menu (taudodailę kaip terminą šiam žanrui apibūdinti uždraudė Marija Martinaitienė!) besirūpinančių kūrybinių ir valstybinių kultūrinių organizacijų „veiksniai“, dailėtyrininkai, menininkai ir „liaudmeistriai“ bei visi suinteresuotai besidomintieji žino, kokios interesų grumtynės, nesibodint net teismų, pastaruoju metu šioje sferoje vyksta. Matyt, kai kurių užsisėdėjusių „valdimierų“ užpelkėjusią sąmonę įniršti privertė meno kūrėjo statuso įteisinimo padariniai, naujai „susicukravusių“ teritorinių kūrėjų bendruomenių radimasis, turto ir pajamų perskirstymo cunamiai. O kur vis

augančių mokesčių našta, kultūros rėmimo politikos bankrotas, užmirštos giesmelės apie kultūros svarbą, pirmaeiliškumą, ką sakyti apie nedarbu, nemokumu, neveikla, nebendravimu renginiuose ir kt. kilpą šios kultūrinės terpės stulpams nerianti krizė. Ar vien ūkio? Deja, labiau ne materialinė, pasireiškianti piniginių džiova, bet vertybinė, tautinės kultūros prioritetus be širdperšos lyg pampersus keičianti globalistinė pseudodemokratija, istorinę savigarbą ir būtiškąjį orumą – politiniu korektiškumu, pamatinių tiesų sumaišymu. Kaip lašas okeaną, šie ,,foniniai" procesai, be abejo, atspindi ir liaudies kūrybos visus ir kiekvieną.

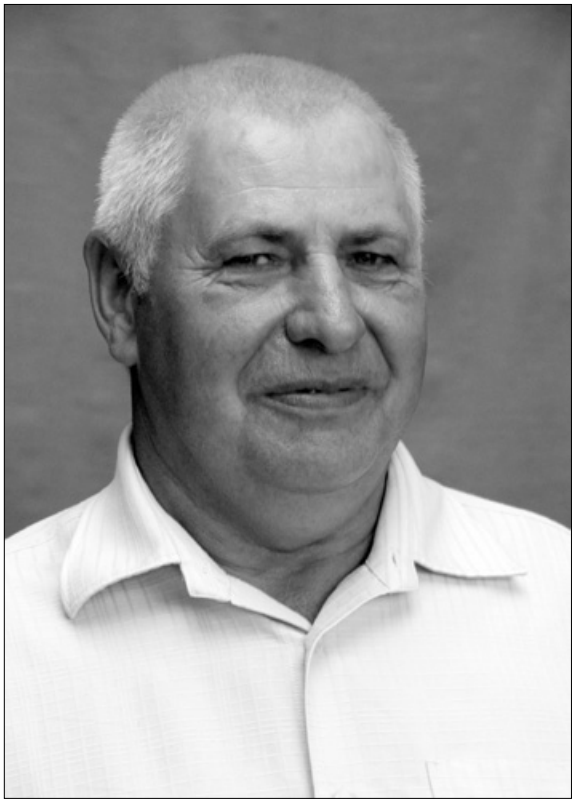
Gerai, kad tas frankenšteinas sunkmetis šiemet iš kai kurių galvų išmušė norą... švęsti esą pirmąjį ,,Aukso vainikų" jubiliejų.

Prieš pradedant rengti ,,Aukso vainikus", atsimenu, rengėjai vylėsi, kad tokia konkursinė liaudies meno paroda būsianti patikimas instrumentas skatinti eiti ne popso, o tikrojo meno keliu. Tikėtasi, kad pavyks išjudinti tradiciškai ar dėl nepalankių aplinkybių apsnūdusius regionus, kad duosis subalansuoti nuo seno stiprių ir vos besigaivelėjančių žanrų raišką. Nors ir nenuskambėjus penkerių metų veiklos tušui, galima pripažinti, kad ši iš administracinių resursų remiama paroda išsikovojo prestižinę poziciją, suteikiančią teisę metams skelbti Lietuvai tarsi ir šios srities pašvęstuosius.

Į Kėdainių paribius įvažiavome pro istorinę Deltuvos žemę, Šėtos keliu. Agurkicho Sitis, kaip ir pridera, priemiesčiuose pasitiko tikslingai apdorotosios medienos konstrukcijų (šiltnamių) liekanomis su prikibusiais plėvelės skivytais. Tiesa, jau ir dabar kai kur buvo pasirengta būsimajai agurkų auginimo ir raškymo fiestai, regioninei kėdainiečių sporto ir biznio šakai... Mąslus, ledynų sukaustytas, todėl iš tolo susiliejęs su išvien baltuojančia sniegynų plyne, su į žemės kaktą įsigraužusia tėkmės raukšle Nevėžis. Kas dar? Su sniego patalais į gumulus horizonte susibloškę chemijos gamyklos atliekų kurganai. Rusiškais diplomais ir ,,juodais pinigais" pakėlusio statusą suvirintojo, dabar ,,virinančio" Briuselio brokolių protus, pramogų centras ,,Vikonda", galbūt jam nusileisti nepanoręs savivaldybės kultūros centras, virtęs Pramogų centru (iškaba tiems, kurie judėdami greitai tupi ant mašinos ratų ir ,,motoro" eismo arterijoje). Pasukus į senamiestį sušmėžuoja Daugiakultūris centras – senoji Kėdainių sinagoga, matyt, turinti tenkinti tikrosios, nepopsinės kultūros gerbėjų poreikius. Puikiai restauruota, ji puoselėja atminimą ir prisimena įvairioms kultūroms, tikėjimo tradicijoms atstovavusias etnines grupes, tautines mažumas (žydai, totoriai, lenkai, rusai, vokiečiai), susispietusias retų atvykėlių kolonijas (pavyzdžiui, škotų). Gerai, kad ,,Aukso vainikų" organizatoriai neįsikirto į kurias nors esą prestižines sales sostinėje, kuriose tradiciškai rengtų baigiamasias šventes, bet ,,savanorišku priverstiniu" būdu jas išdalijo rengti apskritims. Šiemet ši garbė teko Kauno apskričiai ir Lietuvos tautodailininkų sąjungos Kauno skyriui, kurie, matyt, siekdami išjudinti vietinius liaudies menininkus ir kultūros įstaigų vadybininkus (iki šiol kėdainiečiams meistrams dar toli gražu iki pretendavimo į geriausiuosius) suteikė galimybę surengti šiemetinius ,,Aukso vainikus".

Pro antro aukšto lygyje iškirstus sinagogos langus vis žybčiojo per debesų sangrūdos properšas prasiveržiantys saulės spinduliai. Jie nušviesdavo didžiąją ekspozicijų salę, kurioje buvo išdėstyti kūriniai, ir kartais trumpam, regis, lyžtelėdavo kai kurių meistrų darbus... ,,Salė šviesi, jauki ir vientisa, ji gražiai parodo visoje parodoje tvyrantį, man rodos, pavasario ir vasaros koloritą. Kiek juose vasaros šilumos, ramybės, giedros nuotaikos..."[3] (R. Janonienė). Daugelis kūrėjų seniai vieni kitus pažįsta, todėl susidomėję, kai kurie net susijaudinę, sudrėkusiomis akimis, o kai kurie neslėpdami ironiškų žvilgsnių dyglių ir replikų apžiūrinėjo parodą, kuri šįkart tilpo į vieną didelę erdvę. Eksponavimo meistrystės tokioje vis dėlto buvusioje kitos paskirties salėje nedaug teparodysi, tad parodos kūrybinė grupė šiuokart, matyt, tenkinosi minimumu – paprastu darbų išdėliojimu palei sienas, be įdomesnių, dėmesį patraukiančių, intriguojančių ėjimų. Aišku, viskas kainuoja. Tiesą sakant, nepajutome dailininkės Danguolės Raudeliūnienės rankos, nors ji įrašyta į šiuokart murzino šlyno, molžemio arba, dabartinio jaunimo terminais, rudžio spalvos bukletą, kuris, kaip visada, geros kokybės, glaustas, bet užtektinai informatyvus). Vis dėlto svarbiausia, kaip visada, buvo parodinis bendravimas, susitikimai, neformalūs darbų aptarimai draugų ir naujų pažįstamų grupelėse ar netgi trumpam prisliūkinus prie jiems kone pusdievių – vertintojų ir kitų ,,olimpiečių"... Ir juokinga, ir graudu. Pasak, regis, iš prigimties gebančios taikliai suvesti galus I. Seliukaitės, tai vis dėlto buvo ,,jauki, maža, kompaktiška paroda, kurioje kaip niekad jautėmės visi vienoje šeimoje (...). Ne visi, žinoma, bet patys pačiausi, geriausi liaudies meistrai čia rodo savo kūrybą ir tai yra (...) margas, stebuklingas, gražus jūsų kūrybos rezultatas. (...) Linkiu jūsų darbams tokio likimo, kuris ištinka tuos, kurie pakliūna į gerus namus, o iš jų – į muziejus. Te nė vienas jūsų darbas nebūna kur nors numestas ar pamestas!"

Akivaizdu, kad šiuo metu ,,Aukso vainikai" yra tapę prestižiškiausia liaudies meno paroda, kurioje

Pranas Kaziūnas. (Utena)

konkurencinėje įtampoje dalijamasi aukščiausios prabos „veršio mėsa“, o po to imamos diktuoti šios srities mados, tendencijos, iškyla nauji gabūs arba dar labiau įsitvirtina tie liaudies menininkai, kurie anksčiau menotyrininkų buvo pastebėti ir įtraukti į elitinę orbitą. Svarbu ir tai, kad parodoje aprėpiama bendroji liaudies meno procesų visuma – tiek žanriniu, tiek teritoriniu (regioniniu) požiūriu. Juk, tarkim, prieš penkerius metus galėjome konstatuoti tik padidintą dėmesį medžio drožėjams (Liongino Šepkos premija – rokiškėnų muziejininkų ir savivaldybės iniciatyva), tapytojams (Adomo Varno tapytojų varžytuvės Joniškyje), o kiti žanrai, nunykus visuomeniškai puodžių puodžiaus, kalvių kalvio ir kt. „karalių“ garbei, kažkodėl neteko respublikinių valstybinių ir kūrybinių organizacijų paramos. Beje, atskiro respublikinio renginio (ar sumaniai asocijuoto su kokia jau esama struktūra?) nusipelno ir jaunieji – vaikai ir jaunuoliai – liaudies menininkai. Jauniesiems talentams skirta Stanislovo Riaubos paroda-konkursas aprėpia tik Žemaitiją, be to, yra perdėm orientuotas ir „pririštas“ prie rajoninių meno mokyklų bei prie plungiškiams labai įtikusios ir, regis, nebepamainomos menininkės Jūratės Stauskaitės vaizdinių apie esą tikrojo ir liaudies meno santykį. Kita vertus, dauguma dabartinių parodų, išskyrus respublikines liaudies meno parodas Dainų švenčių proga ir atskiras, dažnai kokias nors jubiliejines muziejų iniciatyvas, yra kolektyvinės ir įsisenėjusiu būdu pateikiamos kaip iš anksto suriktuotas „suneštinis balius“. Turime nemaža iškilių liaudies menininkų, kurie kaip neapeinamos atskirų žanrų raiškos asmenybės tiesiog yra verti rimtų respublikinių savo kūrybos pristatymų prestižinėse ekspozicinėse erdvėse. Kodėl retai vyksta vieno autoriaus parodos? Jas turėtų rengti Lietuvos tautodailininkų sąjunga,

Pranas Kaziūnas. Kryžius Švenčionių r. Kaltinėnų sen. Seniškių kaime. Ąžuolas, h 6 m.

bet ji, regis, labiausiai užsiėmusi teismais ir nusmukusio autoriteto lipdymu.

Keletas žodžių dėl Kėdainių „Aukso vainikų“ dramaturgijos ir eigos. Norėtųsi rašyti, kad tai buvo šventė, bet šiemet, deja, teišėjo renginys, nors dėmesio, palankumo ženklų meistrams ir svečiams netrūko. Trūko… pinigų. Muziką, kaip žinia, užsako LLKC, o šis šiemet – su visiškai tuščia terbele, skirta kultūros renginiams organizuoti ir apskritai veiklai, ką jau kalbėti apie tai, kad iškilo reali grėsmė beveik 22 metus leidžiamam mūsų „Liaudies kultūros“ žurnalui. Prieš šį renginį L. Ašmonaitienė besiteiraujančius vis „gąsdino“, kad gėles ir kavą šiemet pirksianti iš savų… Į renginio buhalteriją geriau nosies nekišti, dabar ji bet kokiu atveju nesaldi. Kita vertus, buvo lyg ir nejauku, kad vis dėlto „po viskam“ nebuvo įprasto, nors menko kulinarinio ar „skalaujamojo pobūdžio“ akcento. Kalbantis su apskričių ir rajonų kultūrininkais prieita prie nuomonės, kad, matyt, vis dėlto menkai teįdėta vadybinio įdirbio, nes, diskusijų dalyvių nuomone, po kelis šimtus litų neeiliniam respublikiniam renginiui susimesti dar išgali tiek savivaldybės, tiek apskritys, tiek rėmėjai.

Apie būsimą renginį rajone vietiniai kultūrininkai sužino iš anksto ir turi laiko jam pasiruošti. Be abejo, tai jiems neeilinis, Lietuvos masto iššūkis. Išties – ką, kaip ir kodėl taip daryti? Geriausia būtų, kad vis dėlto viską į savo rankas susiimtų pagrindiniai akcijos rengėjai, nes kitu atveju eklektika garantuota. Vedėja vilnietės šįkart pasirinko arčiausiai buvusią kolegę – televizijos veidu pretenduojančią būti Loretą Sungailienę, ir tai buvo vykęs pasirinkimas, nes ramiu, paprastu „asignacijų valdytojos“ tonu ji modeliavo renginio tekstūrą. Kita vertus, tai rodo dar nesusiformavus šios konkursinės parodos vyksmo būdą, nes dar neturima adekvataus šios srities „veido“ ir „liežuvio“, kuris būtų išugdytas iš pačios liaudies meno terpės. Be abejo, vedėjos veiksmus ir leksiką užprogramavo ir duotieji „paruoštukai“, ir įsigalėjęs vedėjų siekis visus į „regos lauką“ patenkančiuosius versti daryti vienodai – „o dabar paplokim“ ar net rodyta, kuo ir kada tai daryti…

Vis dėlto labiausiai nepatiko tai, kad kėdainiečiams nebuvo suteikta galimybė patiems iki galo sumodeliuoti apdovanojimo įteikimo ceremonialą. Jis vėlei, kaip ir praeitais metais Telšiuose ir anksčiau Zypliuose, liko mišrūniškas. Istoriniu kėdainietišku autentiškumu padvelkė tik „atgijusio“ LDK etmono Kristupo Radvilos ir jo laikmečio rūbais dėvinčių trijų „Aukso vainikų“ atnešėjų ir „apšokėjų“ benefisas. K. Radvila į meistrus kreipėsi taip: „Maloningieji ponai! Didžiai gerbiami garsūs meistrai, amatininkai, šviesieji svečiai! Sveikinu atvykus Jus į Kėdainių miestą, mūsų miestą prie Nevėžio! Jis maloningai sutinka visus dorus meistrus, meno mylėtojus ir puoselėtojus. Todėl aš, Kristupas Radvila, Biržų ir Dubingių kunigaikštis, tikras LDK etmonas iškilmingu savo laisvu užrašu pripažįstu štai ką! Suteikiu privilegiją nepriklausomai atvykti ir išvykti iš miesto svečiams…“ Ir tiesiog būdamas puikus, išskirtinis ne tik šios dabar jau žaismingos privilegijos suteikėjas, bet būtent potencialus „Aukso vainikų“ įteikėjas (ir esminės ceremonialo dalies vedėjo funkcijų perėmėjas!), anas privilegijas pirmiausia įteikė… šviesiesiems ponams. Tik vėliau nebeiškilmingu, išblėsusiu probalsiu lyg tarp kitko tarstelėjo, kad ir laureatams… Esminis nonsensas! Ir nusišalino, palikdamas laureatus vainikuoti, sodinti į krėslus, bučiuoti, graudinti, apšnekėti, dvasią vogti fotografijomis ir videojuostomis „fotografpčukams“ ir visam dideliam šurmuliuotojų būriui...

Keli pastebėjimai dėl vertinimo komisijos vaidmens ir galimo žanrinio šios konkursinės parodos „perkalkuliavimo“ Manau, kad vien dėl darbų pamatymo, sveikinimų išklausymo, rezultatų sužinojimo ir šykštaus vertintojų pirmininkės motyvacinio apibendrinimo, kodėl, tiesą sakant, taip įvertinta (tai juk sambūrio esmė) pusę dienos trenktis į kitą krašto galą – abejotina. (Tiesa, tiksliai susakyti vertinimo kriterijai: „Vertinant stengtasi atsižvelgti į profesionalumą, atlikimo kokybę, santykį su tradicija, kartu kreiptas dėmesys ir į novatoriškumą, kūrybiškumą, originalumo išraiškos ieškojimą“ (R. Janonienė). Tam, kad renginys būtų ne tik šventiškas, bet ir dalykiškas, informatyvus, įtikinantis dėl vertybių ir asmenybių kotiruotės bei duodantis argumentų, kodėl buvo padaryti būtent tokie sprendimai, manau, būtų pravartu, kad apie kiekvieną trijų skirtingų apdovanojimų grupę ilgėliau ir profesionaliai pasisakytų vertinimo komisijos narės. Anos lieka dykos!.. Lyg kovinio resurso neišnaudoję minosvaidžiai! Tik pasirodo, kokios gražios esančios ir… sėdasi (kaip, beje, ir dalyviai – kam tie varinėjimai į ir iš scenos?) Siūlau apie devynis laureatus septynioms (arba bent trims) žinovėms pasirengti trumpus pasisakymus, už ką ir kodėl tiems ar aniems pretendentams paskirta kokia nors vieta. Visiems būtų įdomu.

Diskutuojant daugelio pašnekovų pastebėta, kad nemaža neteisybės įvyksta, kai kiekvienais metais dalijant vietas neatsižvelgiama, kokio žanro atstovai buvo įvertinti anksčiau, o vertinant (ypač taikomosios dailės kūrinius) kiekvienais metais nepaliaujama dejuoti, kaip vėl neišėjo objektyviai apsispręsti, kas buvę meniškiau – kalvystė ar margučiai, puodai ar

Elena Ruzgienė (Šakiai)
Elena Ruzgienė. Ta trobelė jau supuvo ir močiutės jau nebėr.
Dr., al. 69x50. 2009 m.

prijuostės, skrynios ar lazdos... O kokiais principais remiantis nubalsuojama už vaizduojamosios dailės žanrinius favoritus – už skulptorių, o ne tapytoją, grafikę... Išeitis paprasta – rotacija. Tarkim, tarp „taikomukų“ įvesti penkerių metų ciklą, suskirstytą į atskiras padalas: kalvystė, keramika, margučiai, kaukės, audiniai... Ir einamaisiais metais skelbti labai aiškų susirungimą tarp kalvių, audėjų, pautininkų... Kitaip – užprogramuota nuolatinė neteisybė, neobjektyvus vertinimas; taip, beje, meistrai neoficialiai nusprendė ir šiemet. Nors ir menkiau aštri būtinybė, bet ši taktika taikytina ir vaizduojamosios dailės srityje. Kryždirbių varžymosi objektai daug lengiau palyginami (kita vertus, pagal nuotraukas – daug neobjektyviau). Išties verta susimąstyti, ką regėjome, išgirdome.

Po konkursinių batalijų pasikalbėjome su dar nuo įspūdžių neataušusia vertinimo komisijos pirmininke habil. dr. doc. Rūta JANONIENE.

Jau tapote lyg ir nepamainoma „Aukso vainiko“ vertinimo komisijos pirmininkė – antrus metus jai vadovavote... Kokius meninius, žanrinius ir organizacinius poslinkius pastebėjote šiemetinėje, penktojoje Kėdainių šventėje palyginti su praeitų metų Telšių „Aukso vainikais“?

Antanas Dundulis (Šiauliai)
Antanas Dundulis. Aukštaitiškos juostos.
Linas, medvilnė.

objektyviai pagrįsti tai, kas nutarta. Savaip ir pasitikrini slaptu balsavimu.

Vis dėlto ar, palyginti su ankstesniais matytais kūriniais, bendras meninis vaizdas kuo nors radikaliau yra pasikeitęs?

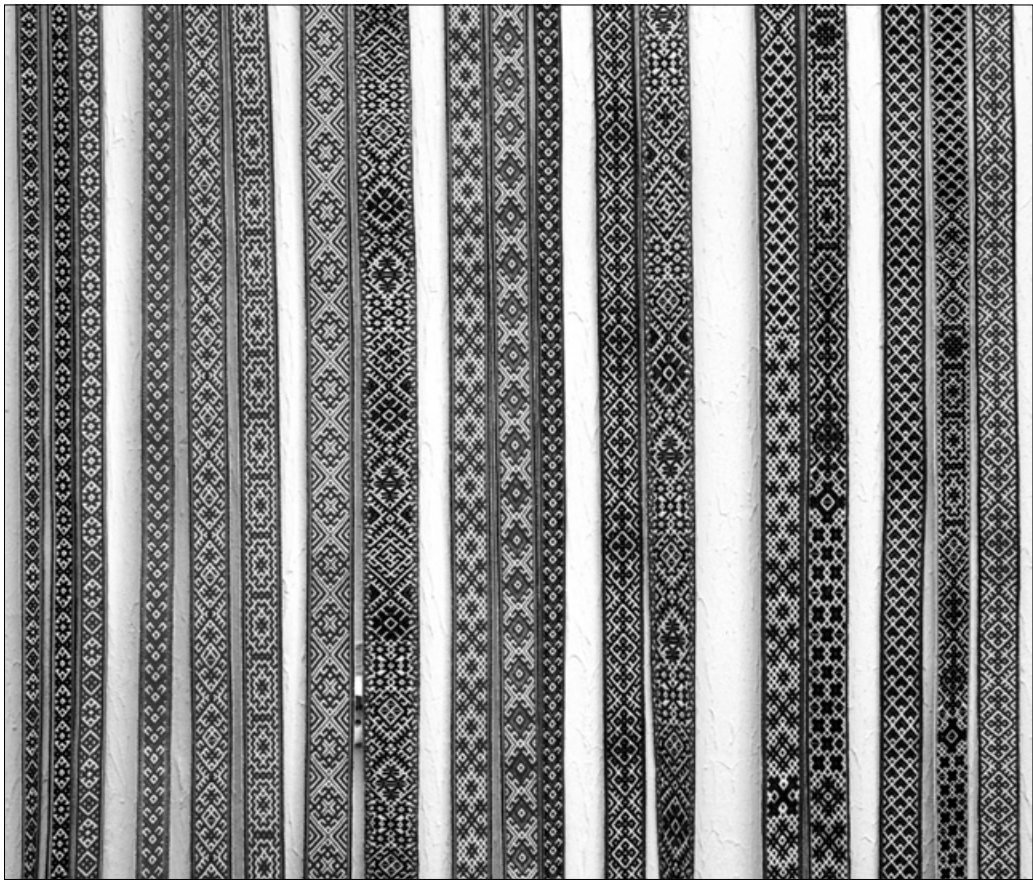
Žinoma, radikaliai nėra pasikeitęs. Neskaičiavau, nelyginau pagal katalogus, bet man pasirodė, kad į apdovanojimus pretendavo mažiau liaudies menininkų. Žanrine skirtimi šiemet irgi šiek tiek mažiau įvairovės. Pavyzdžiui, atkreipiau dėmesį, kad šiemet į parodą nebuvo pateikta baldų – skrynių, kuparų. Užtat daugiau buvo vaizduojamosios dailės, ypač tapybos, darbų, kita vertus, išvis nepateikta grafikos darbų. Gal todėl ir susidarė įspūdis, kad šiemetinė paroda šiek tiek vienpusiškesnė.

Ar tai rodytų kokias ryškėjančias tendencijas?

Nemanyčiau, kad tai jau tendencija. Galbūt dėl Lietuvos tūkstantmečiui skirtos parodos įtampos pastebimas tarsi ir natūralus meninio proceso atoslūgis. Visur aukštu lygmeniu dalyvauti reikia turėti daug kūrybinio „parako“. Be to, šiuo sunkmečiu žmonėms darosi sunku ką nors rimtesnio organizuoti, kur nors nuvažiuoti. Spėčiau, kad šiuo metu tokia liaudies meno situacija.

Kuo meniniu požiūriu stiprūs šiemetiniai laureatai?

Šiemet jie įdomūs, išraiškingi ir meniškai pajėgūs. Dėl laureatų vertinimo didelių diskusijų nebuvo, nors, žinoma, ir kitų autorių kūriniai neprasti. Vienbalsiai buvo nuspręsta dėl

Buvo ir įdomu, ir malonu vėl pamatyti geriausius Lietuvos liaudies menininkų darbus. Slėgė tik atsakomybė, nes vertinti žmones ir jų kūrinius visada yra sudėtinga ir sunku. Ypač moraliniu požiūriu, nes dažnai supranti, kad įvertinimai šiek tiek subjektyvūs. Žinoma, truputį gelbsti tai, kad buvome net septynios, nors ir gana nevienodo patyrimo vertintojos. Kai susiklosto balsų dauguma, jautiesi tvirčiau, kad ne tik tau vienai taip atrodo, juolab kad ne taip sunku vertinant nuklysti ir į asmenines simpatijas. Nes ir vertintojas neišvengia savo įsivaizdavimų bei meninių polinkių, estetinių suvokimų. Kartais kiek ir suabejoji, ar tavo patirtis galėtų tikti įvairioms meno sritims, bet kolektyvinis svarstymas ir sprendimai padeda

taikomojo meno ir kryždirbystės laureatų, o vaizduojamojo meno nugalėtojai paaiškėjo balsavimo būdu. Svarstant nebuvo didelių ginčų, principinių „veto“.

Kryždirbiai pagal meistriškumą išsidėliojo tarsi savaime. Jų šiemet baigiamajame renginyje ir tebuvo trys.

Kuo aukščiausio įvertinimo nusipelnė uteniškis kryždirbys Pranas Kaziūnas?

Jo kūrybai, kaip ir tradicinei kryždirbystei, būdinga proporcijų darna. Šiaip kryždirbius tokiose parodose būna keblu vertinti, nes kūrinius matome iš nuotraukų. Belieka tik įsivaizduoti, kaip jie atrodo kraštovaizdyje. Patirtis ir atmintis, t.y. matytų kūrinių erdvinės situacijos prisiminimas, padeda nustatyti stipriąsias kryžiaus meistro puses. Juolab kad tai nebuvo kūriniai, matyti pirmą kartą – bendrą jų vaizdą jau buvome susidėliojusios iš ankstesnių apžiūrėjimų. P. Kaziūnas yra patyręs Aukštaitijos regiono kryžių meistras, išlaikantis ir apdairiai plėtojantis savo krašto tradicijas, turintis savitą, atpažįstamą „kaziūnišką“ braižą. Jo proporcijų darna turbūt yra vidinis visumos pajautimas, nes vargu ar tai pavyktų matematiškai paskaičiuoti ir sukonstruoti. Jo kūriniai gana santūrūs, neperkrauti detalėmis, sakyčiau, jautrus ornamento ir visumos santykis. Juk kartais kryžiai būna technologijų požiūriu profesionaliai padaryti, bet… šalti, nejaudinantys. Apskritai vertinant meno kūrinį nemenką vaidmenį vaidina to, kas apibūdinama talento sąvoka, įžvalga. P. Kaziūno kryžiai sukurti pagaunant „aukso vidurį“ – jie nėra grubūs, bet nėra ir perdaug trapūs. Juk žinome, kad jei kryžius perdaug ornamentuotas, perdaug „apkrautas“ ir susmulkintas, tai kenkia jo, kaip kūrinio visumos, vaizdui. Kaziūno darbai nėra kokio nors žinomo meistro braižo imitavimas – tai individualus, per daug darbo metų susikurtas P. Kaziūno stilius. Be to, jis nuosekliai atspindi regionines utenietiškas kryždirbystės, ypač kryžių dekoro, ypatybes, o santykis su regionine tradicija yra labai svarbus vertinimo skalės veiksnys.

Vertindamos taikomojo meno kūrinius norėjome autorius paskatinti, išskirti naujoviškus ir originalius sprendimus, pavyzdžiui, iš keramikos – tas puodynes, kurios yra tradicinės formos, bet naujoviškai dekoruotos. Man iš tikrųjų tie keramikos dirbiniai patiko. Kita vertus, kartais to naujoviškumo yra perdaug, ir tada santykis su tradicija pradeda trūkinėti…

Juostų pynimo meistras šiaulietis Antanas Dundulis, kilęs iš Gruzdžių, gana netikėtai šiemet išsiveržė iš antai kone štampuotų užsakomųjų, trafaretinio braižo juostų gaminimo nelaisvės, nes iki šiol buvo tarsi kiek nutolęs nuo meno, nors ankstesnėje dailės dirbinių įmonėje ir darbus užsakančioms įstaigoms dirbo technologiškai nepriekaištingai?

A. Dundulis mus visas sužavėjo tobulu paprastumu ir meistriškumu. Tai, mano požiūriu, tikras liaudies talentas tikrąja prasme. Viena, kai žmogus būna baigęs žemesnius ar aukštesnius dailės mokslus, kita, kai jis ateina iš visai kitos gyvenimo sferos (A. Dundulis yra matematikas, baigęs pedagoginį institutą). Ėmė pinti juostas, tarsi pajutęs savyje pašaukimą. Nors iš jo juostų vis dėlto juntama ir matematiko nuovoka… Kaip kad stipriai matematinis principas veikia kai kurių kompozitorių muziką. Manau, kad A. Dundulio pintos juostos yra labai muzikalios, jose dera ir ritmas, ir spalviniai akcentai, ir ornamentinių sprendimų įvairovė. Jos visos skirtingos, ir į visas „įdėta“ nepaprastai daug fantazijos. Beje, jos atitinka ir regioninius ypatumus. Buvo pateikta ir daugiaraštė juosta. Buvome sužavėtos ir fantazijos, ir atlikimo, nes juostos labai malonios, šiltos, minkštos paimti į rankas.

Sakėte, ginčijotės dėl šiemetinių vaizduojamųjų menų… Kas lėmė, kad vis dėlto buvo vainikuota tapytoja šakietė Elena Ruzgienė?

Nulėmė balsavimas. Nes komisijos narių, matyt, galutinai neįtikino išsakyti argumentai. Juk iš tikro sunku buvo pasakyti, kas, meniniu požiūriu, vertesnė – E. Ruzgienė ar B. Juodagalvytė. Liaudiškieji tapybos darbai paprastai yra labai nuoširdūs, ne išimtis buvo ir šios parodos kūriniai. E. Ruzgienė kuria jau ne pirmus metus. Kuria visiškai „iš savęs“. Kūrinių autentiškumas, nuoširdumas yra tarsi jų tapatybės kortelė. Ir kompozicijos, ir spalvų požiūriu jie gerai „padaryti“, todėl estetiškai labai paveikūs, kartu lyg pirmapradžiai, kylantys iš garbaus amžiaus moters vidinių paskatų. Lėmė įsimenantis E. Ruzgienės kūrinių nuoširdumas, emocionalumas, nors, žinoma, negaliu sakyti, kad ir kiti konkuravę kūriniai būtų buvę nenuoširdūs. Ta riba vos nujaučiama. Šiemet vaizduojamosios dailės pogrupyje buvo daug gana panašaus lygio, daugmaž tolygių kūrinių.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Through Sunlit Windows of Kėdainiai Synagogue

Juozas Šorys' paper reviews the 5th national folk exhibition-competition *Gold Wreath* (*Aukso vainikas*), the closing evening of which and the dissemination of the wreaths took place in Kėdainiai. This year they went to the painter Elena Ruzgienė (Šakiai), sash maker Antanas Dundulis (Šiauliai) and the cross maker Pranas Kaziūnas (Utena). Šorys discusses the course of the event and makes suggestions as to how to improve it. He also considers the current situation of folk art and its possible trends.

Gydymas tikėjimu šventose Gelvonų apylinkės vietose

Lietuvoje yra daugybė šventų vietų, kuriose buvo gydytasi įvairios ligos, žmonės patirdavo kitų malonių. Ne išimtis ir Gelvonos: su Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia, su stebuklingu šv. Mergelės paveikslu, mitologiniu pėduotuoju akmeniu koplyčioje netoli bažnyčios. Antra garsi kadaise gausiai lankoma Liukonių kaimo šventa vieta: buvusios Šventos pušies vietoje Šventas kryžius, du akmenys Mokai ir dubenėtas akmuo. Štai ką apie šias šventas vietas pasakoja žmonės.

Gelvonų ,,cūdaunas“ akmuo ir Liukonių šventa vieta

Gražių medžių alėjos apsupty stovi Gelvonų bažnyčia, už jos – koplytėlė, kuri buvo pastatyta ant ,,cūdauno“ akmens. Ant jo, pasak legendos, stovėjo pati Švč. Mergelė Marija ir paliko savo pėdutę. Vietiniai gyventojai pasakoja, kad Švč. Mergelė Marija pasirodė piemenėliams, kiti, kad ją pamatė pro šalį ėję keliautojai, o Viršilienė iš Kaliakiemio papasakojo, kad Švč. Mergelės Marijos skleidžiama šviesa nušvietė neregio akis, ir jis praregėjo: atsimerkęs pamatė ją stovint ant akmens. Pasakojama, kad seniau čia buvęs didelis miškas, akmuo stovėjęs kiek tolėliau, bet, pastačius koplyčią, jis buvo įneštas į vidų. Koplyčioje po altoriumi matosi tik nedidelė akmens dalis toje vietoje, kur sidabro plokštėje išpjauta pėdos imitacija. Kitas akmuo su duobute kyšo išorinėje koplyčios pusėje. Čia per garsiąsias šiose apylinkėse Gelvonines, atlaidus, vyksta pagrindinės apeigos, kurių metu ir prašoma įvairių malonių.

Apeiga prasideda koplyčios viduje, kur prie akmens atsiklaupus meldžiamasi, aukojama, apmąstoma intencija ir toliau vieną ar tris kartus einama aplink koplyčią, dažniausiai keliais, kalbant rožančių. Apėjus keletą kartų, sugrįžtama į koplyčią, bučiuojamas akmuo. Prie išorinėje koplyčios dalyje esančio akmens prausiamos skaudamos vietos. Ekspedicija vyko gerokai po Gelvoninių atlaidų, bet išorėje esančio akmens duobutėje dar laikėsi sušalęs vanduo, šalia gulėjo į mergaitės apyrankę panašus saldainis ir gėlytė. Užėjau į koplyčią, pėdutėje matėsi padėta pinigų. Prieš altorių atsiklaupusi meldėsi moteris, išeidama ne tik pabučiavo pėdutę, bet ir paliko keletą rublių.

Ėja mišku žabalas žmogus, užgava kojų ir jam šviesa davėsi akyse, žiūri, kad šv. Marija prieš jį un akmena stovi

R. B. O kaip ten pėda atsirado?

V. V. Ten pasirodė šv. Marija. Ten buvo miškas kadai seniai ir per miškų ėja žabalas [aklas] [žmogus]. Aš taip girdėjau. Ėja nematantis, kojų užgava in akmenų, e jis buva žabalas ir, sako, kojų užgavo, ir jam šviesa davėsi akyse, žiūri, kad šv. Marija prieš jį ir un akmena [stovi].

Un to akmena ir altorius padarytas.

R. B. Tai jis jų kaip ir pamatė?

V. V. Jam pasirode. Jisai žabalas buva, bet užsigavo kojų, pasirode šviesa tokia, jis pramerkė akis, žiūri, kad mata ir mata šv. Marijų.

R. B. Už tai un šventoriaus tiek daug medžių…

V. V. O jej – kas Smetonos laikais darėsi! Kiek padvadų privažiuodava, iš vakara ataidava žmones, naktavodava. Dabar jau atsitolina [nuo tikėjima].

R. B. O sakėte – eina keliais, tai reiškia ką nors?

V. V. Atpildas jau žmogui, jis poteriauna.

R. B. O dėl ko eina, ar ko nors prašo?

V. V. Nu praša, kad atleist nuodėmes, kuris daugiau nusidėjęs, ar sveikatas, jei šeimos neturi.

R. B. O kaip reikia prašyti?

V. V. Poteriauja, rožančių kalba ir poteriauja.

R. B. Tai ar padeda?

V. V. Nenorėkit, kad iš karto ir padėtų – nežymiai. Tu va papoteriavai – ir Dievas tau padės? Ciūdaunai [padeda]!

R. B. O jūs ko nors ar prašėt?

V. V. Dabar tai ščyrai nelabai poteraunu.

R. B. Ten padėta koja, širdis ką nors reiškia?

V. V. Ten aukoja.

R. B. O į tą pėdutę deda pinigus?

V. V. Ten toje pėdutėje vanduo neišdžiūdava niekad.

Visą laiką būdava da kaip kadu ir akis pamazgoja – jau stebuklinga vieta.

R. B. Ar viduj, ar lauke tas akmuo?

V. V. Lauke.

Viršulienė Vanda, g. 1920, gyvena Širvintų r., Gelvonų apyl., Kaliakiemio k. 1998 11 15. LKAR 156(103), LKAG 675(105,111. Užrašė R. Balkutė

Kaip Gelvonose ant akmens pasirodė Marija

R. B. Gelvonų šv. Marija laikoma irgi stebuklinga?

V. J. Koplytėlė – jo. Tenai gi pėda yra, viskas.

R. B. O iš kur ten pėda atsirado?

V. J. Irgi šv. Marija gi pasirodžius buvo in akmena.

R. B. O kaip ten buvo?

V. J. Nu taip ir pasakojo, kad čia miškai labai buvo dideli, keliautojai keliava koki, išvargį buvo ir jiem ten šv. Marija pasirode in akmena, kad kų jau [jiems] ten padėja jau daug. Kaip ir vaizdas šv. Marijas kur pasiroda. Nu ir tadu parėjį pasakė, kad pasirodė, nuvėjo [žmonės] ir rado in to akmena pėdų išmintų. Tai va, toj vietoj pastate [koplyčią].

R. B. Tai tas akmuo anksčiau buvo ant žemės?

V. J. An žemės.

R. B. Tai toj pačioj vietoj?

V. J. Toj pačioj vietoj.

R. B. Neatmenate, kaip jis stovėjo ant žemės?

V. J. A, Jėzau, dar čia miškai buvo! Kiek aš menu, jau koplytėlė stovi.

R. B. Deda aukas tenai?

V. J. Deda.

R. B. Prausdavosi?

V. J. Prausiasi.

R. B. Tai ir keliais žmonės eina apie jį?

V. J. Ir dabar keliais eina, rožančių poteriauna. Tai dabar, bet kaip buvo dar tais Smetonos laikais, žinokit, gi Gelvoninė pas mus 8 rugsėjo. Tai va čia kaip yra nuo miško mūsų, tai per kelią nepereisi už padvadų [vežimų], tai tiek važiuodava [žmonių]!!! Tai va čia, Mikalajūnų kaimas, šitas va laukas, tai žmonės ruošdavosi [atlaidam]: kad derlius nuimt ir ratai sustatyti [galima būtų], arkliais prieš kokias keturias dienas atvažiuodavo.

R. B. Tai ji irgi stebuklinga?

V. J. Stebuklinga buvo.

Jurkevičienė-Juškevičiūtė Veronika, Motiejaus, g. 1927 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Garliaučiznos k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998–11–15. LKAR 156(144), LKAG 679(11). Užrašė R. Balkutė.

Kaip Gelvonose piemenėliams šv. Marija ant akmens pasirodė

K. S. Koplytėla buva, šv. Marija in akmena pasirode piemenėliam. Nu tai pėdas jos [liko], toj koplytėlėj altoriuj [ten yra]. Būdava inteini koplytėlėn ir pirmiausia eini prie to [akmens]: atsiklaupi, persižegnoji, pėdų pabučiuoji, tadu eini keliais apie koplytėlį. A ty užpakaly jau akmuo [yra] ir duobela tynai. Ty, būdava, ar lietus prilyja, ar kunigas švįsta vandenia pripila, tai, būdava, persižegnoji su tuo vandeniu ir vėl toliau eini aplinkos. Čia stebuklinga vieta!

R. B. Tai tik pabučiuoji ar tepi su tuo vandeniu ką nors?

K. S. Gal tepa, bet kai žmogus sveikas, tai kų ten tepsi. Aš jau ir vedus buvau, tai išeinu, mani išlaidžia bažnyčion. Jeigu nenuveinu bažnyčion, tai aš, rodos, nieka nemačiau, taip kaip kiaulas ganiau. Kur aš nenorėsiu eiti [bažnyčion], aš giedojau bažnyčioj. Pareini iš bažnyčios, tai kaip linksma! Tai būdava tadu kadai tai tris kartus apeinu [koplytėlį], a taip nors vieną kartą: aukoju kų nors va ir apeinu. Dėl to šv. Marija vis tiek padeda žmogui, reikia tik ščyrai šauktis prie jos!!! Marija Švinčiausia padeda!!!

Snorkienė-Kapčevičiūtė Kotryna, g. 1907 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Karališkių k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl. ir mstl. 1998 11 15. LKAR 156(91), LKAG 675(3). Užrašė R. Balkutė.

Dubenėtas akmuo Gelvonų koplytėlės išorinėje sienoje. Aukos: gėlės, kryželis,. pinigai, saldainiai ir kt. Vytauto Musteikio nuotrauka, 1996 m.

Gelvonose – cūdauna vieta

A. N. Gelvonyse – cūdauna vieta. Pasakodavo senelė, kad čia šv. Marijos būta ir kažkas matė, kad ji stovėjo ant to akmens ir jos pėda liko. Čia tikrai Marija buvus ir paliko pėdą akmenyje, bet jis buvo toliau, paskui patraukė į koplyčią. Visi dėdavom pinigus į tą pėdą, o po to pradėjo vogt nuo tos pėdos; kunigas perkėlė akmenį į koplyčią.

R. B. Ar nustatyta, kiek reikia padėti pinigų?

A. N. Nenustatyta, kiek pinigų palikti. Daugiausia per Gelvoninę šv. Marijai aukodavom, kad padėtų, kad pagailėtų. Keliais eidavom aplink koplyčią tris kartus – tai pagerbimas šv. Marijos. Tuo metu kalbam skausmingą rožančių. Pėdutėje laikydavosi vandens, tai, būdavo, prausdavom ar ranką, ar koją, – kur skauda.

Naraškevičienė-Kupčiūnaitė Aldona, g. 1932 m. Širvintų r., Čiobiškio apyl., Labūnavos k.; gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998 11 14. LKAR 156(52), LKAG 672(3,6).
Užrašė R. Balkutė.

Koplyčia Gelvonose čiudauna, ten yra akmuo su Panelės Švenčiausios pėda

R. B. O, teta, sakykit, čia, Gelvonose, ta vieta, sako, čiudauna yra?

P. D. Nu taip, taip, koplyčia Gelvonuose čiudauna stovi, akmuo yra ir pėda Panelės Švenčiausios. Jai koplyčia pastatyta.

R. B. O iš kur ta pėda?

P. D. O kas tai žino? Čia jau, sako, Panelė Švenčiausioji buvo atsistojus ant to akmens, už tai čia ir koplyčia pastatyta.

R. B. O jums teko įsitikinti, kad čiudauna ta vieta iš tikro yra?

P. D. Aš visada tikiu, aš visada tikiu. Aš žinau, kad jeigu žmonės sako, tai taip ir yra, reikia tikėti! O! Kad vieni, sako, ai va čia va, šitie va, aš nieko nepripažįstu. Kaip tai nieko nepripažįsti!? Gyveni – viskam reikia tikėti. Gal už tai ilgai gyvenu, kad tikiu viskam. Pagalvot reikia, taip ilgai gyvenu!!!

R. B. O dėl ko, teta, žmonės keliais eina aplink koplyčią?

P. D. Auka gi tokia, taip jau pasiaukojęs žmogus ir eina. Aš tai keliais nėjau, o taip tai aplinkui kažin kiek kartų apeinu. Aš keliais tai nėjau, kad aš labai negaliu. Man atsiklaupt bėda, tai nėjau keliais, o taip aplink poteriaudama ėjau kiek kartų.

R. B. O ten, sako, tuo vandeniuku tepasi žmonės, ar kaip?

P. D. Nu tai, tepasi tenai, žegnojasi tenai, yra vandeniuko pripilta visada. Kad tenai tas vandeniukas neatsiranda. Ten jau kunigai pripylė, taip jau ir stovi tas vanduo vasarą.

R. B. O ko prašo tenai toj vietoj žmonės, kokių malonių?

P. D. Dievas tik žino. Kam kaip išeina, kam ko reikia prašyti. Aš, būdavo, nieko daugiau neprašydavau, tik prašydavau, kad būčiau sveika, kad ne kalieka likčiau, tai to prašiau. Iki po šiai dienai nieko daugiau neprašiau, kad tiktai Dievas duotų, kad matyčiau baltą pasaulį ir kad nesudurniuot, kad nebūt durnai, kai matau, kad su jaunesniais visai susišnekėt negalima. Aš dar vis tiek biškį pašneku su žmonėm.

R. B. O yra nustatyta, kiek poterių kalbėti?

P. D. Nėra nustatyta, kiek kas nori, tiek tas poteriauja. Aš jau žinau – 5 valandos aš jau sužagsiu, aš jau turiu keltis poteriauti. Aš taip jau įsitikinus, kad musi mane [mano miręs] anūkas mini, [kelia] ir aš baigiu poteriauti, jau kiek jau mano paskirta – baigiu poteriauti, sužagsiu tiek ilgai. Jau žinau, kad aš jau taip sau įsitikinus, kad jau čia mane anūkas mini. Gal jis nemini, ale aš taip įsitikinus, kad jis mane mini.

R. B. Miręs anūkas?

P. D. Miręs, va jau treti metai kaip miręs.

R. B. O jūs už jį [poterius kalbate] ar tik taip?

P. D. Už jį, už jį, už jį, daugiausia už jį poteriauju. Jis jaunas toks mirė, nabagas. Va.

R. B. O kodėl jūs galvojate, kad sužagsi, tai jisai mini?

P. D. Vot, kasdien tas pats. Kad kasdien tas pats. Va, jau treti metai ir kasdien man tas pats.

R. B. O, teta, va ten Gelvonose mačiau prie šv. Marijos [paveikslo] tokia kojytė yra, širdis. Ar ten reiškia ką nors?

P. D. Va, kas yra, išeina: viena moteris paaukojo… Matėt prie altorio? Nu tai va. Tai viena moteris paaukojo tenai, kad jai ranką skaudėjo ar koją. Kas jai skaudėjo: koja ar ranka?

R. B. Koja kabo.

P. D. Tai jai koja skaudėjo ir širdį jai skaudėjo. Šita moteris jau senai mirus. Ir ana nunešė tenai, pakabino jau, kad jai Dievas duotų, kad jai koja sugytų ir širdis neskaudėtų. Tai ana, ta moteris, ten pakabino tai šitą. Ir žinau, tų dar bobulėčkų pažinau – Vitkauckienė va iš šita nama buvo, ana ir pakabino.

R. B. Ir nustojo skaudėti?

P. D. Nu, tai nustojo. Ji senai mirus, ji sena, 86 metus turėjo. Ir taip jau jos tokia auka buvo. Tai čia jau žinau, dėl ko pakabinta.

Degčienė-Suchockaitė Pelagija, g. 1911 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Gurašo (Gurų ?) k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Kaliakiemių k. 1998 m. LKAR 156(118), LKAG 676(11,13).
Užrašė R. Balkutė.

Apie stebuklingą Gelvonų koplytėlę

R. B. Tai ten, Gelvonose, yra kokia koplytėlė?

M. M. Tai ten Gelvonose yra šv. Marijos pėdela išminta. Tai tynai eina, meldžiasi. Stebuklinga vieta, kad jau šv. Marijos pėdela akmeny yra. A kaip ty pėdela [atsirada], gal jau paprastas žmogus in akmena pėdelas neišmins?

R. B. O kaip ten atsirado?

M. M. Kiek aš jau atmenu, buva ir yra, a kaip atsirada, tai nežinau.

R. B. Tai padeda ar kaip ten?

M. M. Nieka nesijaučia, kad padeda, bet einam, toj vietoj meldžiamės, gėles padedam.

Miliukas: Gal kam ir padeda, kas ko prašosi, kokios pagalbos.

R. B. O jums jau taip susidurti neteko?

M. M. Kol kas neprašėm. Nuveini, pasimeldi, ir viskas.

R. B. Į tą pėdutę dėdavo gėlių?

M. M. Ne, prie šono padeda, pagerbi jau pėdutį.

Miliukienė-Bogdaitė Monika, Juozo, g. 1925 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Žuvinčių k.; gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Mančiušėnų k. 1998 11 15. LKAR 156(96), LKAG 675(27). Užrašė R. Balkutė.

Gelvonų koplytėlėj akmuo su šv. Marijos pėda: persižegnoji, pabučiuoji tų padų, apsipieravoji kuom, pradedi ražončių kalbėt ir aini

K. S. Mūsų Gelvonuose yra kaplytėlė. Tos kaplytėlės nebuva, bet kaip piemenėliai ganė bandas ir ant akmena atsistoja šv. Marija, ir pasirode jiem, tai pastatė koplyčią toj vietoj. Nu tai ana pastatyta unt to akmena. Nu tai viena pusė akmena yra lauki ir tynai tokia duobela, ir tynai vandena yra. Tai čia labai jau seniai [buva], da aš jau vaikas buvau. Kai dabar – tai daug kur pasiroda.

Tai mama aina bažnyčion, jegu ryta unksti nuveina, tai aina keliais aplink kaplytėlį. Kas turi kokių jau didelį bėdų, tai tris kartus apeina keliais apie kaplytėlį. Tai eini pirmą kartą, išeini va čia keliais iš kaplyčias... A kaplytėlėj altoriuj [yra] padas va taip va šv. Marijas, tai persižegnoji, pabučiuoji tų padų ir apsipieravoji kuom, pradedi ražončių kalbėt ir aini. Išeini [laukan], prieini in tų akmenų [kur lauki yra], tų akmenų pabučiuoji ir apeini vieną kartą. Kad gali, būdava, tris kartus apeini, jeigu kam labai bėda, tai tris kartus, kai pradedi, tai jau apeini. Va kai Gelvonine, tai didžiausi atlaidai. (...) Čia būna šv. Jurgia atlaidai, šv. Antana ir šv. Onos, a Gelvonine – 8 rugsėja, tai čia didžiausi atlaidai. Žmanių, tai, Dieve mana, neparaina švintoriun, kiek privažiuoja. Tai visi žmonės aina apie kaplytėlį. I tynai atsistoja klierikas, kas nori jau duoda

Akmuo su šv. Marijos pėda Gelvonų koplytėlės viduje. Aukos – pinigai. Moteris bučiuoja pėdą ir aukoja pinigus. Vytauto Musteikio nuotrauka. 1996 m.

aukų, ir aukoji šv. Marijai. Tai žmonės labai aina keliais. Dabar tai ne, ale seniau, tai, būdava, vienas paskui kitų ailia. Man jau raikia baigt, a čia kiti pradeda.

R. B. O dėl ko, teta, reikia pabučiuot tą padą?

K. S. Nu šv. Marijos pėdas, dėkavoji šv. Marijai, kad čia ana pasirodė, jos pėdas. Tai pirmučiausiai aina koplytėlėn, sukalba kas jau maldų ar ty kų, pabučiuoja ir išeina keliais, pabaigia, tada vėl ataina kaplytėlėn.

R. B. O vanduo būna tam akmeny? Jį naudoja kam nors, jis geras?

K. S. Nežinau. Kai kas, saka, pripilia švįsta vandenia, tai kas pamėgina gal akis ar kų skuduriukų pavilga. Katri žmonės žina, tai gal ir pamačina, šv. Marija gal ir išklausa.

R. B. O ar pasitaiko, kad šv. Marija išklauso?

K. S. Labai. Šv. Marija ir Dievas kai meldies [padeda]. Aš tai labai pasitikiu šv. Juozapui ir šv. Marijai, šv. Antanui,

Liukonių kaimo šventa vieta. Mokas. Ritos Balkutės nuotraukos.

aš prie visų meldžiuos. Litanija mana ir prie šv. Jėzaus širdies, ir prie šv. Jėzaus varda:

„Išgelbėjai Jėzų...

šv. Juozapai ir šv. Marija, [išgelbėjai] Jėzusėlį, gelbėk mana...“

... tų ir tų... [pasakai, kų nori gelbėti] ir in Dievą Tėvą meldies. Išklausa Dievas, aš tai pasitikiu Dievu. Nežinau, gal kas juokiasi, man tai nieka nesaka, saka, kaip tau nenusibosta. A kaip aš nesimeldžiu, tadi visokias mislias [lenda]. (...) Aš pasitikiu Dievu ir pasitariu.

R. B. O kai prašai ko nors Dievo, kiek reikia melstis?

K. S. [Kai meldies] į šv. Mariją – septyni poteriai. Jos krikščionių pagelba, tai aš septynis kalbu. Į šv. Juozapų – šešius [poterius], į šv. Anatanų – devyni poteriai. Vis teip „Tėve, mūsų“, „Sveika Marija“ ir „Garbė Dievui Tėvui“ ir vėl. Ražončių paimi, tadi jau nepamiršti. „Garbė Dievui Tėvui“, tai dar sakai: „šv. Antanai, teip ir teip...“, – ko jau prašai ir vėl pradedi „Tėve, mūsų“ ir vėl dešimt „Sveika Marija“. Dalį ražončio atkalbi į šv. Antanų ar kitų dienų in šv. Juozapų atkalbi. Man tai gyvenime daug padėja. (...)

Snorkienė-Kapčevičiūtė Kotryna, g. 1907 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Karališkių k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl. ir mstl. 1998 11 13. LKAR 156(27), LKAG 669(23,28). Užrašė R. Balkutė.

Apie Gelvonų koplyčią

V. M. Cūdauna vieta, nes Panelė Švenčiausia pasirodė. Panelės Švenčiausios koplytėla. Koplytėlėj yra akmeniukas su Panelos Švenčiausios kojos pėdeliu. Meldžiamės, apie koplytėlę einam keliais, pinigus dedam dėžutėn dėl Panelos Švenčiausios, prašam laimės, pasisekima ir sveikatos, [ir] pasveikstam. Rugsėjo aštunto Gelvoniniai bus dideli atlaidai. Gelvonų koplytėlė ciūdauna, ale dar yra ciūdaunesnių!!!

Markūnienė-Matejūnytė Veronika, Igno, g. 1909 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Veškūnų k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Žuvinčių k. 1998–11–12. LKAR 156(5), LKAG 668(15,17). Užrašė R. Balkutė.

Liukonių kaimo šventa vieta

Nemažiau legendomis apipinta ir kita Gelvonų apylinkės šventa vieta, esanti Liukonių kaime. Pasakojama, kad du akmenys Mokai – tai pavirtę čia buvusio dvaro liokajai. Pasak legendos, vienas jų norėjo medžioti taip pat gerai kaip ir jo draugas. Šis pasakęs, kad jis šaudys gerai, jei šaus į Komuniją, kurią pritvirtino prie pušies. Už tokį šventenybės paniekinimą abu pavirto akmenimis. Kita legenda pasakoja, kad šovus į Kristaus statulą iš jos pasipylę kraujai. Kraujas tekėjęs ant akmens ir tap padaręs duobutes. Šiame akmenyje vanduo niekada neišdžiūsta. Juo prausia skaudamas vietas: kelius, rankas, akis. Pasakojama, kad gydomąsias savybes duobutėje esantis

vanduo prarado tada, kai dvaro ponia paprausė juo šuniukui akis. Nėra tiksliai pasakyta, kada dažniausiai čia eina žmonės, tačiau visi aplankydavo Liukonių stebuklinguosius akmenis ir pušį per Gelvonines.

Liukonių kaimo šventa vieta. Dubenėtas akmuo. Vytauto Musteikio nuotrauka, 1996 m.

Pasakojimas apie Liukonių kaimo cūdauną vietą

S. N. Pas mumis nuo Vilniaus kylant į kalną pastatė Marijį, šiemet pašventino. [Pastatė todėl], kad cūdauna vieta, kad tėvui Marija pasirodė, o tėvus jau mirįs.

R. B. Čia šitas kryžius, ar ne?

S. N. Aha. Kas atvažiuoja iš toli, čia va [šitam akmeny] yra tokia duobytė, čia va plauna akis. Kam skauda, saka, mačija. Va. Čia duobytė, čia kraniukus. Va dabar akmuo, va vienas, a čia kur kitus turi būt. Va čia kitus. A čia kryžius.

R. B. O iš kur tie akmenai?

S. N. Atvežti musėt iš kur, nepasakysiu aš.

R. B. Ar padeda kam nors?

S. N. Tai, sako, padeda. Daug kas prausdavosi atėjįs akis. Čia su kuom šnekėjau, tai sakė, kad labai padėjo jom.

R. B. Tai iš tos duobutės [ima vandenį]? Neišdžiūsta čia tas vanduo?

S. N. Būna drėgna ir drėgna vieta čia. A čia žino, kai lietus palyja, tai gal či biškį ir [įpila].

R. B. O kaip čia, sakėt, tie akmenys?

S. N. Čia, būdavo, dėdavo ton duobutėn ir aukas, viskų. Ale kaip dabar, tai kurgi čia sudėsi, tai ateis ir išims.

R. B. O ką dėdavo, pinigėlius?

S. N. Pinigėlius dėdavo.

R. B. O kaip jūs sakėt, teta, čia šitie akmenai – šitas šventas Petras ir šventas Povilas [taip vadinasi]?

S. N. Aha. Nu. Va ir in šitą, kaip sakydavo, ale kad an šitą, tai nežinau [apie plokščią akmenį, stovintį šiek tiek toliau nuo dviejų statmenų – R.B.] kaip sakydavo ant akmeno kaip užsivadina va jisai, nebeprisimenu. Čia gi jis buvo labai apžėlįs, krūmais labai apaugįs, čia gi iškapojam. Čia gi visi žmonys suvėja, čia valė. Išvalėm, buvom labai gražiai padarę, bet dabar žinot, kad dabar niekam čia nereikia...

Naraikytė Stefa, Juozo, g.1924 m., g. ir gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998 11 13. LKAR 156(142), LKAG 678(45). Užrašė R. Balkutė.

Liukonių kaimo kryžius, akmenys ir dubenėtas akmuo

V. J. Kaip tete mum sakydava... Tai tete mūs jį [kryžių] atrestaurava, a dabar jau aš jį atrestauravau. Dar tais laikais, kai [saugumas buva].

R. B. Pasakoja, kad jis stebuklingas?

V. J. Jis ir yr stebuklingas. Kai pakibina jį, tai, žinokit, meldžiaus, Dievą prašiau, kad Kančią Dievo [Nukryžiuotą Jėzų – R. B.] išsaugot. Jis pakrypįs taip stovėjo, žinot, trylika metrų [kryžiaus] aukštis.

R. B. Jis nuo seno toks aukštas buvo?

V. J. A kaip. Kaip liepe mum atrestauruot, tai liepe, kad tip top kad taip būtų viskas, a toj [Kristaus] Kančia už žmogų didesnė. (...) Tas, katras restaurava, tai dyvinas, kad padroži, tai kaip naujas medis.

R. B. O kaip ten tokie du akmenys stovi? Ką apie tuos akmenis pasakoja?

V. J. Nu tai čia, skaitosi, prakeiksmas. Čia buva toks [dvaras]. Dvaras kaip buva, nu tai buva šitie kur jau šaudydava jau tuos [žvėris, paukščius], liokajai, kaip vadindava. Nu ir vienam labai sekdavas šaudyt, kitam [visai nesisekė]. Kai išeina [medžiot], tai primedžioja [visko]. Jis ir paukščių, zuikių, ten visko būdava [sumedžioja], a vienam visai nesisekė. Nu tai dabar sako: „Dabar aš tau išduosiu paslaptį [kodėl man sekasi], tik tu niekam neišduok“, – saka. Ty buva Petras ir Povilas, jie ten vardais va teip atseit [vadinosi]. „Nu, – saka, – kaip būva

rekolekcijos (daugiausia prieš šv. Velykas), tu nuveik, paimk Švenčiausią [Komuniją], tik nenuryk, parsinešk, išspjauk, įdėk tenai [į taikinį] ir tadi [ir tau seksis šaudyt]“. Jau jie ten tarėsi, a vienas bachuriūkas jau klausėsi, žinai gi, įdomu vaikam. Ir dabar jau teip jau padarė tas. ,,Ir, – saka, – tau reiks tadu šaut in tų švenčiausį“. Nu jie nuvėjo ir toj vietoj, skaitės [teip darė], a čia visur miškas, sakė, buvįs. Dabar jis prisdėja [šautuvų] šaut [in Švenčiausį]. Saka: ,,Jeigu tu nešausi, tai tadu tavi aš nušausiu“.

R. B. Tam, kuriam nesisekė medžioti, tas taip norėjo padaryti?

V. J. Taip, jau jam liepė taip, reiškia, ir jau tau labai seksis šaudyt. Tai kaip prisidėjo, tai tadu pamate, kad Dievo Motina Marija su kūdikiu labai verkia ir jis jokiu būdu negalėja šaut. A jis liepė, tas, – vis tiek šauk. Tai jis kaip šovė, tai va matai, pavirta abu akmenim. Skaitės, tas berniukas, parbėgįs pasakė, kad va tokie pasidarė iš jų stebuklai. Tai va tie du akmenys ir stovi. O tas, kur dubenėtas akmuo…

Tai tadu dar buva, nu jau tete mum aiškina, dar va šitoj pusėj kelia stovėja kaip lietsargio formos toksai va medis ir aplink jį žaltys apsivyniojęs. Toks jau buva, skaitas jau sugundė čia velnias [šaut], žaltys tas. Norėjam atrestaurot, bet pradėja tumpyt saugumas [ir neatrestauravam].

R. B. O tas akmuo?

V. J. Ir tas akmuo atsirada dubenėtas. Tynai žmonės gydėsi: ar akli koki, ar ten žaizdas kokias [visi gydėsi]. Ir va čia, matėt, čia tokias skylutės [yra], kad gi buva toks stogelis padarytas, bet vanduo [šitam akmeny] neišdžiūdava. Tai sakydava, ai, prilija ir stovi. Tai tadu padarė tenai [stogelį], kad neprilytų, ir vis tiek vanduo neišdžiūdava visųlaik. Tynai važiuodava, sake, žmonės masėm. Tadi [pasakoja, kad dvaro] ponios tos šuniukas apaka. Ji nunešė šuniukų tų [prie akmens nuprausti].

R. B. Šiaip ponios ar tos grafienės…?

V. J. Tos grafienės. Tadi ji nunešė tų šuniukų, skaitas, nuprausė ir nuo to [laiko daugiau tas vanduo] niekam nepadėja, jau tos pagelbas nebuva. Nu tai tadi iš tos pušies, kur tas Švenčiausias buva indėtas, šita [Kristaus] Kančia yra išdrožta. Tam kryžiuj, kur ta [Kristaus] Kančia.

R. B. O kur ta pušis stovėjo?

V. J. Tai čia ir stovėjo. Čia gi, žinokit, kokie 300 metų, čia niekas nemena to kryžia.

R. B. Tai ta pušis buvo, kur tas kryžius stovi?

V. J. Taip, toj vietoj ir pastatė kryžių tadi. Bet iš tos pušies, kur buvo kryžius indėtas, iš tos pušies išdrožė šitų [Kristaus] Kančių.

R. B. Tai tie liokajai [tą taikinį buvo pasidarę] pušy?

V. J. Taip pasidare. Vaidendavas čia žmonėm prie to kryžio, kol kryžio nebuvo. A tada kryžių pastatė, iš tos pušies [Kristaus] Kančią padarė. Nu tai va, mana tetei jau būtų šimtas metų, tai jau tete mana jį restaurava ir va dabar aš atitaisiau ir toj pati [Kristaus] Kančia, nei ana supūsta, nei nieka. Dabar tik pečius keite ir rankas pakeite. A tą medį [restauratorius] kaip padrožė, tai sakė, kaip šios dienos medis. Čia tiek metų – tos akys ar ty nosis nupūtų, ausys, plaukai – viskas tas pats. Čia tiktai karūnų dėjam ir… Tas [kryžiaus] medis pakeistas kelis kartus, pats tas kryžius, bet toj [Kristaus] Kančia visadu toj pati.

R. B. O kaip gydėsi žaizdas? Dabar gydosi?

V. J. Tada kaip pasidarė [kai ta ponia nuprausė šuniuką], tai daugiau ir nebesigydo, ir stogelis nuimtas. Tai čia pas mus buvo vienas toks žmogus, dar laidotuvėse giedam, sakau: ,,Tai kaip tu, Bukly, be akinių matai?“ Saka: ,,Tu žinai, mes nuėjam su žmona, pasimeldem, tuo vandeniu paprausem [akis]“. Ir tikrai nenešioja akinių, bet kaip apaka, tai apaka visai. Ir abudu, ir viens, ir kita apaka. Sakau: ,,Tai kaip žmonai [padėja irgi]?“ ,,Žmonai nepadėja, – saka, – man padėja“.

R. B. Gyvi jie dar?

V. J. Ne, jau mirę.

R. B. Tai jie pasimeldė?

V. J. Jie abudu pasimelde. Kaip sakydava, jis labai jau akinių nemėgdava nešiot, nuvėja... Aš misnu [irgi nuveit pasipraust tuo vandeniu], aš dabar visųlaik su akiniais. Dabar aš būčiau be akinių ir skaityčiau. Sakau: ,,Kaip tu, Bukly, be akinių?“ Saka: ,,Nereikia, – saka, – nuveikit [pasiprauskit tuo vandeniu ir padės]“. ,,A kaip, – sakau, – žmonai?“ ,,Žmonai, – saka, – nepadėja. Ana muset neščyriai meldėsi“. Cha cha cha... [Taip] pasake.

R. B. Tai ten toj vietoj meldėsi?

V. J. Meldėsi toj vietoj.

R. B. Sako, ir pinigėlių mesdavo?

V. J. Mesdavo ir dabar meta. Bet kaip randam, nunešam į Gelvonas, nunešam tenai. (…)

R. B. O kas ten vaidendavosi?

V. J. Nu tai perimdavo žmones kažkokie tai, negalėjo [ten būt], ūžimai kokie, saka, ty liepsnas rodosi unt kalna, pabaisas visokias, sake, buva. Bet, saka, kaip kryžių šitų pastate tais laikais, viskas pranyka.

R. B. Tai tėvelio laikais pastatė?

V. J. Neee... Tėvelia laikais tai dabar kaip ir aš – restauravom, i tete mana teip atrestaurava. [Iš] pušies buva [kryžius], a dabar tai ąžuola padare. Čia niekas jo nemena, iš mūs čia žmonių nieks čia nemena…

R. B. O jūs pati tikite, kad šita vieta yra stebuklinga?

V. J. Aš tai tikiu, aš Dievu tikiu labai.

R. B. Ar tikrai žmonės išprašo kokių nors dalykų?

V. J. Nu aš pasakysiu savo [pasakojimų], kaip aš šitų kryžių stačiau. Mano sūnus kaip tik armijoj buva. Nu jis irgi toks labai pamaldus. Nu mūsų visa šeima pamaldi. Bet jis buvo labai geras vaikas. A žinai, ko vaikai nori?

Dieve, sakau, kad mana Rimvydėlis būtų kunigu. Tai mana sesuo dar saka: „Jeigu dabar šitų kryžių padarysi, tai Rimvydas tikrai bus kunigas“. Žinai, tais laikais! Kaip man sekėsi [šitą kryžių statyt], tu nežinai! Man jokia baimė neėmė, tu žinok, ne tašėn indėjus nuvežt tas [kryžius]. A gi visi bija! Visi bija vežt tos [Kristaus] Kančios. Toj va [Kristaus] Kančia va tokia diduma, reikia gi mašinas. Lengvuoju nenuveši, reikia sunkvežimia. Mani dar užpuola: „Duok adresą kas tau atrestaurava“. Aš gi žmogaus negaliu išduot. Sakau: „Nežinau, vardas Juozas, a pavardės aš nežinau“. „Tai kur jis gyvena?“ „Tai žinai, kad aš dabar ir nerasiu“. O, matai, kiek mani tarde šitas Pinkus. Jis dabar mirįs, jo jau nėra. Čia buva paminklų saugotojas, o toj moteris, kur atvažiava, mani išbučiava. [Pinkus] saka: „Čia akmenai tik yra saugomi, a kryžius šitas nereikalingas“, – tai aš su juo tiek kapojaus. „Žinai, aš pasakysiu, kad yra dokumentas akmenų, yra ir šita [kryžia] dokumentas“. Dar ir melsvos spalvos ir numerį pasakiau, sakiau, ieškokit. Matai, gyvates buvo užslėpį čia, Širvintose, tai paskui surada, kad jis tikrai yra paminklas. Tai paskui atvažiava tas [Pinkus], tai prisikabina in mani, kad [Kristaus Kančios] rankas buva kitokias. Mūsų tete restaurava tas rankas, tai anas, žinai, nebuva menininkas. I teip Dievas dave, kad atėje tėvas. „Juškevičiau, kiek tu rankų darei?“ Sako: „Dvi“. Jie norėjo labai jį išsivežti (...)

R. B. Tai nebaigėt sakyt apie sūnų?

V. J. Pasistate teip lengvai tas kryžius, rašau sūnui laiškų, kad teip ir teip, davė Dievas, kad padariau kryžių. A jis buvo baigęs mėsos išpjaustytoju. A jis, kas ne mana, – neimdava. A toj vietoj, jei tu nevogsi, tavįs nieks nenori laikyt: aš vagiu ir tu vok. Jis padirba iki tos armijas, sakau, kaip tu galvoji – ar kitur mokytis, ar čia [dirbti]? „Ne, mama, aš pas Gelvonų Motinų aisiu“. Supratai? Anksčiau gi laišką negalėjai rašyt, jeigu tu apie religijų parašysi. A žinai, mūsų Gelvonų Marija... Dave suprast, kad kunigų seminarijan. Nu ir vat. Grįža iš armijas ir iškart kunigų seminarijan. Ir įstoja, ir tokie laikai buva, ir jį tampė, bet taip Dievas davė, kad pasisekė jam ir baigė, ir dabar jau kiek laiko kunigauna, septyni metai jau!

Jurkevičienė-Juškevičiūtė Veronika, Motiejaus, g. 1927 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Garliaučiznos k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998 11 15. LKAR 156(143), LKAG 679 (1,2,3,4,5,6,7,8,10). Užrašė R. Balkutė.

Šovė kareiviai į Liukonių šventą kryžių ir pasipylė iš Jėzaus širdies kraujas

A. N. Pas mus Liukonyse ir kryžius šventas yra prie Širvintos. (...) Čia tas kryžius stovėjo, bet kas jį pastatė,

Liukonių kaimo šventa vieta. Šventas kryžius, kurio vietoje augo šventa pušis. Vytauto Musteikio nuotrauka, 1996 m

nežinau. (...) Aš tik tiek girdėjau, kad tų kryžių saugojo du kareiviai. Ir atsistoja varna an to kryžiaus. Ir tie kareiviai šaut norėjo varną, bet papuolė Jėzaus krūtinėn. Ir jis, išeina, mūka buvo, medinė mūka paprasta. Ir papuolė ta kulka į širdį, ir pasipylė kraujas Jėzaus. Ir dabar kai tas kraujas pasipylė, tie pavirta [akmenimis]. Ten du akmenai stovi. Akmenim tie kareiviai pavirta. Ir dabar kas prie to kryžiaus nueina ir pasimeldžia... Ir aš buvau prie to kryžiaus šiemet, meldžiausi ir, ačiū, Dievui, kelią man taip neskauda, o paeit negalėjau. Ir ten toks [dar kitas] akmuo pastatytus, dubenėtas akmuo. Nemoku pasakyt moksliškai. Garbinga vieta, išeina, yra. Saugoma net valstybės. Ir yra toks akmuo ir tan akmenėly yra tokios mažos duobutės, tai ten, atseit, Jėzaus kraujas

tekėjęs ant to akmens ir tas duobutes išmušęs. Tai iš tų duobučių tai visi imam to vandenio ir šluostom kur kam skauda, prašom [pagalbos].

R. B. Padeda?

A. N. Padeda. Padeda. Man tai padeda. Gal kaip aš labai tikiu, gal man tas tikėjimas nervus tuos visus išvara. Nu ir va man anūkyte labai sirgdava maža, tai ir jų vedu, prausiasi. Toks nešvarus [ten vanduo] buva, rada tų centukų, tai ji išgraibe, saka: „Galima [paimti]?“. Sakau: „Negalima imt, čia Dievuliui visi deda, praša“. Tai tad man iš pinigines paeme [keletą centų], padėja tenai.

O aš kai pas tų kryžių pasimeldžiau... Šiemet užvežė vaikai, aš pasimeldžiau... Man kelią labai skaudėjo, aš paeit negalėjau, būdava, nu stala atsikeliu [tai negaliu paeit]. Ir dabar suskausta, bet ne taip. Aš nuvėjau, pasimeldžiau [prie to kryžiaus], aš vaikštau kaip jauna ir man nuotaika geresnė, ir viską, ir ne taip skauda.

Ir anūkei su ausytėm [buvo blogai]. Tai pasimeldė, sako: „Bobute, kokia aš laiminga, kad tu prie kryžiaus mani nuvedei“. (...) Ausytės jai skaudėjo, buvo kaip užsikimšusios. Paskui pas daktarus nuveja, tai vaistų išrašė, bet jai skausmą nuėmė, kai prie kryžiaus pabuva, įsivaizduojat!

R. B. Ką ten darėte?

A. N. Vandeniu pasiplovė. Bet vanduo tas buvo labai nešvarus, sakau: „Vaikeli, nebijok, kad jis nešvarus, – sakau, – vis viena [papraus ausytes]“. Tai jinai iš pradžių vienų ausytį paplove, paskui kitų, veidų nusiplove, papoteriava.

R. B. Tai to vandens visą laiką būna?

A. N. Kaip sausra, išdžiūna, tai tada nors toj vietoj kur duobutės [yra], nors sausai kur skauda [patrinti reikia].

R. B. O jūs kelią trynėte?

A. N. Jo, ir per kojinę tiesiog tryniau. (...)

Naraškevičienė-Kupčiūnaitė Aldona, g. 1932 m. Širvintų r., Čiobiškio apyl., Labūnavos k.; gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998 11 14. LKAR 156(53), LKAG 672(7,10). Užrašė R. Balkutė.

Liukonyse prisduodava: važiuoja žmonės, ir gaidžiai išeina in kelią

R. B. Liukonyse irgi ciūdauna vieta?

V. V. Tenai kryžius un kalną pastatytas. Aš girdėjau, kad [tynai] tarnų nužude nekaltai. Taip girdėjau, laikrašty ar kur skaičiau. Aš kaip gyvenau Leščiūnuose, jau sava gimtinėje, tai būdava važiuojam [Gelvonysna], tai tėvas pasakodava, [kad] tynai prisiduoda [vaidenasi] un to kalna, kur kryžius pastatytas. Kad prisiduodava: važiuoja žmones, ir gaidžiai išeina in kelią ir neduoda žmogui pervažiuot. Mušasi ir mušasi suvėjį. Ir paskui kaime, kur gaidžiai in kelią išėjį mušdavasi, pastate kryžių – ir prapuola tie gaidžiai. Tas kryžius stovi. Tai, sako, kad nušovė nekaltai ponas tarnų.

R. B. O ten akmenys stovi?

V. V. Tais akmenim paversti žudikai, kaip tenai? Ar ty prakeikė ten kas juos ir jie akmenais pavirta.

R. B. O dėl ko ten ciūdauna vieta?

V. V. Gal dėl to, kad akmenais pavertė.

R. B. O ten ko nors prašo žmonės?

V. V. Ne, ten tik kai važiuoja, tai persižegnoja žmonis. Dabar kelias tiesiai, a ten eidavo pro tą kryžių.

Viršilienė Vanda, g. ir gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Kaliakiemio k. 1998–11–15. LKAR 156(105), LKAG 675(112). Užrašė R. Balkutė.

Apie Liukonių kaimo stebuklingą akmenį

R. B. O ten, Liukonyse, irgi yra stebuklingas akmuo?

K. S. Tenai kryžius stovėjo, labai didelis ir Jėzus kaip didžiausias vyras [prikabintas]. Nu ir tadu tynai pri ta kryžia stovėja takie [du akmenys kaip stulpai]. [Tai pasakoja, kad] nu kaip jau ponai buva... Takie mūriniai stulpai keturi [ten stovėja]. Tai vienas atėja [ponas] ir tan stulpan šove. Tai šove, tai jis neparėja namo, eidamas ir nukrita, šautuvas in galvos [užkrito], ir negyvas. Tai labai žmones tadu insidėmėja. Tai tynai tadu pastate tokį akmenį didelį. Iškala skyłį didełį ir taip paaukoja, kad pripildyk, Dieve, šitą akmeną vandenia, kad mum nusiplaut nuodėmes. Tai, būdava, nigdi neišdžiūsta tas akmuo. Tai aidava žmonės, važiuodava: pasimeldžia, tuo vandeniu pasišluosta, nusiprausia ar akis, ar taip kur skauda, tai pasisemia to vandenėlio, namie parėjęs [prausiasi].

R. B. O iš kur atsirado ten tie stulpai?

K. S. Nu senobinių grafų. Buvo Gelvonų dvaras, Liukonių dvaras ir Sabališkių dvaras vieno grafo, nu tai tie pastatė kryžių, padarė atmintį tokį, kad jau bus atmintis to grafo.

R. B. Vanduo nigdi neišdžiūna?

K. S. Nu neišdžiūna, gal prilyja. Bet kas eina iš bažnyčios šv.Velykose, tai vis tiek kas tik nešasi vandenia, po biški inpila. Kas pasitepa akis, kas kur skauda...

R. B. Ar teko insitikinti, kad jis stebuklingas?

K. S. Nu tai žinoma, kad stebuklingas. Daug žmonėm pamačija.

R. B. O jum ar mačijo?

K. S. Viena tokia atėjo, sako: „Man labai akys niežti“. Sakau: „Tai eik in daktarų“. „Ai, tie daktarai... Viena nuveja in daktarų, da labiau pradėja niežtėt“. Sakau: „Gerai...“ Ana atėja, kad uogaut eisim. Sakau: „Nu gerai, eisim per Liukonis, tenai yra vandenėlio, pamėginsim, – sakau, – nuplaut [akis]“. Nu nuvėjom, atsiklaupėm, pasimeldėm Marijai Švinčiausiai, po tris „Sveika, Marija“ sukalbėjom, ilgai ten melsies, norisi gi eit [uogaut]. Nu ir ana tas akelas paspaudė, pamazgoja, pamazgoja... Nešėmės stiklinį, sakau: „Pasemk vandeniuką, ten užniežtės – patepsi“. Ten patepė, ainam namo, daugiau pusė dienos, saka: „Mama, visai neniežti“. Atėja už savaitės, sakau: „Ar niežti, ar tepei?“ Saka: „Da namo eidama, da pasitikėdama taip šv. Marijai, kad jau duok, kad neniežtėtų [pasimeldžiau]. Eidama nakčiai da pavilgiau skuduriukų, pridėjau, palaikiau. Šiandien atvažiavau – neniežti“. Vis tiek yra galybė, tik reikia insitikėt, ne tai, kad teip sau!!!

Snorkienė-Kapčevičiūtė Kotryna, g. 1907 m. Širvintų r., Gelvonų apyl., Karališkių k., gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl. ir mstl. 1998 11 15. LKAR 156(92), LKAG 675(6,8). Užrašė R. Balkutė.

Duktė jaunystėj tapo akla, mum pasake, kad Liukonyse yra stebuklingas kryžius – po dviejų savaičių ana praregėja

A. N. Gal devyni metai, gal dešimt metų atgal. Gelvonų stotelėj [susitikau tokią moterį]. Moteris tokia paprašė: „Kas į Liukonis važiuos?“ „Aš“. „O tai gerai, aš prie jūs ir sėsiu“. Sakau: „Sėskit“. Dabar sakau: „Pirmą kartą važiuojat?“ „Oj ne, antrą kartą“. Sakau: „Antrą kartą ir nemenat?“. „Kad aš labai iš toli“. Bet aš nepaklausiau, iš kur jinai. Sakau: „Tai pas ką ten važiuojat?“ „Oj, ponia brangi, – pradėja verkt, – mana duktė jaunystėj mate, paskui nemate, akla buva. Ir mum pasake, kad Liukonyse yr stebuklingas kryžius. Nu ir, – saka, – aš jų atvežiau. Po dviejų savaičių ana praregėja, dabar mata“. Ta moteris man pasake. Aš moterim pasakiau, tai čia vietinės iš manį pasijuokė. Aš nežinau, man taip sakė. Sakau: „Aš jai viską tikiu, ba man labai padeda“. Nu ir, žinat, tadu jinai vežė pinigų padėt. Tai sakė tadu, kai su dukra buva, tai tadu pati padėja prie Jėzaus kojų [pinigų] ir labai verkė, prašė, [kad dukra pasveiktų ir ji] po dviejų savaičių praregėjo, įsivaizduojat? „Tai dabar vežu 25 rublius, padėsiu“, – saka. – „Kur dedat?“ – saka. „Nėr skirtumo, mes ant akmens to dedam“. Bet aš jai sakau: „Girtuoklis, – sakau, – tikrai pragers“. Saka: „Nesvarbu, aš kiek galiu, tiek dėsiu, bet svarbu, kad man vaikas praregėjo“. O, kaip būna, brangioji!

Naraškevičienė-Kupčiūnaitė Aldona, g. 1932 m. Širvintų r., Čiobiškio apyl., Labūnavos k.; gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998 11 14. LKAR 156(55), LKAG 672(9). Užrašė R. Balkutė.

„Tu nuveik in Liukonių kalną saulutei tekant arba leidžiantis ir paprašyk šv. Marijas ir Jėzaus, kad tau padėtų, ir tau padės“.

A. N. Papasakosiu, kaip [vieną kartą] buva. Aš buvau va tokia, mažute. Pas mus buva pirtis, ateidava visas kaimas pirtin ir toks atėjo Lisauskas Kazys. Ir [kai] jis buva berniokus, ir jam visas veidas [buvo] šašais nuvėjęs. Kaip seniau buva raupsuotas? Raupai tokie būdava in veidų, in visa kūna. Ir jis dabar susapnava šv. Mariją, saka: „Tu nuveik in Liukonių kalną saulutei tekant arba leidžiantis ir paprašyk šv. Marijas ir Jėzaus, kad tau padėtų, ir tau padės“. A jis buva berniokus, suaugęs bernus, bet nevedęs. Jis atėja prie to kryžiaus tris vakarus ir jam per tris vakarus viskas nuslinka nu veida, visi šašai, viskas. Tai aš tą girdėjau, kai mažutė da buvau. Ir paskui po to ir mama daug sirgdava, ten ėjo kelias, tai mes eidavom pro tą kryžių, tai mes tam kryžiui labai tikim. Ir anūkes ten vedu.

Naraškevičienė-Kupčiūnaitė Aldona, g. 1932 m. Širvintų r., Čiobiškio apyl., Labūnavos k.; gyv. Širvintų r., Gelvonų apyl., Liukonių k. 1998–11–14. LKAR 156(54), LKAG 672(8). Užrašė R. Balkutė.

Parengė Rita BALKUTĖ

PEOPLE TELL

Cure by Faith at the Holy Places around Gelvonai

In the paper written by Rita Balkutė people tell about a sacred, mythological footprinted stone that is sitting at the chapel of the Holy Mary‘s Visit in Gelvonai and a sacred cross erected in the place of an old sacred pine tree in Liukonys village. Both objects are said to cure diseases and make people‘s biggest dreams come true. Both places are in Širvintos region. Local inhabitants share many versions of the story as to why and how the objects became sacred.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2010 Nr. 1 (130)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius
Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2010 02 12
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Lietuva ir lietuviškumas. 20 metų po Atgimimo.
Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su kultūros istorike Inge LUKŠAITE ..... 1•

Baltai ir slavų etnogenezės sūkurys. Su archeologu, Rusijos etnografijos muziejaus Sankt-Peterburge etnografu Vitalijumi GALIOPA kalbasi Juozas Šorys ..... 6•

MOKSLO DARBAI

Jonas MARDOSA. Pasaulietinis ir šventinis laikas Lietuvos kaime: ištakos, suvokimo formos ir raiška XX a. ..... 16•

Petras KALNIUS. Žemaičių etniškumo sampratos XIX a. šaltiniuose.
1. Žemaičiai ne žemaičių akimis: XIX a. pradžia ..... 26•

Rūta ŽARSKIENĖ. Dzūkijos instrumentinis muzikavimas: Viesiejų–Lazdijų krašto tyrimai ..... 34•

REGIONŲ KULTŪRA
Dalia SAVICKAITĖ. Visagino veidas – ne vien IAE ..... 43•

SKAITYMAI
Monika BALIKIENĖ.
Blogos akies kilmės ir tvermės teorijos ..... 54•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS
Loreta LICHTAROVIČIENĖ.
Kaip sudominti protėvių palikimu? Etninės kultūros diegimo ypatumai suaugusiųjų vidurinėje mokykloje ..... 63•

Juozas ŠORYS. Pro saulėtus Kėdainių sinagogos langus. Penktosios respublikinės konkursinės liaudies meno parodos „Aukso vainikas 2009“ rezultatai ir perspektyvos ..... 71•

ŽMONĖS PASAKOJA
Gydymas tikėjimu šventose Gelvonų apylinkės vietose. Parengė Rita BALKUTĖ ..... 78•

VIRŠELIUOSE: Antanas Dundulis. Dzūkiškos ir suvalkietiškos juostos. Linas, medvilnė.
Antanas Dundulis. Žemaitiškos ir Klaipėdos krašto juostos. Linas, medvilnė.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.